

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

**ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ "ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΝΗΛΙΚΩΝ"**

Σύμβουλος-Καθηγήτρια: [Καγιαβή Μαρία]

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η εφαρμογή της μεθόδου η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής
εμπειρίας σε Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας. Οι απόψεις των εκπαιδευτών ΣΔΕ ,
αποτελέσματα , εμπόδια και προοπτικές.**

Κωνσταντίνος Καλαθάς

[Αριθμός Μητρώου:111875]

[ΑΘΗΝΑ]

ΙΟΥΛΙΟΣ 2018

© Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2018

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

**«Η εφαρμογή της μεθόδου η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής
εμπειρίας σε Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας. Οι απόψεις των εκπαιδευτών ΣΔΕ ,
αποτελέσματα , εμπόδια και προοπτικές»**

«Κωνσταντίνος Καλαθάς»

Επιτροπή Επίβλεψης Πτυχιακής / Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

«Μαρία Καγιαβή»

«ΣΕΠ ΕΑΠ»

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

«Δανάη-Μερόπη Βαϊκούση»

«ΣΕΠ ΕΑΠ»

Αθήνα

Ιούλιος 2018

Κωνσταντίνος Καλαθάς, «Η εφαρμογή της μεθόδου η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας σε Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας. Οι απόψεις των εκπαιδευτών ΣΔΕ, αποτελέσματα, εμπόδια και προοπτικές»

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα ιδιαίτερα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτρια κ. Μαρία Καγιαβή για την ουσιαστική και πολύτιμη στήριξη που μου προσέφερε καθ' όλη τη διάρκεια συγγραφής της παρούσας διπλωματικής εργασίας τόσο σε συμβουλευτικό όσο και σε ψυχολογικό επίπεδο. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές που συμμετείχαν στη διαδικασία των συνεντεύξεων για την εξαιρετική συνεργασία τους και τον χρόνο τον οποίο μου αφιέρωσαν ώστε να ολοκληρωθεί η έρευνα. Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω τη σύζυγό μου Μαρία Μπάκα για τη διαρκή στήριξη και την ηθική συμπαράσταση που μου προσέφερε απλόχερα, τόσο κατά την εκπόνηση της πτυχιακής μου εργασίας όσο και κατά τη συνολική διάρκεια των σπουδών μου.

Κωνσταντίνος Καλαθάς, «Η εφαρμογή της μεθόδου η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας σε Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας. Οι απόψεις των εκπαιδευτών ΣΔΕ, αποτελέσματα, εμπόδια και προοπτικές»

«Στη Σύζυγό μου Μαρία και στο γιό μου Δημήτρη»

Περίληψη

Η εκπόνηση της παρούσας εργασίας πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών «Εκπαίδευση Ενηλίκων» και είχε ως αντικείμενο διερεύνησης την εφαρμογή της μεθόδου η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας στα Σ.Δ.Ε. Στόχος ήταν να εντοπιστούν τα οφέλη από την εφαρμογή της μεθόδου και αν υπάρχουν ορατά θετικά αποτελέσματα στους εκπαιδευτικούς στόχους. Παράλληλα έγινε προσπάθεια να εντοπιστούν τα εμπόδια που παρουσιάζονται και ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να κάνουν προτάσεις βελτίωσης. Για την υλοποίηση των παραπάνω στόχων διενεργήθηκε ποιοτική έρευνα με τη συμμετοχή οκτώ έμπειρων εκπαιδευτών Σ.Δ.Ε. Για τη βαθύτερη ανάλυση των δεδομένων σχεδιάστηκαν τέσσερις θεματικοί άξονες οι οποίοι αφορούσαν την γνώση των εκπαιδευτών για την εκπαίδευση μέσω της αισθητικής εμπειρίας, τα οφέλη από την εφαρμογή της τέχνης στην εκπαιδευτική διεργασία, τα εμπόδια που παρουσιάζονται και ποιοι παράγοντες θα συντελούσαν ώστε η μάθηση μέσα από την αισθητική εμπειρία να αποτελέσει σταθερή συνιστώσα στην εκπαίδευση των ενηλίκων. Από την έρευνα προέκυψε ότι οι εκπαιδευτές ΣΔΕ θεωρούν ότι αδιαμφισβήτητα η εκπαίδευση μέσω της τέχνης συμβάλλει στην ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευομένων, ενεργοποιεί την φαντασία και την κριτική τους σκέψη και βοηθάει στην αλλαγή παγιωμένων αντιλήψεων, στάσεων και συμπεριφορών. Για να επέλθει όμως ουσιαστικός μετασχηματισμός δεν είναι εύκολο και χρειάζεται χρόνος. Οι εκπαιδευόμενοι συνηθισμένοι στο παραδοσιακό δασκαλοκεντρικό μοντέλο διδασκαλίας συνήθως εκπλήσσονται ευχάριστα αλλά καλό θα είναι ο εκπαιδευτικός να τους έχει προετοιμάσει ώστε να συνειδητοποιήσουν ότι πρόκειται για μαθησιακή διεργασία και όχι για κάποιου είδους παιχνίδι. Ουσιαστικός μετασχηματισμός είναι δύσκολο να επέλθει αλλά ωστόσο καλλιεργούνται στάσεις και δεξιότητες που συμβάλουν στη βελτίωση του κοινωνικής συμπεριφοράς των εκπαιδευομένων. Οι εκπαιδευτές δεν είναι απαραίτητο να είναι ειδήμονες στην τέχνη, είναι όμως απαραίτητο να είναι κατάλληλα επιμορφωμένοι και σωστά προετοιμασμένοι διότι διαφορετικά θα αποτύχουν. Οι υλικοτεχνικές υποδομές αποτελούν ένα σοβαρό εμπόδιο, όχι

όμως ανυπέρβλητο και η κατανομή των ωρών στο ωρολόγιο πρόγραμμα θα πρέπει να διευκολύνει την όποια προσπάθεια. Οι επιμορφώσεις θα πρέπει να έχουν ουσιαστικό και συμμετοχικό χαρακτήρα, να γίνονται σε τακτά χρονικά διαστήματα και θα ήταν θετικό να δημιουργηθεί ένας οδηγός εφαρμογής όπου θα μπορεί να εμπλουτίζεται από τις υπάρχουσες εμπειρίες και να λειτουργεί συμβουλευτικά για όλους του εκπαιδευτές που επιθυμούν να εντάξουν τη μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας στα εκπαιδευτικά τους προγράμματα.

Λέξεις – Κλειδιά

Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε) , Μετασχηματίζουσα Μάθηση, Αισθητική Εμπειρία

Abstract

This study was carried out within the framework of the postgraduate program "Adult Education" and its purpose was to investigate the application of the transformative learning method through the aesthetic experience in Second Chance Schools (S.C.S). The aim was to identify the benefits of applying the method and if there were any visible positive effects on the educational goals. At the same time an attempt was made to identify the obstacles presented and the participants were asked to make suggestions for improvement. In order to achieve the above objectives, qualitative research was carried out with the participation of eight experienced S.C.S trainers. For the deeper analysis of the data, four thematic axes were developed which concerned the knowledge of trainers for education through aesthetic experience, the benefits of applying art to the educational process, the obstacles presented and what factors would contribute to learning through the aesthetic experience to be a constant component in adult education.

The research revealed that S.C.S trainers believe that education through art undoubtedly contributes to the active participation of trainees, activates their imagination and critical thinking, and helps to change established perceptions, attitudes and behaviors. However, to make a substantial transformation is not easy and takes time. Trainees trained in the traditional teacher-centered teaching model are usually pleasantly surprised but it is good for the teacher to have them prepared to realize that this is a learning process rather than a game of some kind. Substantial transformation is difficult to do, but attitudes and skills are being cultivated that contribute to improving the social behavior of trainees. Trainers do not have to be experts in art, but they need to be properly trained and properly prepared because otherwise they will fail. Logistics infrastructure is a serious obstacle, but not insurmountable, and the distribution of hours in the timetable should facilitate any effort. Training should be of a substantial and participatory nature at regular intervals, and it would be good to create an application guide that could be enriched by existing experiences and act in an advisory way to all instructors wishing to integrate transforming learning through aesthetic experience in their educational programs.

Keywords

Second Chance Schools, Transforming Learning, Aesthetic Experience

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	v
ABSTRACT.....	vi
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	vii
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	xiii
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΚΑΙ ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ.....	xvi

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ : Το θεωρητικό πλαίσιο της μεθόδου «Μετασχηματίζουσα μάθηση μέσα από την αισθητική εμπειρία»	
1.Η Μετασχηματίζουσα μάθηση	1
1.2 Ο Κριτικός Στοχασμός.....	2
1.3 Ο Ορθολογικός Διάλογος.....	3
1.4 Το θεωρητικό πλαίσιο της μεθόδου « Η Μετασχηματίζουσα Μάθηση μέσα από την Αισθητική εμπειρία».....	4
1.4.1 Ο John Dewey	5
1.4.2 Ο Paulo Freire	5
1.4.3 Αισθητική Εμπειρία και Ανθρώπινη Νοημοσύνη.....	6
1.4.4 Αισθητική Εμπειρία και Κριτικός Στοχασμός.....	7
1.4.5 Αισθητική Εμπειρία και Εγκεφαλικές Λειτουργίες.....	7
1.4.6 Η Κριτική Θεωρία.....	10
1.5 Μεθοδολογικά μοντέλα διδασκαλίας για την αξιοποίηση έργων τέχνης.....	12
1.5.1 Η τεχνική του D.Perkins.....	12

1.5.2 Η τεχνική του Visual Thinking και του Artful Thinking.....	14
1.6 Το πρόγραμμα ARTiT.....	16
1.6.1 Οι στόχοι του προγράμματος ARTiT.....	16
1.6.2 Η μεθοδολογία του προγράμματος ARTiT.....	17
1.6.3 Ερωτήματα και προβληματισμοί.....	19
1.7 Η Μετασχηματίζουσα μάθηση μέσα από την αισθητική εμπειρία.....	20
1.7.1 Η παρουσίαση της μεθόδου.....	22
2ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ : Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας.....	24
2.1 Οι Εκπαιδευτικοί Στόχοι των ΣΔΕ.....	24
2.2 Σκοπός Λειτουργίας των ΣΔΕ.....	25
2.3 Βασικές Αρχές Λειτουργίας των ΣΔΕ.....	26
2.4 Ο Ρόλος του Εκπαιδευτή ενηλίκων - Εκπαιδευτικού των Σ.Δ.Ε.....	28
2.5 Επισκόπηση παρεμφερών ερευνών.....	30

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΕΡΕΥΝΑ

3ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ : Το Μεθοδολογικό Πλαίσιο της Έρευνας.....	35
3.1 Τεκμηρίωση της επιλογής της ερευνητικής μεθοδολογίας	35
3.2 Δήλωση σκοπού και στόχοι της έρευνας.....	37
3.3 Το ερευνητικό εργαλείο συλλογής δεδομένων.....	38
3.4 Περιγραφή της ομάδας μελέτης.....	39
3.5 Ερευνητικά Ερωτήματα.....	41
3.6 Αναδυόμενες διαδικασίες στην ποιοτική έρευνα.....	44

3.7 Αξιοπιστία και εγκυρότητα της ερευνητικής διαδικασίας.....	45
4^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η Παρουσίαση των Αποτελεσμάτων Της Έρευνας.....	48
4.1 Η μέθοδος ανάλυσης των ερευνητικών δεδομένων.....	48
4.2 Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος	49
4.3 Η ανάλυση των αποτελεσμάτων ανά θεματικό άξονα.....	52
4.3.1 Άξονας πρώτος «Κατά πόσο οι Εκπαιδευτές στα ΣΔΕ γνωρίζουν και εφαρμόζουν ενεργητικές τεχνικές μάθησης».....	52
4.3.2 Εφαρμογή ενεργητικών τεχνικών μάθησης.....	52
4.3.3 Η τέχνη ως θετικό μέσω διδακτικής προσέγγισης.....	53
4.3.4 Οι αντιδράσεις των εκπαιδευομένων.....	54
4.3.5 Κριτήρια επιλογής έργων τέχνης	55
4.4 Άξονας δεύτερος «Ποια είναι τα οφέλη από την χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση των ενηλίκων».....	56
4.4.1 Η αισθητική εμπειρία ως μέσω για την ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού.....	56
4.4.2 Η συμβολή της τέχνης στην ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευομένων.....	57
4.4.3 Τα οφέλη από τη χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση ενηλίκων.....	58
4.4.4 Μαθησιακό περιβάλλον και εκπαίδευση μέσα από την τέχνη.....	59
4.5 Άξονας τρίτος «Ποια είναι τα εμπόδια και οι δυσκολίες που παρουσιάζονται κατά την εφαρμογή της μεθόδου η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας».....	60

4.5.1 Εμπόδια και δυσκολίες κατά την εφαρμογή της μεθόδου η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας.....	61
4.5.2 Παράγοντες που συμβάλλουν στην δημιουργία ενός θετικού εκπαιδευτικού κλίματος.....	62
4.5.3 Μαθησιακό κλίμα και ενέργειες των εκπαιδευτών για την επαναφορά του σε περίπτωση παρεκτροπής.....	63
4.6 Άξονας Τέταρτος «Αποτελέσματα και προοπτικές».....	64
4.6.1 Η θετική συμβολή της αξιοποίησης της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία ως προς την ανάπτυξη των δεξιοτήτων και την αλλαγή στάσεων των εκπαιδευομένων.....	65
4.6.2 Δεξιότητες και στάσεις που αναπτύσσουν οι εκπαιδευόμενοι με την βοήθεια της τέχνης.....	65
4.6.3 Βαθμός επιτυχίας της εφαρμογής της μεθόδου η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας.....	66
4.6.4 Τα αποτελέσματα από την αξιοποίηση της τέχνης στην εκπαίδευση των ενηλίκων και οι αλλαγές που επιφέρουν σε σχέση με τις παραδοσιακές μεθόδους διδασκαλίας...	67
4.6.5 Διαπιστώσεις από ανταλλαγή απόψεων μεταξύ των εκπαιδευτών.....	67
4.6.6 Η αισθητική εμπειρία ως βασικό στοιχείο της μαθησιακής διαδικασίας στην εκπαίδευση ενηλίκων.....	68
4.6.7 Τρόποι περισσότερο αποτελεσματικής αξιοποίησης της τέχνης στο εκπαιδευτικό περιβάλλον των ΣΔΕ και διατύπωση προτάσεων βελτίωσης.....	69
4.6.8 Συζήτηση συμπεράσματα.....	70
4.6.9 Συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	74
4.6.10 Προτάσεις Βελτίωσης.....	75
4.6.11 Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα.....	76
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	77

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	82
ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΑΔΥΚΤΙΟ	82
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	81
1 .Ερωτηματολόγιο συνεντεύξεων.....	81
2. Απομαγνητοφώνηση Συνεντεύξεων.....	86

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Περιγραφή πλαισίου του προβλήματος

Μέσα σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο κοινωνικό και εργασιακό περιβάλλον δημιουργείται η ανάγκη μιας ριζικής αναδιαμόρφωσης των καθιερωμένων εκπαιδευτικών συστημάτων και μεθόδων διδασκαλίας με στόχο την βελτιστοποίηση του μαθησιακού αποτελέσματος. Κυρίως στον τομέα της εκπαίδευσης των ενηλίκων όπου ευάλωτες και ευπαθείς κοινωνικές ομάδες εκπαιδεύονται με σκοπό να ενσωματωθούν ομαλά στον κοινωνικό ιστό και να επανενταχθούν στην αγορά εργασίας. Αυτό τον σκοπό εξυπηρετεί και η ίδρυση των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε) τα οποία συμβάλλουν στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και στην καταπολέμηση των ανισοτήτων, καθώς υποστηρίζουν την προσωπική και επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευομένων οι οποίοι δεν έχουν τα απαραίτητα προσόντα να ανταπεξέλθουν στις συνεχώς μεταβαλλόμενες απαιτήσεις του εκάστοτε εργασιακού και κοινωνικού περιβάλλοντος που διαμορφώνουν οι νέες συνθήκες. Οι ιδιαιτερότητες των Σ.Δ.Ε επιβάλλουν την απασχόληση έμπειρου και εξειδικευμένου εκπαιδευτικού προσωπικού που πέραν της ακαδημαϊκής και θεωρητικής του κατάρτισης, θα πρέπει να είναι σε θέση να αντιλαμβάνεται τις ανάγκες των εκπαιδευομένων και να εφαρμόζει ενεργητικές τεχνικές μάθησης στοχεύοντας στην ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος με στόχο την ενεργή συμμετοχή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία. Σύμφωνα με τον Κόκκο ένα από τα ζητήματα τα οποία επιβάλλουν την αναθεώρηση των κατεστημένων τρόπων μάθησης αποτελεί η ανάγκη εφαρμογής ριζοσπαστικών μεθόδων μάθησης στο πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων (Κόκκος, 2011). Η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας αποτελεί μια καινοτόμο εκπαιδευτική μέθοδο όπου με την βοήθεια της τέχνης ενεργοποιείται η κριτική σκέψη των εκπαιδευομένων και δια μέσου ενός παραγωγικού διαλόγου επανεξετάζονται κριτικά, εμπειρίες, στερεότυπα και πρότερες αντιλήψεις με στόχο τον μετασχηματισμό των ιδεών και την αλλαγή του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα. Η μάθηση αποκτά βιωματικό χαρακτήρα, οι εκπαιδευόμενοι συμμετέχουν ενεργά και καλούνται οι ίδιοι να ανακαλύψουν τη γνώση. Η μαθησιακή διαδικασία διαφοροποιείται από το παραδοσιακό δασκαλοκεντρικό μοντέλο όπου η γνώση λαμβάνετε με παθητικό και στείρο τρόπο, αποκτώντας μια νέα διάσταση με περισσότερο ενδιαφέρον για ενεργή συμμετοχή επιτυγχάνοντας έτσι καλύτερα μαθησιακά αποτελέσματα.

Η παρούσα μελέτη έχει σα στόχο να διερευνήσει κατά πόσο οι εκπαιδευτές ΣΔΕ γνωρίζουν και εφαρμόζουν την προαναφερθείσα μέθοδο, κατά πόσο πιστεύουν ότι συμβάλλει θετικά

στη μαθησιακή διεργασία, ποια θεωρούν ότι είναι τα οφέλη από την εκτεταμένη εφαρμογή της στην εκπαίδευση ενηλίκων, ποια εμπόδια αντιμετωπίζουν και τι θα είχαν να προτείνουν για την καλύτερη εφαρμογή της μεθόδου. Ο ερευνητικός σχεδιασμός πραγματοποιήθηκε στα πρότυπα της ποιοτικής ερευνητικής μεθοδολογίας και το κύριο εργαλείο συλλογής δεδομένων ήταν η συνέντευξη. Το δείγμα αποτέλεσαν οκτώ εκπαιδευτές ΣΔΕ διαφόρων ειδικοτήτων με βασικό κριτήριο επιλογής την εκπαιδευτική εμπειρία στην εκπαίδευση των ενηλίκων (κυρίως στα ΣΔΕ) και την εμπειρία τους στην εφαρμογή ενεργητικών τεχνικών μάθησης και ειδικότερα της μετασχηματίζουσας μάθησης μέσω της αισθητικής εμπειρίας.

Διάρθρωση της εργασίας

Η παρούσα εργασία διαρθρώνεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος περιλαμβάνονται τα κεφάλαια ένα (1) και δύο (2) όπου εμπεριέχεται η βιβλιογραφική ανασκόπηση και το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας ενώ στο δεύτερο μέρος στα κεφάλαια τρία (3) και (4) περιγράφεται η ερευνητική διαδικασία, η ανάλυση των δεδομένων, η συζήτηση των αποτελεσμάτων και τα συμπεράσματα.

Στο **πρώτο κεφάλαιο** γίνεται εκτεταμένη αναφορά στις θεωρητικές προσεγγίσεις σε σχέση με την επίδραση της τέχνης στη μαθησιακή διαδικασία. Παράλληλα εξετάζεται το θεωρητικό και βιβλιογραφικό πλαίσιο πάνω στο οποίο στηρίζεται η μέθοδος η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας την οποία ανέπτυξε ο Αλέξης Κόκκος (2012) και στοχεύει στην αξιοποίηση της αισθητικής εμπειρίας στα εκπαιδευτικά προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων. Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα μεθοδολογικά μοντέλα διδασκαλίας για την αξιοποίηση έργων τέχνης αλλά και τα στάδια εφαρμογής στην πράξη της προαναφερθείσας μεθόδου.

Στο **δεύτερο κεφάλαιο** αναφερόμαστε στο ρόλο των ΣΔΕ στη σύγχρονη Ελληνική πραγματικότητα, περιγράφονται οι εκπαιδευτικοί στόχοι των ΣΔΕ, ο σκοπός λειτουργίας των ΣΔΕ, οι βασικές αρχές λειτουργίας των ΣΔΕ και ο πολυδιάστατος ρόλος του εκπαιδευτή ενηλίκων στα ΣΔΕ. Τα παραπάνω στοιχεία κρίθηκε απαραίτητο να συμπεριληφθούν στην παρούσα εργασία διότι όλα τα δεδομένα συλλέχθηκαν από εμπειρίες στο εκπαιδευτικό περιβάλλον των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας.

Στο **τρίτο κεφάλαιο** παρουσιάζεται το μεθοδολογικό πλαίσιο της έρευνας και πραγματοποιείτε η τεκμηρίωση επιλογής της ερευνητικής μεθοδολογίας. Επίσης παρουσιάζονται οι σκοποί και οι στόχοι της έρευνας, το ερευνητικό εργαλείο συλλογής δεδομένων, η περιγραφή της ομάδας μελέτης, τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα και οι τέσσερις βασικοί θεματικοί άξονες συλλογής των στοιχείων. Τέλος στοιχειοθετούνται οι μέθοδοι εξασφάλισης της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας της ερευνητικής μας διαδικασίας.

Στο **τέταρτο κεφάλαιο** γίνεται η παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας, περιγράφεται η μέθοδος ανάλυσης των δεδομένων, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος και ακολουθεί η παρουσίαση των δεδομένων ανά θεματικό άξονα. Στον πρώτο θεματικό άξονα διερευνάται κατά πόσο οι εκπαιδευτές ΣΔΕ γνωρίζουν και εφαρμόζουν ενεργητικές τεχνικές μάθησης, ποιες είναι οι αντιδράσεις των εκπαιδευομένων και ποια είναι τα κριτήρια επιλογής των έργων τέχνης που χρησιμοποιούν στη διδασκαλία τους. Στο δεύτερο θεματικό άξονα διερευνώνται τα οφέλη από τη χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση των ενηλίκων, κατά πόσο η τέχνη συμβάλλει στην ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευομένων και κατά πόσο η αισθητική εμπειρία βοηθά στη ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και κατ'επέκταση του κριτικού στοχασμού. Στον τρίτο θεματικό μας άξονα διερευνώνται τα εμπόδια και οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευτές που επιθυμούν να διδάσκουν με τη βοήθεια της τέχνης και ποιοι είναι οι παράγοντες που συμβάλλουν στη δημιουργία ενός θετικού εκπαιδευτικού κλίματος. Και τέλος στον τέταρτο θεματικό μας άξονα διερευνώνται τα αποτελέσματα και οι προοπτικές από την εφαρμογή της μεθόδου η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας. Παρουσιάζονται οι απόψεις των εκπαιδευτών σχετικά με τη θετική συμβολή της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία, ποιες δεξιότητες αναπτύσσουν οι εκπαιδευόμενοι και ποιες στάσεις ενδέχεται να βελτιωθούν μέσα από την διαδικασία της επεξεργασίας έργων τέχνης. Παράλληλα διερευνώνται δεδομένα που προκύπτουν από την ανταλλαγή απόψεων μεταξύ των εκπαιδευτών ΣΔΕ σχετικά με την αξιοποίηση της τέχνης στην ερευνητική διαδικασία και διατυπώνονται προτάσεις βελτίωσης.

Ακολουθεί συζήτηση και συμπεράσματα με αναφορές στην υπάρχουσα βιβλιογραφία και διατυπώνονται προτάσεις για περαιτέρω έρευνα.

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

Γ.Γ.Δ.Β.Μ Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης

Δ.Ε Διπλωματική Εργασία

Ε.Α.Π Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Ε.Ο.Π.Π.Ε.Π Εθνικός Οργανισμός Πιστοποίησης Προσόντων και Επαγγελματικού Προσανατολισμού

Ι.ΝΕ.ΔΙ.ΒΙ.Μ Ίδρυμα Νεολαίας και Διά Βίου Μάθησης

Σ.Δ.Ε Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας

Υ.Α Υπουργική Απόφαση

Κωνσταντίνος Καλαθάς, «Η εφαρμογή της μεθόδου η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας σε Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας. Οι απόψεις των εκπαιδευτών ΣΔΕ, αποτελέσματα, εμπόδια και προοπτικές»

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Το θεωρητικό πλαίσιο της μεθόδου «Μετασχηματίζουσα μάθηση μέσα από την αισθητική εμπειρία»

1. Η Μετασχηματίζουσα μάθηση

Εμπνευστής της θεωρίας της μετασχηματίζουσας μάθησης, είναι ο Jack Mezirow ο οποίος υποστηρίζει ότι απώτερος στόχος και σκοπός της εκπαίδευσης είναι να καθοδηγήσει τους εκπαιδευόμενους να συνειδητοποιήσουν τις δυνατότητές τους και να γίνουν περισσότερο κοινωνικά υπεύθυνοι, χειραφετημένοι, και αυτοδύναμοι μέσα στα πλαίσια του εκάστοτε κοινωνικού περιβάλλοντος. Σύμφωνα με τον Mezirow κάθε άνθρωπος ερμηνεύει την πραγματικότητα με βάση ένα σύστημα αξιών και αντιλήψεων που έχει οικοδομηθεί κατά τη διάρκεια της κοινωνικοποίησής του σε συνάρτηση με το οικογενειακό κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον μέσα στο οποίο μεγαλώνει και δραστηριοποιείται. Η μετασχηματίζουσα μάθηση αναφέρεται στη διεργασία κατά την οποία ενεργοποιείται η κριτική σκέψη των εκπαιδευόμενων με στόχο να οδηγηθούν στη συνειδητοποίηση και αξιολόγηση των πραγματικών πηγών της μάθησης, των αξιών και των συναισθημάτων, ώστε να ανακαλύψουν τις αληθινές αιτίες και να οδηγηθούν στην πραγματική γνώση. (Mezirow, J. & Συνεργάτες, 2007). Οι εκπαιδευόμενοι συμμετέχουν σε ενεργό διάλογο και επανεξετάζουν κριτικά εμπειρίες, παραδοχές, νοητικά σύνολα και νοητικές συνήθειες με στόχο να θέσουν υπό αμφισβήτηση την συνολική θεώρηση που έχουν για τον κόσμο και τον εαυτό τους και να αλλάξουν εντελώς τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα (Λιντζέρης, 2010). Για την εφαρμογή του μηχανισμού της μετασχηματίζουσας μάθησης στην πράξη υπάρχουν τρία βασικά στοιχεία που συντελούν στην προσέγγιση που προτείνει ο Mezirow στη θεωρία του: **η εμπειρία, ο κριτικός στοχασμός και ο ορθολογικός διάλογος. Η εμπειρία** αφορά τα προσωπικά βιώματα από τη ζωή των εκπαιδευομένων και λειτουργεί ως αφετηρία εκκίνησης που οδηγεί στο μετασχηματισμό των **νοηματοδοτικών πλαισίων** που οριοθετείται από τις **νοητικές συνήθειες** που καθορίζουν τις έως τώρα δράσεις και συμπεριφορές. Ο **κριτικός στοχασμός** αφορά την οξυδερκή και σε βάθος διεργασία επανεξέτασης των παραδοχών πάνω στις οποίες στηρίζεται η κοσμοθεωρία κάποιου καθώς και στην αμφισβήτηση της εγκυρότητας των προτέρων υποθέσεων της προ αποκτηθείσας μάθησης. Ο **ορθολογικός διάλογος** με την έννοια που τον χρησιμοποιεί ο Mezirow, είναι μια ιδιαίτερη μορφή συζήτησης, κατά την οποία οι άνθρωποι ανταλλάσσουν και διαπραγματεύονται με ορθολογικό τρόπο σκέψης τις απόψεις τους, παρουσιάζοντας αποδείξεις και επιχειρήματα, τα οποία λειτουργούν ως τεκμήρια της γνώσης τους (Mezirow, 1998, 2009).

Συμπερασματικά κατά την εκπαιδευτική διεργασία της μετασχηματίζουσας μάθησης η υπάρχουσα εμπειρία αξιοποιείται ως βάση για την βελτιστοποίηση του εκπαιδευτικού αποτελέσματος. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι να δοθούν τα κατάλληλα ερεθίσματα ώστε η ομάδα των εκπαιδευομένων να επέλθει σε κατάσταση **κριτικού στοχασμού** και στη συνέχεια δια μέσου του **ορθολογικού διαλόγου** να γίνει επανεξέταση των αρχικών παραδοχών και συνειδητοποίηση της νέας γνώσης. Στα υποκεφάλαια που ακολουθούν θα εξετάσουμε εκτενέστερα τις δύο αυτές έννοιες λόγω της αυξημένης σπουδαιότητας που κατέχουν στην κεντρική θεωρία του Jack Mezirow ώστε να κατανοήσουμε βαθύτερα τον ρόλο τους στη μαθησιακή διεργασία.

1.2 Ο Κριτικός στοχασμός

Ο Κριτικός στοχασμός είναι κριτική αξιολόγηση και αναθεώρηση των **νοητικών μας συνηθειών** δηλαδή του τρόπου με τον οποίο ερμηνεύουμε την πραγματικότητα βάση των παραδοχών που έχουν διαμορφωθεί από τις κοινωνικές πολιτικές και εκπαιδευτικές επιρροές μέσα στο πλαίσιο των αξιών του περιβάλλοντος χώρου. Κατά την διεργασία της μετασχηματίζουσας μάθησης μέσω της εμπειρίας «στοχαζόμαστε κριτικά», με στόχο να οδηγηθούμε στη συνειδητοποίηση και αξιολόγηση των πραγματικών πηγών της μάθησης, των αξιών και των συναισθημάτων μας, ώστε να ανακαλύψουμε τις αληθινές αιτίες και να οδηγηθούμε στην πραγματική γνώση. Ο κριτικός στοχασμός μέσα από την αξιολόγηση των προσωπικών μας παραδοχών ενδέχεται να μας οδηγήσει και στην επανεξέταση του ευρύτερου κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου, το οποίο έχει την ευθύνη για την διαμόρφωση των έως τώρα παραδοχών μας. (Mezirow, J. & Συνεργάτες, 2007). «Η μάθηση προκύπτει μέσα από την επεξεργασία υπαρχόντων πλαισίων αναφοράς, με μάθηση νέων πλαισίων αναφοράς, με τον μετασχηματισμό απόψεων ή των μετασχηματισμό των νοητικών μας συνηθειών». (Mezirow, J. & Συνεργάτες, 2007, σελ.58). Ο μετασχηματισμός των πλαισίων αναφοράς των δικών μας αλλά και των άλλων, επέρχεται όταν στοχαζόμαστε κριτικά πάνω στις παραδοχές που καθορίζονται από τις νοητικές μας συνήθειες. Επομένως αναγκαία συνθήκη μάθησης σύμφωνα με τον Mezirow είναι η διεργασία του κριτικού στοχασμού. Η ικανότητα για κριτικό στοχασμό αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό των ενήλικων εκπαιδευόμενων και είναι εκείνο που καθιστά την εκπαίδευση ενηλίκων διαφορετική από εκείνη των ανηλίκων. Επίσης είναι ιδιαίτερα σημαντικός δεδομένου ότι λειτουργεί ως κριτήριο ωριμότητας και εξέλιξης της ενήλικης ζωής. Τα ενήλικα άτομα διαθέτουν εμπειρίες όπου μέσω του **κριτικού στοχασμού** τις θέτουν υπό αμφισβήτηση τις αναθεωρούν και υπό το πρίσμα νέων εμπειριών και γνώσεων κατανοούν εκ νέου την πραγματικότητα και ενδέχεται να μετασχηματιστούν σε ατομικό αλλά και σε συλλογικό επίπεδο αλλάζοντας δράσεις και συμπεριφορές. **Ο κριτικός στοχασμός** είναι βασικό μέσο για να αναθεωρήσουμε και να κατανοήσουμε τις σημασίες των εμπειριών μας. Είναι στοιχείο τόσο της εργαλειακής μάθησης (μάθηση τεχνοκρατικού χαρακτήρα βασισμένη στην

επιστημολογική σκέψη και σε σταθερούς κανόνες), όσο και της επικοινωνιακής μάθησης (μάθηση μέσω της κριτικής αποτίμησης των αξιών, των κανόνων και των συμπεριφορών που μας επιβάλλονται από το εκάστοτε κοινωνικό πλαίσιο) . (Mezirow. J. & Συνεργάτες ,2007). Η σπουδαιότητά του έγκειται στο ότι βασίζεται σε λογικούς συνειρμούς και στην ορθολογική σκέψη αναζήτησης των αιτιών, «ο κριτικός στοχασμός αποτελεί το κατεξοχήν ορθολογικό και συνειδητό στοιχείο της διεργασίας του μετασχηματισμού» (Λιντζέρης,2007,σελ.37). Χωρίς όμως ο ίδιος ο Mezirow να αμφισβητεί ότι ενδέχεται σε κάθε είδους μετασχηματισμό να συμβάλλει το συναίσθημα και η φαντασία. Ο κριτικός στοχασμός αποτελεί μαζί με τον κριτικό διάλογο μέρος κάθε ολοκληρωμένης θεωρίας μάθησης και κατά τον Mezirow είναι τόση η σπουδαιότητά τους ώστε τα έχει αναγάγει σε χαρακτηριστικά στοιχεία των σύγχρονων δημοκρατικών κοινωνιών (Λιντζέρης,2007).

1.3 Ο ορθολογικός διάλογος

Ο **ορθολογικός διάλογος** είναι η διεργασία κατά την οποία δύο ή περισσότερα άτομα αλληλεπιδρούν μεταξύ τους συνομιλώντας ενεργά , με σκοπό την καλύτερη κατανόηση και λογική επεξήγηση του νοήματος της εμπειρίας ώστε να καταλήξουν σε μια βελτιωμένη κρίση και απόφαση. Ο διάλογος αυτός συμπεριλαμβάνει και την αλληλεπίδραση μεταξύ ενός αναγνώστη και ενός συγγραφέα αλλά και την αλληλεπίδραση μεταξύ ενός θεατή και ενός καλλιτέχνη (Λιντζέρης,2007). Για τον Mezirow ο **ορθολογικός διάλογος** έχει εξαιρετικά σημαντικό ρόλο όχι μόνο στη θεωρία της μετασχηματίζουσας μάθησης αλλά αποτελεί κεντρικό στοιχείο κάθε αξιολογής θεωρίας εκπαίδευσης ενηλίκων αλλά και μάθησης γενικότερα. «Κάθε άνθρωπος έχει το δικαίωμα να κατανοήσει την εμπειρία του , να μάθει να διαπραγματεύεται τα νοήματα, τους στόχους και τις αξίες του. Συνεπώς ο ορθολογικός διάλογος είναι κεντρικό θέμα της μάθησης ενηλίκων στην κοινωνία μας»(Mezirow,1991 b:2) στο (Λιντζέρης, 2007, σελ.35). Κατά την άποψη επίσης του Mezirow «οι εκπαιδευτικές εμπειρίες που αποτυγχάνουν να αναγνωρίσουν και να ενισχύσουν τις ιδανικές συνθήκες διεξαγωγής διαλόγου , αποτελούν ακατάλληλες εκπαιδευτικές εμπειρίες» (Λιντζέρης, 2007,σελ.35). Οι ιδανικές συνθήκες διεξαγωγής του ορθολογικού διαλόγου είναι δύσκολο να επιτευχθούν στην πράξη . Η συναισθηματική νοημοσύνη , η ικανότητα ενσυναίσθησης , το ανοιχτό μυαλό , η ικανότητα ελέγχου των παρορμήσεων , η ικανότητα για επικοινωνία , ο σεβασμός προς την αντίθετη άποψη , η θετική διάθεση , η ικανότητα κριτικού στοχασμού των παραδοχών, είναι κάποια στοιχεία που πρέπει να διαθέτουν οι συμμετέχοντες για να προσεγγίσουμε τις ιδανικές συνθήκες διεξαγωγής του ορθολογικού διαλόγου. Επιπλέον το διαφορετικό κοινωνικό και μορφωτικό επίπεδο , οι θρησκευτικές διαφορές , οι πολιτικές πεποιθήσεις , η προσήλωση σε ιδέες δογματικού τύπου ,οι πολιτισμικές διαφορές ,οι ηθικές αξίες , οι αισθητικές προτιμήσεις, ενδέχεται να επηρεάσουν αρνητικά το εκπαιδευτικό αποτέλεσμα του ορθολογικού διαλόγου. Οι ιδανικές συνθήκες διαλόγου αποτελούν ταυτόχρονα τις ιδανικές συνθήκες εκπαίδευσης ενηλίκων (Λιντζέρης,2007,σελ.35).

Καθήκον του εκπαιδευτή ενηλίκων είναι να επιδιώξει την δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών και να βοηθήσει τους εκπαιδευόμενους να γίνουν κριτικά στοχαστικοί επί των παραδοχών τους, ώστε απελευθερωμένοι από προκαταλήψεις και νόρμες να καταλήξουν σε ορθολογικά συμπεράσματα. Η αναγνώριση και η επιδίωξη των ιδανικών συνθηκών διεξαγωγής του ορθολογικού διαλόγου, βελτιώνει και εξελίσσει την κοινωνία, για αυτό κατά τον Mezirow όπως αναφέρεται στον Λιντξέρη «Οι πολιτισμοί και οι κοινωνίες διαφέρουν στο βαθμό κατά τον οποίο ενθαρρύνουν τον κριτικό στοχασμό και τον ορθολογικό διάλογο» στο (Λιντξέρης, 2007, σελ. 43).

Ο ορθολογικός διάλογος δε συνιστά απλά μια ενεργητική εκπαιδευτική τεχνική, είναι βασικό στοιχείο στην πορεία για την κατάκτηση της ουσιαστικής γνώσης. Η ικανότητα συμμετοχής σε ορθολογικό διάλογο έχει σχέση με την κατάκτηση προσωπικής αυτοτέλειας και αυτοδυναμίας. Σε σχέση με τον κριτικό στοχασμό, ο διάλογος μπορεί να είναι προϊόν του κριτικού στοχασμού αλλά και ο κριτικός στοχασμός μπορεί επέλθει μετά από ένα παραγωγικό διάλογο. Είναι οι δύο βασικοί πυλώνες της θεωρίας της μετασχηματίζουσας μάθησης, αλληλεπιδρούν και αλληλοσυμπληρώνονται, ενώ παράλληλα βρίσκονται σε διαδικασία εξέλιξης με συνέπεια και την εξέλιξη των κοινωνιών. (Λιντξέρης, 2007).

1.4 Το θεωρητικό πλαίσιο της μεθόδου « Η Μετασχηματίζουσα Μάθηση μέσα από την Αισθητική εμπειρία»

Ο ρόλος και η σημασία της αισθητικής εμπειρίας που προέρχεται από την επαφή μας με την τέχνη στην ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού και της κριτικής σκέψης έχει διερευνηθεί στα πλαίσια πολλών επιστημονικών πεδίων. Τις πρώτες αναφορές τις βλέπουμε στο φιλοσοφικό έργο των μεγάλων γερμανών ιδεαλιστών (Hegel, Kant, Schelling) οι οποίοι έθεσαν το ζήτημα του κατά πόσο η αισθητική εμπειρία δίνει το έναυσμα για ένα ποιοτικό μετασχηματισμό του τρόπου σκέψης συμβάλλοντας στην ορθότερη αντίληψη της πραγματικότητας. Ιδιαίτερα στο έργο του Kant «Κριτική της Κριτικής Ικανότητας» (1790) διατυπώνεται η άποψη ότι η αισθητική κατάσταση που διαμορφώνεται από τη διάδραση των σχέσεων ανάμεσα στο δημιουργήμα στον καλλιτέχνη και στον αποδέκτη, κυριαρχείται από ένα τρόπο σκέψης την «αισθητική ορθολογικότητα» μη συμβατό με τον κυρίαρχο τρόπο σκέψης ο οποίος και καθορίζει την κοινωνική πραγματικότητα. Συνεπώς δια μέσου της αισθητικής εμπειρίας δίνεται η δυνατότητα στο αποδέκτη μιας διαφορετικής αντίληψης για την υπάρχουσα κατάσταση, προσφέροντας μια εναλλακτική προοπτική δράσης και μια νέα αντίληψη της εμπειρικής πραγματικότητας (Κόκκος, 2011).

Στη συνέχεια θα κάνουμε μια σύντομη επισκόπηση των θεωρητικών προσεγγίσεων αναφορικά με τη συμβολή και την σημασία της αισθητικής εμπειρίας στο πλαίσιο της μαθησιακής διεργασίας, παραθέτοντας τις απόψεις των κυριοτέρων διανοητών σχετικά με την συμβολή της τέχνης στην ενδυνάμωση του κριτικού στοχασμού. Οι θεωρητικές αυτές

προσεγγίσεις και απόψεις συνθετικά συγκροτούν το πλαίσιο της μεθόδου «η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας» που ανέπτυξε ο Αλέξης Κόκκος και αποτελεί μια εναλλακτική διδακτική προσέγγιση στο πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων.

1.4.1 Ο John Dewey

Ο John Dewey(1934), στο έργο του «Η Τέχνη ως Εμπειρία» εξέφρασε την άποψη ότι η αισθητική εμπειρία αποτελεί το δυνατότερο μέσο για την ανάπτυξη της φαντασίας, την οποία καθόρισε ως το θεμελιώδες στοιχείο της μαθησιακής διεργασίας. Τα έργα τέχνης δεν διαθέτουν μόνο μια φυσική υπόσταση, αλλά διέπονται και από μια φαντασική διάσταση, που τους προσδίδει ο δημιουργός τους. Για να μπορέσει κάποιος να αποκρυπτογραφήσει τα βαθύτερα νοήματά τους είναι αναγκαίο να επιστρατεύσει στο έπακρο τη φαντασική του ικανότητα. Η αισθητική εμπειρία είναι εντονότερη και βαθύτερη από τις συνήθεις εμπειρίες που αποκτούμε από την καθημερινότητα και αποτελεί σημαντική «πρόκληση για σκέψη» (Dewey, 1980). Παράλληλα, ο συσχετισμός των παλαιών μας αντιλήψεων με τις νέες, που αναδύονται μέσα από την επαφή με την τέχνη, συντελεί στην ανακατασκευή των ιδεών του παρελθόντος με συνέπεια να ενισχύεται η ικανότητά μας να αντιλαμβανόμαστε την πραγματικότητα με νέους τρόπους (Ράϊκου, 2013). Ο Dewey αναφέρει ότι, *«ενώ η επιστήμη δηλώνει την έννοια, οι τέχνες εκφράζουν την έννοια»*. Επομένως η αισθητική δεν μπορεί να διαχωριστεί από τη διανόηση διότι η διανόηση για να είναι πλήρης θα πρέπει να περιλαμβάνει την αισθητική (Ράϊκου, 2013, σ.83).

1.4.2 Ο Paulo Freire

Ο Βραζιλιάνος Paulo Freire έθεσε τις βάσεις για την αξιοποίηση της αισθητικής εμπειρίας στη μετασχηματιστική μαθησιακή διεργασία. Κυρίαρχο στοιχείο στην εκπαιδευτική μέθοδο του Freire είναι η ανάπτυξη της κριτικής συνειδητοποίησης των εκπαιδευομένων ώστε να συνειδητοποιήσουν την κατάσταση στην οποία βρίσκονται και να αναλάβουν δράση με στόχο την κοινωνική αλλαγή. Κατά την διαδικασία εφαρμογής της μεθόδου ο εκπαιδευτής χρησιμοποιεί ένα οπτικό ερέθισμα (προβολή εικόνας ή φωτογραφίας) όπου παρουσιάζεται εντέχνως κωδικοποιημένη μια εικόνα από την καθημερινότητα των συμμετεχόντων. Στη συνέχεια οι εκπαιδευόμενοι παρακινούνται ώστε να αποκωδικοποιήσουν σιγά σιγά την εικόνα και να ανακαλύψουν τα κρυμμένα μηνύματα που σχετίζονται με ζητήματα από την δική τους κοινωνική πραγματικότητα. Η αποκωδικοποίηση των εικόνων συντελείται με την διενέργεια ενός παραγωγικού διαλόγου όπου οι συμμετέχοντες με την έμπειρη καθοδήγηση του εκπαιδευτή αναλύουν την κάθε έννοια χωριστά με στόχο να ενεργοποιηθεί η κριτική τους σκέψη και να επανεξετάσουν τα στερεότυπα και τις αξίες τους ώστε να κατανοήσουν εκ νέου την πραγματικότητα και να διαμορφώσουν μια νέα άποψη σχετικά για το κοινωνικό τους πλαίσιο και την θέση τους μέσα σε αυτό. Αυτή η ανασυγκρότηση των παγιωμένων αντιλήψεων οδηγεί στην κριτική συνειδητοποίηση της πραγματικότητας και δίνει το

ένανσμα για δράση με στόχο την ανατροπή του κοινωνικού και παραγωγικού μοντέλου. Κατά κανόνα χρησιμοποιούσε σκίτσα φιλοτεχνημένα από γνωστούς ζωγράφους τα οποία είχαν σχέση με το υπό διερεύνηση κάθε φορά θέμα. Η μέθοδος του ήταν σε συνάρτηση με τις πολιτικές, κοινωνικές και εκπαιδευτικές συνθήκες που επικρατούσαν μέσα στο εκάστοτε πλαίσιο εφαρμογής. Το κοινό του ήταν συνήθως άτομα καταπιεσμένα όπου ζούσαν κάτω από δύσκολες σχετικά συνθήκες και έχουν βιώσει καταστάσεις κοινωνικού αποκλεισμού. Μέσα από την αποκωδικοποίηση των καλλιτεχνικών έργων οι συμμετέχοντες συνειδητοποιούσαν τα αίτια της πραγματικής τους κατάστασης και αναλάμβαναν κοινωνικές δράσεις για την ανατροπή της υπάρχουσας κατάστασης. Οι ιδέες του Freire είχαν εφαρμογή κυρίως σε υποανάπτυκτες χώρες και δεν έτυχαν ευρείας αποδοχής στα εκπαιδευτικά συστήματα των ανεπτυγμένων χωρών λόγω των διαφορετικών κοινωνικών καταστάσεων και διαφορετικών εκπαιδευτικών αναγκών. Λειτουργήσαν όμως ως αφετηρία περαιτέρω διερεύνησης για την χρήση της τέχνης στις εκπαιδευτικές διεργασίες και συνιστούν μια σημαντική παρακαταθήκη στο πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων (Κόκκος, 2009).

1.4.3 Αισθητική Εμπειρία και Ανθρώπινη Νοημοσύνη

Η άποψη ότι η αισθητική εμπειρία είναι βαρύνουσας σημασίας για τη γνωστική ανάπτυξη, στοιχειοθετήθηκε από θεωρητικές προσεγγίσεις και έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στα πλαίσια της Παιδαγωγικής Επιστήμης και της Ψυχολογίας. Ο Howard Gardner (1973,1983,1990), υποστήριξε την ιδέα ότι ο άνθρωπος διαθέτει πολλαπλά είδη νοημοσύνης και ένα εκπαιδευτικό σύστημα που αποσκοπεί στην ανάπτυξη ολοκληρωμένων προσωπικοτήτων οφείλει να στοχεύει στην καλλιέργεια τους συνολικά και όχι μονοδιάστατα. Στα διαφορετικά είδη νοημοσύνης αντιστοιχούν και διαφορετικά συμβολικά συστήματα νοημοσύνης, δηλαδή διαφορετικά συστήματα νοηματοδοτήσεων και αναπαραστάσεων των διαφόρων ιδεών, εννοιών και γεγονότων. Στην καθημερινή πρακτική όσο και στις μαθησιακές διεργασίες χρησιμοποιούμε μονομερώς τα σύμβολα που σχετίζονται με τη γλωσσική και μαθηματική νοημοσύνη παραμελώντας την ενίσχυση άλλων μορφών νοημοσύνης, όπως είναι η ενδοπροσωπική νοημοσύνη, η συναισθηματική-κινησθητική, η εικονική, η χωροχρονική, η μουσική, η υπαρξιακή κ.ά. Για να έχουμε τη δυνατότητα μιας ολοκληρωμένης και ολικής ενδυνάμωσης της νοημοσύνης απαιτείται μια διευρυμένη χρήση συμβόλων. Η αισθητική εμπειρία είναι ιδανική για αυτό τον σκοπό, διότι μέσω αυτής οι εκπαιδευόμενοι έχουν τη δυνατότητα επεξεργασίας πλήθους συμβόλων με συνέπεια να γίνεται αντιληπτή η ύπαρξη ολιστικών και λεπτοφυών νοημάτων, η χρήση μεταφορών, η σκιαγράφηση καταστάσεων συναισθηματικής φόρτισης, και γενικά η αποτύπωση διαφόρων εκδοχών της πραγματικότητας, συντελώντας έτσι στη συνειδητοποίηση γεγονότων που δεν θα ήταν δυνατό να κατανοηθούν μέσω ορθολογικών επιχειρημάτων (Κόκκος, 2009).

1.4.4 Αισθητική Εμπειρία και Κριτικός Στοχασμός

Ο Efland (2002) υποστήριξε με συγκροτημένα επιχειρήματα ότι η αισθητική εμπειρία παρέχει μοναδικές δυνατότητες για την ενίσχυση της στοχαστικής σκέψης και του κριτικού στοχασμού. Διατύπωσε ότι η σε βάθος κατανόηση της τέχνης συνιστά μια σύνθετη διεργασία, που δεν υπάγεται σε καθορισμένες νόρμες, ορθές διαγνώσεις και γενικεύσεις που δεν αμφισβητούνται. Η αποκρυπτογράφηση και κατανόηση κάθε έργου τέχνης επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες όπου χωρίς να αποκλείουν η μια την άλλη, αλληλεπιδρούν και εμπλουτίζουν την τελική προσέγγιση. Οι συμβολικές φόρμες που χρησιμοποιούν οι καλλιτέχνες έχουν ευέλικτη διάρθρωση και διέπονται από μια λογική που χρησιμοποιεί την σφαιρική προσέγγιση, την αφήγηση και τις μεταφορικές εικόνες, για την διαμόρφωση και αποτύπωση του νοήματος που θέλουν να αποδώσουν. Κατά συνέπεια η επαφή με την τέχνη ενισχύει την ικανότητα να ερμηνεύουμε αμφιλεγόμενα και πολύπλοκα ζητήματα και να δεχόμαστε διαφορετικές εναλλακτικές οπτικές, αντλώντας νόημα από ποικιλόμορφες καταστάσεις. Επιπλέον τα έργα τέχνης δίνουν το έναυσμα ώστε να γίνει κατανοητό το κοινωνικό και το πολιτισμικό τους πλαίσιο και επιτρέπουν να αντιλαμβανόμαστε συναισθήματα, ηθικούς κώδικες και νοηματοδοτικά σύνολα, που δεν μπορούν να γίνουν εύκολα αντιληπτά με άλλο τρόπο. Κατά συνέπεια στοιχειοθετείται ο ισχυρισμός ότι κάθε εκπαιδευτικό πρόγραμμα είναι απαραίτητο να εμπεριέχει στους κεντρικούς του στόχους την ανάπτυξη της στοχαστικής διεργασίας μέσα από την αισθητική εμπειρία (Κόκκος, 2009).

1.4.5 Αισθητική Εμπειρία και Εγκεφαλικές Λειτουργίες

Σε μια νεότερη μελέτη ο θεωρητικός της λογοτεχνίας ο Brian Boyd, μελετητής των ανθρωπίνων εγκεφαλικών λειτουργιών, υποστήριξε τα πολλαπλά οφέλη για τον εκπαιδευόμενο από την αξιοποίηση των τεχνών ως προς την καλλιέργεια της αντικομοφομιστικής σκέψης. Ο Boyd υποστήριξε ότι η εντριβή με την τέχνη και ειδικότερα με τα πραγματικά έργα τέχνης, συμβάλλει στην ανάπτυξη των νευρικών κυττάρων και στον πολλαπλασιασμό εγκεφαλικών συνάψεων που συνάδουν σε μεγάλο βαθμό στην ικανότητα του ανθρώπου να μπορεί να επεξεργάζεται πολλαπλά επίπεδα αναπαράστασης και να εξηγεί πολύπλοκα φαινόμενα. Η διαχρονική επαφή του ανθρώπου με τις τέχνες έχει πολλαπλό όφελος για τον άνθρωπο σύμφωνα με τον Boyd επειδή ενδυναμώνει την ενσυναίσθηση και την κατανόηση της διαφορετικότητας δίχως την οποία ο άνθρωπος δε θα ήταν σε θέση να εξελιχθεί (Κόκκος, 2011α: 76). (Καρασιωτου, σ.42).

Εξετάζοντας τη μετασχηματιστική διάσταση της διδασκαλίας μέσα από την τέχνη, ο Jarvis (2006), με βάση σχετική μελέτη που διεξήγαγε, υποστηρίζει ότι η εικόνα από μόνη της μπορεί να χρησιμοποιηθεί στην ανάπτυξη συγκεκριμένων ειδών μετασχηματισμού. Ωστόσο, αναφέρει ότι εάν ενταχθεί σε ένα δομημένο πρόγραμμα μπορεί να εστιάσει σε δραστηριότητες που ενθαρρύνουν τους αποδέκτες να εκμεταλλευτούν τη μετασχηματιστική

δυνατότητα της τέχνης. Τα κατάλληλα έργα τέχνης μπορούν να συμβάλουν, μέσα από την κριτική παρατήρησή τους, στο μετασχηματισμό των πεποιθήσεων (Ραϊκού, 2013, σ.91).

Τα τελευταία δέκα έτη έχουν γίνει εκτεταμένες μελέτες επάνω στη λειτουργία των εγκεφαλικών ημισφαιρίων και τις επιπτώσεις που έχει αυτή η λειτουργία στη μαθησιακή – διδακτική διαδικασία (Sonnier, 1992, Fisher, 1995, McCarthy, 1990). Το ενδιαφέρον αυτό προέρχεται από το γεγονός ότι τα παραδοσιακά διδακτικά μοντέλα βασίζονται στη λειτουργία του αριστερού ημισφαιρίου, μέσω της ανάπτυξης της λογικής διεργασίας και της γλωσσικής επικοινωνίας, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη χαρακτηριστικά του δεξιού ημισφαιρίου, όπως το συναίσθημα, ο αυθορμητισμός, η φαντασία και η διαίσθηση (Martin & Brouwer, 1993, Stefanich, 1998, McCarthy, 1990). Ο Γάλλος μαθηματικός Poincare (1908/1952) υποστήριξε ότι "η λογική αποδεικνύει αλλά η διαίσθηση δημιουργεί" και ο Polanyi (1958) έκανε λόγο για ένα πάθος στη διαδικασία της γνώσης και μια διανοητική γοητευτική ομορφιά, όμως μόλις πρόσφατα ξεκίνησε η αναγνώριση του ρόλου της φαντασίας και όλων των άλλων στοιχείων που δεν συνιστούν προϊόν λογικών αναλύσεων και συγκλίνουσας σκέψης, στα υπάρχοντα εκπαιδευτικά πλαίσια (Eisner, 1985, 1996) (Χατζηγεωργίου, 2012).

Χαρακτηριστικά Αριστερού Ημισφαιρίου

- Χρησιμοποιεί τη λογική για να επεξεργάζεται και να οργανώνει τις πληροφορίες που λαμβάνει
- Αναλύει δεδομένα
- Αντιλαμβάνεται το χρόνο, το παρόν, το παρελθόν και το μέλλον
- Οργανώνει τις δράσεις και τα γεγονότα με λογικές αλληλουχία
- Οργανώνει με συστηματικό τρόπο γεγονότα και αντικείμενα
- Συνθέτει τα μέρη σε όλο και ανάγει το όλο σε μέρη
- Χρησιμοποιεί τη γλωσσική επικοινωνία για την έκφραση των νοημάτων
- Επεξεργάζεται μαθηματικές πράξεις και υπολογισμούς
- Επεξεργάζεται γεγονότα και καταστάσεις

Χαρακτηριστικά Δεξιού Ημισφαιρίου

- Ανταποκρίνεται στα δεδομένα με διαισθητικό τρόπο

- Επεξεργάζεται αυθόρμητα κάθε πληροφορία που λαμβάνει
- Η αντίληψη της πληροφορίας γίνεται χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ο χρόνος
- Τα γεγονότα και οι δράσεις δεν υπακούουν σε λογικές αλληλουχίες
- Αναλύει ολιστικά πληροφορίες και αντικείμενα
- Ανταποκρίνεται σε μουσικούς ήχους και ακουστικά ερεθίσματα
- Αντιλαμβάνεται σχήματα και μορφές, και υπολογίζει διαισθητικά
- Χρησιμοποιεί μεταφορές, αλληγορίες, εικόνες και σύμβολα (Χατζηγεωργίου, 2012).

Σύμφωνα με μελετητές του Palo Alto, βασική προϋπόθεση για μια ολοκληρωμένη εκπαιδευτική διαδικασία, είναι κατά τη νοητική διεργασία της μάθησης τα δύο ημισφαίρια του εγκεφάλου να λειτουργούν παράλληλα και να συνεργάζονται ισότιμα για την βαθύτερη κατανόηση των εννοιών. Το αριστερό ημισφαίριο του εγκεφάλου είναι υπεύθυνο για την λεκτική επικοινωνία, τη γραφή, το συμβολισμό, τους μαθηματικούς υπολογισμούς, την αναλυτική σκέψη και τη λεκτική μνήμη (Κόκκος, 2011). Επίσης ερμηνεύει τις εμπειρίες με βάση λογικά σχήματα και αναλυτικά επιχειρήματα διαμορφώνοντας την αντίληψή μας για την πραγματικότητα. Το δεξιό ημισφαίριο είναι εξειδικευμένο στην σφαιρική αντίληψη σύνθετων σχέσεων, καταστάσεων και νοητικών γεγονότων. Δεν ερμηνεύει με λογικά σχήματα αλλά υποστηρίζει την έκφραση του συναισθήματος, της φαντασίας και της διαίσθησης. Αξιοποιεί και ανασυνθέτει όλα τα στοιχεία που ενεργοποιούν τις ιδιότητές του, όπως εικονικές παραστάσεις, αλληγορίες, παρομοιώσεις, συνεκδοχές, υπονοούμενα, παραβολές λογοπαίγνια, σύμβολα, διφορούμενες καταστάσεις, παράδοξα και φαινομενικά παράλογα φαινόμενα. (Ραϊκου, 2013). Βασικό χαρακτηριστικό της τέχνης είναι η εκτεταμένη χρήση συμβόλων και αλληγορικών καταστάσεων με αποτέλεσμα να συμβάλλει δυναμικά στην παράλληλη ενεργοποίηση των πολλαπλών ειδών νοημοσύνης, συμβάλλοντας αποτελεσματικά στην ολιστική ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου. Μέσα από την ενασχόληση με τα έργα τέχνης το άτομο αποκτά μια ολιστική αντίληψη για τον κόσμο και για τη θέση του μέσα σε αυτόν. Η επαφή με την τέχνη ενεργοποιεί την διέγερση των αισθήσεων. «Οι τέχνες, περισσότερο από κάθε άλλη περιοχή μελέτης στην εκπαίδευση, μπορούν να ταιριάζουν επιτυχώς το παλιό με το νέο, το παραδοσιακό με το εξεζητημένο, το τοπικό με το παγκόσμιο, το ρεύμα με το περιθωριακό» (Gadsen, 2008, σ. 52). Είναι σαφές, όπως έχουν αναφέρει οι Oliver & Bane, ότι οι νέοι άνθρωποι «χρειάζονται την ευκαιρία να δοκιμάσουν τους εαυτούς τους σε πλούσιους υποθετικούς κόσμους που θα έχουν δημιουργηθεί από τη φαντασία τους ή από δραματικούς καλλιτέχνες. Το πιο σημαντικό, χρειάζονται την ευκαιρία να δοκιμάσουν νέες μορφές κοινωνικής τάξης – και μόνο τότε να αιτιολογήσουν τις ηθικές επιπτώσεις» (1971, σ. 270, ό.α. στο Greene, 1988, σ. 119) (Ραϊκου σελ.77)

1.4.6 Η κριτική θεωρία

Η κριτική θεωρία αποτελεί μια σημαντική προσέγγιση σχετικά με το ρόλο της τέχνης στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης. Θεμελιωτές της κριτικής θεωρίας υπήρξαν οι Theodor Adorno και Max Horkheimer, όπου έθεσαν τις θεωρητικές της βάσεις στην δεκαετία του 1930 στο Ινστιτούτο Κοινωνικής Έρευνας της Φρανκφούρτη, ευρέως γνωστό ως «Σχολή της Φρανκφούρτης». Η ανάπτυξη της θεωρίας είχε ως έναυσμα την άποψη του Γερμανού φιλόσοφου Kant, σύμφωνα με την οποία η επαφή με τη τέχνη αναπτύσσει ένα τρόπο σκέψης διαφορετικό από τον καθορισμένο και επαναδιατύπωσαν την ιδέα ισχυριζόμενοι ότι η αισθητική εμπειρία συμβάλλει στη διεργασία χειραφέτησης του ανθρώπου. Βασικός πυρήνας της συλλογιστικής τους σκέψης αποτέλεσε το ότι η νοηματοδοτική δομή και η πνευματική υπόσταση ενός έργου τέχνης, συνιστούν χαρακτηριστικά τα οποία δεν συμβαδίζουν με τις κυρίαρχες νόρμες της κοινωνικής πραγματικότητας, οι οποίες διέπονται από εργαλειακή ορθολογικότητα και καθορισμένες στάσεις και συμπεριφορές. Συνεπώς η ενασχόληση με την τέχνη καλλιεργεί την ανάπτυξη ενός τρόπου σκέψης που αντιδρά στο μοντέλο της κοινωνικής ζωής που επιβάλλεται από τις εκάστοτε συνθήκες (Κόκκος.2009).

Το πνευματικό περιεχόμενο ενός αυθεντικού έργου τέχνης αντανακλάται μέσα από λειτουργικά και εντέχνως διαμορφωμένα μορφολογικά στοιχεία τα οποία συνθέτουν τη νοηματική του διάσταση. Κύριο χαρακτηριστικό του είναι η ολιστική του υπόσταση η οποία προέρχεται από την βαθιά εσωτερική συνοχή των επιμέρους στοιχείων που το συνθέτουν. Το νοηματοδοτικό του περιεχόμενο είναι σε διαλεκτική σχέση με τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του. Τα επιμέρους σημεία αλληλοσυνδέονται και συνθέτουν μια ολοκληρωμένη εικόνα, παίζοντας εξίσου σημαντικό ρόλο για την κατανόηση του όλου δημιουργήματος. Αποκτούν όμως νόημα όχι μεμονωμένα, αλλά μόνο σε σχέση με το όλο που αποτελεί την αντανάκλαση του κεντρικού μηνύματος. Επιπροσθέτως η ολιστική προσέγγιση ενός έργου τέχνης συμβάλει στην αποκάλυψη όλων των όψεων, διαλεκτικών αντιθέσεων και εναλλακτικών προσεγγίσεων μιας ιδέας ή ενός φαινομένου που προκύπτει μέσα από κοινωνικές ή ατομικές διεργασίες.

Τα έργα τέχνης παρεκκλίνουν από τα συνηθισμένα στερεότυπα, αντιτίθενται στην τυποποίηση και δεν υπακούουν στο αυτονόητο. Τα νοήματά τους αποκρυπτογραφούνται δύσκολα και εμπεριέχουν απεριόριστες δυνατότητες ερμηνείας με στόχο, ο καθένας να τα προσεγγίζει με τον δικό του τρόπο ώστε η νοηματοδοτική τους διάσταση να ερμηνεύεται εξατομικευμένα κόντρα στον κυρίαρχο τρόπο σκέψης. Όσοι επιχειρούν να διεισδύσουν στην ουσία του έργου είναι απαραίτητο να ενεργοποιήσουν κάθε διανοητική και ψυχική δύναμη που διαθέτουν, ώστε να περάσουν πίσω από την επιφάνεια και να εμπλακούν ενσυνείδητα σε μια διαδικασία ανίχνευσης των κρυμμένων μηνυμάτων.

Ως συνέπεια η επαφή με την τέχνη αποτελεί ένα κατεξοχήν πεδίο ανάπτυξης της κριτικής μας συνείδησης που μας οδηγεί στην αμφισβήτηση των παραδοχών και των κανόνων που διέπουν τις οικονομικές, πολιτιστικές και κοινωνικές σχέσεις ενεργοποιώντας την ιδέα μιας νέας προοπτικής για έναν άλλο καλύτερο κόσμο. Αυτή η δυναμική χειραφέτησης της τέχνης επισημάνθηκε και από τον (Herbert Marcuse, 1978) όπου υποστήριξε ότι: *«η ότι η επαφή με τα μεγάλα καλλιτεχνικά έργα κάνει εφικτή την ανατροπή της κατεστημένης εμπειρίας και αναζωπυρώνει τη λαχτάρα της ανθρώπινης απελευθέρωσης»* (Κόκκος, 2009), (Εισήγηση του Α. Κόκκου στο 8th International Transformative Learning Conference, Columbia University, Βερμούδες, 18-20/11/2009). Ο (Adorno, 2000) υποστήριξε ότι η ενσωμάτωση των αισθητικών στοιχείων στον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμαστε στο πλαίσιο της διαλεκτικής και ολιστικής προσέγγισης της πραγματικότητας, συμβάλλει στην δημιουργία προϋποθέσεων απεγκλωβισμού της συνείδησής μας από τους καταναγκασμούς της κοινωνικής πραγματικότητας που επιβάλλει το εκάστοτε συστημικό περιβάλλον (Κόκκος, 2009).

Συνοψίζοντας καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι μέσα από τις ιδέες που διατύπωσαν οι στοχαστές της Σχολής της Φρανκφούρτης αναδεικνύεται η κριτική διάσταση της αισθητικής εμπειρίας. Επιπλέον έθεσαν τα κριτήρια που διέπουν τα αυθεντικά έργα τέχνης, δίνοντάς μας την δυνατότητα να τα διακρίνουμε από τα υποπροϊόντα της πολιτιστικής βιομηχανίας. Η συμβολή τους έγκειται κυρίως στο ότι ανέλυσαν τη διεργασία κατά την οποία η επαφή μας με τα πραγματικά έργα τέχνης ενεργοποιεί τον κριτικό στοχασμό και υπονομεύει τις κοινωνικές σταθερές δίνοντάς μας την δυνατότητα σύλληψης μιας διαφορετικής αντίληψης της πραγματικότητας. (Κόκκος, 2009), (Εισήγηση του Α. Κόκκου στο 8th International Transformative Learning Conference, Columbia University, Βερμούδες, 18-20/11/2009)

1.5 Μεθοδολογικά μοντέλα διδασκαλίας για την αξιοποίηση έργων τέχνης

1.5.1 Η τεχνική του D.Perkins

Ο καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Harvard David Perkins, έχει αναπτύξει μια σημαντική τεχνική η οποία αποσκοπεί στην ανάπτυξη της στοχαστικής διάθεσης των εκπαιδευμένων με τη χρήση έργων τέχνης. Η τεχνική αυτή έγκειται στη συστηματική παρατήρηση ενός έργου τέχνης σε συνδυασμό με στοχευμένες ερωτήσεις-αφορμές σκέψης που τίθενται εντέχνως από τον εκπαιδευτή.

Ο Perkins προτείνει τη συγκεκριμένη τεχνική κυρίως για την προσέγγιση εικαστικών έργων, ωστόσο με κατάλληλες προσθήκες και προσαρμογές, δύναται να αξιοποιηθεί και για την ανάλυση έργων από άλλες μορφές τέχνης. Η προσέγγιση του Perkins δεν επικεντρώνεται στην ανάλυση των τεχνικών χαρακτηριστικών του έργου ούτε σε ακαδημαϊκού τύπου

πληροφορίες για την εποχή που δημιουργήθηκε και τον καλλιτέχνη. Σημασία έχει οι εκπαιδευόμενοι να ενθαρρυνθούν ώστε να αντλήσουν τα δικά τους νοήματα από το έργο. Άρα οι εκπαιδευτές δεν είναι απαραίτητο να διαθέτουν εξειδικευμένες γνώσεις για την τέχνη, απλά πρέπει να είναι σε θέση να έχουν την ικανότητα να οδηγούν την ομάδα να στοχάζεται αποτελεσματικά πάνω στο έργο. (Κόκκος, 2011).

Η τεχνική περιλαμβάνει τέσσερις διαδοχικές φάσεις παρατήρησης μέσω των οποίων επιδιώκεται η ενεργοποίηση της στοχαστικής διάθεσης και ειδικότερα της ανοικτής, κριτικής και δημιουργικής σκέψης.

Πρώτη φάση:

Κατά την πρώτη φάση δίνεται χρόνος για παρατήρηση και διεξάγεται ανοιχτή συζήτηση με την ομάδα ενδεικτικά ο Εκπαιδευτής απευθύνει της εξής υποδείξεις και ερωτήσεις :

- Περιεργαστείτε το έργο με τα μάτια σας . Τι βλέπετε;
- Τι ερωτήματα αναδύονται; Τι σας κινεί την περιέργεια να ανακαλύψετε;
- Καταγράψτε και εντοπίστε τα ενδιαφέροντα σημεία
- Ποια συναισθήματα σας προξενεί το έργο;
- Απομακρύνεται το βλέμμα σας για λίγο, και μετά επιστρέψτε.
- Συνεχίστε την παρατήρηση, ανακαλύψτε νέα στοιχεία και επανέλθετε στα στοιχεία που είχατε ανακαλύψει προηγουμένως με περισσότερη τώρα οικειότητα.
- Νιώστε και χαρείτε αυτό το μέρος της εμπειρίας.

Δεύτερη φάση:

Κατά τη δεύτερη φάση ακολουθεί ευρεία και παρατήρηση και ανοικτή συζήτηση με την ολομέλεια.

- Τι πραγματικά συμβαίνει εδώ; Υπάρχει στο έργο μία ιστορία ή ένα γεγονός που αδυνατείτε να το καταλάβετε;
- Κατά πόσο το έργο σας έχει εκπλήξει ; Εντοπίζεται κάποια έκπληξη; Αν ναι Κρατήστε την στο μυαλό σας. Ανακαλύψτε περισσότερα συναισθήματα και διαθέσεις που σας προκαλεί το έργο. Μην προσπαθείτε ακόμα να εξηγήσετε το γιατί.

- Ανακαλύψτε τα νοήματα και τους κρυμμένους συμβολισμούς που υπάρχουν στο έργο . Θέλει ο καλλιτέχνης να μεταδώσει κάποιο μήνυμα;
- Εντοπίστε το κεντρικό και τα δευτερεύοντα θέματα
- Ψάξτε για ιστορικές και πολιτισμικές διασυνδέσεις.

Τρίτη φάση:

Κατά την τρίτη φάση έχουμε σε βάθος παρατήρηση κάθε λεπτομέρειας και ανοικτή συζήτηση με όλη την ολομέλεια που μπορεί να περιλαμβάνει και εργασία σε ομάδες.

- Τι σας εντυπωσίασε στο έργο; Ποιος ήταν ο σκοπός του καλλιτέχνη; Υπάρχει κάποιο μήνυμα; Πώς συνδυάζεται αυτό με το σύνολο του έργου;
- Επικεντρωθείτε σε κάποιο ενδιαφέρον στοιχείο. Με ποιον τρόπο ο καλλιτέχνης έκανε το στοιχείο αυτό να φαίνεται ενδιαφέρον;
- Σε τι δεν έχει δοθεί ακόμα απάντηση; Προσπαθήστε να δώσετε απαντήσεις και δώστε μια αιτιολόγηση.
- Αλλάξτε με την φαντασία σας ένα υλικό , ένα χρώμα, αφαιρέστε ένα αντικείμενο. Αναρωτηθείτε τι θα γινόταν αν είχε γίνει αυτή η αλλαγή από τον καλλιτέχνη.
- Ψάξτε για στοιχεία δύναμης και έντασης. Σε τι αποσκοπεί ο καλλιτέχνης;
- Ψάξτε τα τεχνικά στοιχεία του έργου: χρώματα, σχήματα , σκιές, πώς αλληλεπιδρούν και πώς ισορροπούν μεταξύ τους. Εξηγήστε πώς αυτά τα χαρακτηριστικά σας βοήθησαν να ανακαλύψετε την ουσία του έργου .
- Προσπαθήστε να τεκμηριώσετε τις απαντήσεις στα ερωτήματα που αναδύθηκαν στις δύο προηγούμενες φάσεις. Διατυπώστε επαρκώς αιτιολογημένα συμπεράσματα.

Τέταρτη φάση:

Κατά την τέταρτη φάση διενεργείται ανασκόπηση της διεργασίας που προηγήθηκε με συζήτηση και ανταλλαγή απόψεων πάνω στα συμπεράσματα και τις τελικές επισημάνσεις των ατόμων ή των ομάδων που συμμετείχαν στη συγκεκριμένη διαδικασία.

- Ανακαλέστε όλη τη διεργασία που προηγήθηκε. Αναστοχαστείτε πάνω σε ότι ανακαλύψατε.

• Δείτε και πάλι το έργο συνολικά. Επανεξετάστε το προσπαθώντας να εμπεδώσετε όλα όσα ανακαλύψατε.

Ο Perkins αν και προτείνει το παραπάνω μοντέλο ανάλυσης έργων θεωρεί ότι τα προκαθορισμένα στάδια επεξεργασίας των έργων τέχνης επιδέχονται και υποκειμενικές επεμβάσεις αφήνοντας κάποια περιθώρια ευελιξίας σε όσους επιθυμούν να εφαρμόσουν τη συγκεκριμένη τεχνική (Κόκκος, 2011).

1.5.2 Η τεχνική του Visual Thinking και του Artful Thinking

Το πρόγραμμα Visible Thinking υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του Project Zero (<http://www.pz.harvard.edu>) από το Harvard Graduate School of Education όπου από το 1967 πρωτοστατεί στη δημιουργία εκπαιδευτικών προγραμμάτων που στόχο έχουν την καλλιέργεια της ορατής σκέψης και την ενσωμάτωση της αισθητικής εμπειρίας σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες (Κόκκος, 2009), στο (Παλιεράκη, 2017, σελ.58). Αρχικός στόχος του προγράμματος Visible Thinking ήταν η ανάπτυξη του στοχασμού στους μαθητές της τυπικής εκπαίδευσης. Το πρόγραμμα θέτει τον εκπαιδευόμενο στο επίκεντρο της μαθησιακής διαδικασίας λαμβάνοντας υπόψη τις προηγούμενες εμπειρίες του, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο ο καθένας μαθαίνει. Δίνεται έμφαση σε τρεις πρακτικές: τις «γνωστικές ρουτίνες», την καλλιέργεια της σκέψης των μαθητών και την καλλιέργεια του στοχασμού. Στόχος είναι η καλλιέργεια γνωστικών δεξιοτήτων στους εκπαιδευόμενους σε τομείς όπως η ανακάλυψη της αλήθειας, η φαντασία, η κατανόηση και η δικαιοσύνη (Μέγα, 2010).

Σύμφωνα με τους Ritchhart και Perkins (2008) το πρόγραμμα Visible Thinking στηρίζεται στις εξής παραδοχές:

- Η μάθηση έρχεται μέσα από τη σκέψη
- Η αποτελεσματική σκέψη σχετίζεται με τη διάθεση και δεν είναι μόνο θέμα ικανοτήτων.
- Η καλλιέργεια της σκέψης είναι αναγκαίο να εδραιωθεί στην κουλτούρα της σχολικής τάξης.
- Τα άτομα που σκέφτονται αποτελεσματικά τείνουν να κάνουν ορατή τη σκέψη τους χρησιμοποιώντας λόγια, εικόνες ή και άλλες μεθόδους.
- Η σκέψη για να καλλιεργηθεί πρέπει να γίνει ορατή.

Στο πρόγραμμα χρησιμοποιούνται οι λεγόμενες «γνωστικές ρουτίνες» μέσω των οποίων καλλιεργούνται οι γνωστικές ικανότητες των εκπαιδευομένων. Στους εκπαιδευόμενους τίθενται ανοικτές ερωτήσεις οι οποίοι καλούνται να εμπλακούν ενεργητικά πάνω σε ένα συγκεκριμένο ζήτημα, κάνοντας συνδέσεις ανάμεσα στην παλιά και τη νέα γνώση, αμφισβητώντας παράλληλα την ορθότητα των ιδεών τους (Tishman & Palmer, 2005).

Οι ρουτίνες μάθησης αναφέρονται σε βήματα που προτείνονται από το πρόγραμμα, τα οποία επιδιώκουν τη σταδιακή εμφάνιση και κατανόηση ενός θέματος διδασκαλίας. Πρόκειται για απλές επαναληπτικές διαδικασίες που υποστηρίζουν συγκεκριμένες διεργασίες σκέψης. Τα βασικά χαρακτηριστικά τους είναι :

- Στοχεύουν στην κριτική και δημιουργική σκέψη.
- Δίνουν έμφαση στη σύνδεση νέας και παλαιάς γνώσης.
- Ενισχύουν τη διάθεση για ενεργητική συμμετοχή.
- Είναι δομημένες κατά τέτοιο τρόπο ώστε ο εκπαιδευόμενος να μπορεί να βλέπει τα βήματα της σκέψης του. Αυτό επιτυγχάνεται διότι οι σκέψεις καταγράφονται σε χαρτάκια και τοποθετούνται σε εμφανή σημεία μέσα στην αίθουσα.
- Μπορούν να χρησιμοποιούνται κατ'επανάληψη και εφαρμόζονται εύκολα.
- Καλλιεργούν την επιθυμία στους εκπαιδευόμενους να προβληματίζονται και να ψάχνουν νέες εναλλακτικές.
- Συνήθως έχουν τη μορφή τρίπτυχων ερωτημάτων.
- Περιλαμβάνουν σχετικά λίγα στάδια.
- Μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε ποικίλα θέματα (Μέγα, 2010).

Συγκεκριμένα μια ρουτίνα για τη μελέτη έργων τέχνης αυξημένου ενδιαφέροντος είναι το τρίπτυχο : Βλέπω-Σκέφτομαι-αναρωτιέμαι.

Ρουτίνα που θέτει τις βάσεις για βαθύτερη διερεύνηση : Σκέψου-Προβληματίσου-Διερεύνησε.

Ρουτίνα ερμηνείας με αιτιολόγηση :Τι σε κάνει να το λες αυτό ;

Ρουτίνα για τη διερεύνηση διαφορετικών οπτικών : Κύκλος Απόψεων (Μέγα, 2010).

Σε όλες τις γνωστικές ρουτίνες του Visible Thinking είναι εφικτό να αξιοποιηθούν έργα τέχνης. Το Artful Thinking αποτελεί ένα πρόγραμμα με στόχο την ανάδειξη της σχέσης της τέχνης με το στοχασμό.

Βασικός στόχος του προγράμματος Artful Thinking είναι να βοηθήσει τους εκπαιδευτικούς να συσχετίσουν έργα τέχνης με το γνωστικό τους αντικείμενο και να αναπτύξουν τις γνωστικές ικανότητες των μαθητών τους αξιοποιώντας την τέχνη. Οι διδασκόμενοι σταδιακά οδηγούνται στο να αναπτύξουν το στοχασμό μέσω της μελέτης, ανάλυσης και διερεύνησης έργων τέχνης (Tishman & Palmer, 2007). Το πρόγραμμα Artful Thinking στηρίζεται σε έξι γνωστικές δεξιότητες όπου η κάθε μια σχηματικά αποδίδεται σε ένα χρώμα χρησιμοποιώντας τη χρωματική παλέτα των ζωγράφων (Παλιεράκη,2017). Οι δεξιότητες αυτές είναι : η πραγματοποίηση συνδέσεων και συγκρίσεων, η διερεύνηση διαφορετικών οπτικών, η διατύπωση ερωτημάτων, η αιτιολόγηση, η αναγνώριση της περιπλοκότητας και η ικανότητα

της περιγραφής και της παρατήρησης. Κατά την εφαρμογή του προγράμματος χρησιμοποιούνται γνωστικές ρουτίνες οι οποίες συμβάλλουν στην εμβάθυνση της σκέψης των εκπαιδευομένων. Τα έργα τέχνης προκλητικά από τη φύση τους προκαλούν τους παρατηρητές να διατυπώνουν ερωτήματα δημιουργώντας στοχαστική διάθεση και ενεργοποίηση της βαθύτερης σκέψης. Η αξιοποίηση των έργων τέχνης συντελεί στη διεύρυνση της στοχαστικής σκέψης των εκπαιδευομένων και τους εξοικειώνει στην αναγνώριση συνθηκών όπου η χρήση διαφορετικών γνωστικών μοντέλων τους καταστεί ικανούς να διευρύνουν την κατανόησή τους επάνω σε ένα συγκεκριμένο θέμα. Με τον τρόπο αυτό η αξιοποίηση των έργων τέχνης είναι δυνατό να διευρύνει το «στοχαστικό ρεπερτόριο» των εκπαιδευομένων και να τους εξοικειώσει στην αναγνώριση συνθηκών όπου η χρήση διαφορετικών γνωστικών μοντέλων μπορεί να διευρύνει την κατανόησή τους πάνω σε ένα συγκεκριμένο θέμα ή ζήτημα (Barahal, 2008) στο (Παλιεράκη, 2017, σελ.60).

1.6 Το πρόγραμμα ARTiT

Το **ARTiT** είναι ένα πρόγραμμα με σκοπό να παρέχει στους εκπαιδευτές ενηλίκων μια μέθοδο όπου μέσω της επεξεργασίας έργων τέχνης ενδυναμώνεται η κριτική σκέψη και η δημιουργικότητα των εκπαιδευομένων. Στόχος ήταν η δημιουργία μιας μεθοδολογίας που θα μπορούσαν οι εκπαιδευτές ενηλίκων να χρησιμοποιούν σε μία πληθώρα εκπαιδευτικών πλαισίων και θεμάτων. Παράλληλα η μέθοδος αυτή συμβάλλει και στην καλλιέργεια των απαραίτητων δεξιοτήτων για την ανάπτυξη καινοτόμων εκπαιδευτικών ενοτήτων ως προς την επίτευξη των παραπάνω εκπαιδευτικών στόχων (Κόκκος, πρόγραμμα ARTiT).

Η ανάγκη για το πρόγραμμα αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι οι μέθοδοι που προάγουν τη δημιουργικότητα και την κριτική σκέψη δεν είναι ευρέως διαδεδομένοι στο Ευρωπαϊκό πλαίσιο του τομέα της εκπαίδευσης ενηλίκων και οι νέες Ευρωπαϊκές πολιτικές προσανατολίζονται στην ανάπτυξη των παραπάνω δεξιοτήτων ώστε οι πολίτες να προσαρμόζονται ευκολότερα στις νέες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες.

1.6.1 Οι στόχοι του προγράμματος ARTiT

Οι στόχοι του προγράμματος είναι :

- Να μελετηθούν οι στάσεις και οι πρακτικές των εκπαιδευτών ενηλίκων σε ότι αφορά την εκπαίδευση μέσω της τέχνης σε όλες τις συμμετέχουσες χώρες .
- Η ανάπτυξη και η αξιολόγηση της εφαρμογής ενός πιλοτικού εκπαιδευτικού προγράμματος βασισμένου στη μάθηση μέσα από την τέχνη.
- Η επεξεργασία μιας ολοκληρωμένης μεθοδολογίας βασισμένη στην εκπαίδευση μέσω της τέχνης όπου θα μπορεί να εφαρμόζεται και να πραγματοποιείται σε διαφορετικά περιβάλλοντα εκπαίδευσης ενηλίκων.

- Να ενισχύσει τις δεξιότητες και τις στάσεις των εκπαιδευτών ενηλίκων κατά το σχεδιασμό, την ανάπτυξη και την αξιολόγηση των διδακτικών τους ενοτήτων σε ότι αφορά τη χρήση της μεθόδου.
- Να αποτελέσει το έναυσμα για μια ποιοτική στροφή στις πρακτικές εκπαίδευσης ενηλίκων αναπτύσσοντας την ευαισθησία τους και ενισχύοντας τη δημιουργικότητα τους σε σχέση με την μεθοδολογία της συστηματικής επεξεργασίας έργων τέχνης. (Κόκκος, πρόγραμμα ARTiT).

1.6.2 Η μεθοδολογία του προγράμματος ARTiT

Σκοπός του προγράμματος ARTiT είναι να παρέχει στους εκπαιδευτές ενηλίκων μία ολοκληρωμένη μεθοδολογία με εργαλεία και οδηγίες χρήσης, ώστε να καταστούν ικανοί να αναπτύξουν μαθησιακά μοντέλα διδασκαλίας όπου θα ενισχύεται η κριτική σκέψη και η δημιουργικότητα των ενηλίκων εκπαιδευομένων.

Ως **κριτική σκέψη** ορίζεται ο στοχαστικός τρόπος σκέψης που αναθεωρεί την ορθολογικότητα της σκέψης και εμπεριέχει την αναδιαμόρφωση των στερεοτυπικών και παρωχημένων παραδοχών οι οποίες εκλαμβάνονται ως δεδομένες (Mezirow και Συνεργάτες, 2007).

Η **δημιουργικότητα** συνιστά μια σύνθετη ικανότητα που περιλαμβάνει την παραγωγή νέων ιδεών και λύσεων, ποικίλων, εναλλακτικών, καινοτόμων, μοναδικών, ανοικτών σε νέες εμπειρίες και οπτικές που περιλαμβάνουν πολλαπλούς συνδυασμούς πάνω σε ένα θέμα (Brookfield, 1987).

Η **Αισθητική Εμπειρία** δηλαδή η συστηματική επεξεργασία και παρατήρηση έργων τέχνης, δύναται να συνεισφέρει στην κατάκτηση μιας ολοκληρωμένης γνώσης που συντελείται μέσα από στοχαστικές, κριτικές και συναισθηματικές μαθησιακές διαστάσεις. Η αισθητική εμπειρία ενισχύει τις προοπτικές για την προσέγγιση των φαινομένων και των διεργασιών από μια εναλλακτική οπτική για εμβάθυνση σε διαφορετικές πτυχές πέρα από το προφανές και συντελεί στην πληρέστερη κατανόηση των αιτιών των καταστάσεων (Κόκκος, 2010).

Οι εκπαιδευτές καλούνται να επιλέξουν έργα τέχνης από τη ζωγραφική, τη μουσική, τη γλυπτική, τον κινηματογράφο, τη λογοτεχνία και από τις τέχνες γενικότερα με στόχο την ενεργοποίηση του κριτικού στοχασμού και της κριτικής σκέψης των εκπαιδευομένων. Κατά τη διαδικασία επιλογής των έργων τέχνης οι εκπαιδευτές καλούνται να ζητούν και την συμμετοχή των εκπαιδευομένων ώστε να επιτευχθεί η ενεργή συμμετοχή τους σε όλη τη διάρκεια της μαθησιακής διεργασίας.

Οι εκπαιδευτές θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους το διαφορετικό πολιτιστικό, κοινωνικό και μορφωτικό επίπεδο των εκπαιδευομένων που αυτό προσδιορίζει και την ικανότητα αποκρυπτογράφησης των πολλαπλών μηνυμάτων που περιέχονται σε κάθε αξιόλογο έργο τέχνης. Παράλληλα λαμβάνουν υπόψη τους το γεγονός ότι δεν υπάρχουν αντικειμενικά κριτήρια για την αξιολόγηση ενός καλλιτεχνικού δημιουργήματος, γεγονός που επιβάλλει οι εκπαιδευτές να είναι ανοιχτοί στις ιδέες των συμμετεχόντων ενθαρρύνοντας την έκφραση εναλλακτικών απόψεων και ελαχιστοποιώντας τη χρήση της εξουσίας τους.

Για την τελική επιλογή των έργων ο εκπαιδευτής έχει τις εξής εναλλακτικές :

- α) Να προτείνει μια σειρά έργων που να σχετίζονται με το προς εξέταση θέμα και να αφήσει τους εκπαιδευόμενους να επιλέξουν ανάμεσα σε αυτά
- β) Να προτείνει πηγές όπου μπορούν να βρουν έργα τέχνης
- γ) Να τους θέσει κάποια κριτήρια επιλογής έργων τέχνης
- δ) Να προτείνουν οι εκπαιδευόμενοι κάποια έργα
- ε) Να γίνει ένας συνδυασμός των παραπάνω εναλλακτικών

Η μέθοδος του προγράμματος περιλαμβάνει έξι διαδοχικά στάδια επεξεργασίας των έργων τέχνης ως εξής :

Στο **πρώτο στάδιο** προσδιορίζεται η ανάγκη για την δημιουργική και κριτική επεξεργασία ενός θέματος που προκύπτει όταν ο εκπαιδευτής συνειδητοποιήσει μια δυσλειτουργική παραδοχή των συμμετεχόντων που λειτουργεί ως στερεότυπο δικό τους αλλά και γενικότερα του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος. Κατόπιν συντονίζει μια συζήτηση με απώτερο στόχο να αντιληφθούν οι συμμετέχοντες ότι αντιμετωπίζουν ένα αποπροσανατολιστικό δίλημμα. Στη συνέχεια η ομάδα καθοδηγείται ώστε να εκφραστούν ελεύθερα σκέψεις και συναισθήματα και αν υπάρξει η βούληση περαιτέρω κριτικής επεξεργασίας του θέματος, δίνεται το έναυσμα ώστε ο εκπαιδευτής να ξεκινήσει μια διεργασία κριτικού και δημιουργικού στοχασμού.

Κατά το **δεύτερο στάδιο** ο εκπαιδευτής μέσω ερωτήσεων προχωρά στην γραπτή καταγραφή των απόψεων των εκπαιδευομένων που θα αποτελέσει το υλικό για την χάραξη μιας στρατηγικής για την ανάπτυξη της κριτικής και δημιουργικής σκέψης κατά την επεξεργασία του προτεινόμενου θέματος. Παράλληλα η καταγραφή θα αποτελέσει ένα μέτρο σύγκρισης για την εξακρίβωση ενός επερχόμενου μετασχηματισμού στο τελευταίο στάδιο της εκπαιδευτικής διεργασίας. Οι εκπαιδευόμενοι μέσα από εργασία σε ομάδες ιεραρχούν τις απόψεις τους και προτείνουν τα υποθέματα τα οποία και θα εξεταστούν στη συνέχεια της διαδικασίας.

Στο **τρίτο στάδιο** μελετούνται οι απόψεις των εκπαιδευομένων και προσδιορίζονται τα προς εξέταση υποθέματα ενώ γίνεται και η διατύπωση των κριτικών ερωτημάτων που θα αποτελέσουν το έναυσμα για την έναρξη της διεργασίας του κριτικού στοχασμού.

Κατά το **τέταρτο στάδιο** επιλέγονται έργα από διάφορες μορφές τέχνης με την συμμετοχή των εκπαιδευομένων όπως περιγράφηκε σε προηγούμενη παράγραφο με γνώμονα να συσχετίζονται με τα υπό εξέταση υποθέματα.

Στη συνέχεια κατά το **πέμπτο στάδιο** ο εκπαιδευτής παροτρύνει τις ομάδες να εκφράσουν τις απόψεις τους γραπτά ή προφορικά σχετικά με το υπόθεμα που εξετάζεται. Με αυτόν τον τρόπο εντοπίζονται οι παραδοχές και τα στερεότυπα των ομάδων και στη συνέχεια εξετάζονται τα νοήματα που απορρέουν μέσα από την προσπάθεια αποκρυπτογράφησης των μηνυμάτων που περιέχονται στα επιλεγέντα έργα τέχνης. Μέσα από τις νέες ιδέες που αναδύονται κατά την διάρκεια της διεργασίας επεκτείνεται η δημιουργική και κριτική προσέγγιση των στοιχείων του υποθέματος και η ίδια διαδικασία ακολουθείται για όλα τα υποθέματα με τα αντίστοιχα συσχετισθέντα κριτικά ερωτήματα.

Κατά την εφαρμογή του **έκτου σταδίου** δια μέσου της εμπειρίας του κριτικού στοχασμού εντοπίζονται οι νέες παραδοχές των ομάδων , οι οποίες και καταγράφονται γραπτά ή προφορικά και ακολουθεί η σύγκριση με εκείνες που είχαν καταγραφεί πριν την κριτική επεξεργασία των υποθεμάτων κατά την έναρξη του πέμπτου σταδίου επεξεργασίας.

Στο **τελευταίο βήμα** επιχειρείται μια διεργασία κριτικού και δημιουργικού στοχασμού πάνω στην διεργασία διερεύνησης του κάθε υποθέματος και όλες οι ιδέες που προκύπτουν συμπεριλαμβάνονται στην τελική σύνθεση. Οι τελικές παραδοχές των εκπαιδευομένων συγκρίνονται με εκείνες που είχαν καταγραφεί κατά το δεύτερο στάδιο της μεθόδου επιβεβαιώνοντας την επιτυχία ή μη, της μετασχηματιστικής διαδικασίας.

Η περιγραφείσα μέθοδος δύναται να εφαρμοστεί με ευελιξία, ανάλογα με τις κάθε φορά επικρατούσες μαθησιακές συνθήκες, το διαθέσιμο χρόνο, το μορφωτικό και το εκπαιδευτικό επίπεδο της ομάδας, την εξοικείωση της ομάδας με την αισθητική εμπειρία και την εμπειρία και τις ικανότητες του εκπαιδευτή. Βασικός στόχος, όπως προαναφέραμε ήταν η δημιουργία ενός εκπαιδευτικού εργαλείου για εκπαιδευτές με ολοκληρωμένα παραδείγματα με τη χρήση διαφόρων μορφών τέχνης σε συνάρτηση με το θεωρητικό πλαίσιο που βασίζεται η ως άνω διαδικασία (Κόκκος, πρόγραμμα ARTiT).

1.6.3 Ερωτήματα και προβληματισμοί

Αναμφίβολα κατά την πρακτική εφαρμογή κάθε νέας εκπαιδευτικής μεθοδολογίας γεννιούνται νέα ερωτήματα που προβληματίζουν κάθε εκπαιδευτή που επιθυμεί να την εφαρμόσει στην πράξη όπως :

- **Πρέπει οι εκπαιδευτές να είναι ειδήμονες στην τέχνη;** Αν όχι, πώς θα μπορούσαν να επιλέξουν τα κατάλληλα έργα και να κατανοήσουν τα κρυμμένα μηνύματα που περιέχουν ; Η απάντηση είναι ότι οι εκπαιδευτές δεν είναι απαραίτητο να είναι εξοικειωμένοι με την τέχνη σύμφωνα με τον Perkins στο (Κόκκος, μέθοδος ARTiT) σελ. 21, το κυρίως διακύβευμα της επεξεργασίας ενός έργου τέχνης είναι να το αναλύουν οι εκπαιδευόμενοι με βάση την κοινή λογική και τα συναισθήματα που προκαλεί.
- **Πώς μπορούν οι εκπαιδευτές και οι εκπαιδευόμενοι να επιλέγουν έργα υψηλής αισθητικής αξίας ;** Ασφαλώς όλοι γνωρίζουμε κάποια σημαντικά έργα τέχνης μέσα από την λογοτεχνία, τη ζωγραφική, τη γλυπτική, το σινεμά και τη μουσική και θα μπορούσαμε να κάνουμε ένα πρώτο συσχετισμό με τα υπό εξέταση θέματα αναζητώντας παράλληλα επιπλέον πληροφορίες και από άλλες πηγές όπως το διαδίκτυο. Θα μπορούσαμε επίσης να εκμεταλλευτούμε τον πλούτο της ανθρώπινης γνώσης από τα άτομα του κοινωνικού, επαγγελματικού και οικογενειακού μας περιγύρου ανταλλάσσοντας απόψεις και παίρνοντας περισσότερες πληροφορίες (Κόκκος, μέθοδος ARTiT).
- **Θα μπορούσαν χρησιμοποιηθούν έργα τέχνης χαμηλής αισθητικής αξίας ;** Ναι, όμως θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι πρόκειται για έργα τέχνης εμπορικής αξίας που αναπαράγουν την κυρίαρχη κουλτούρα, επικεντρώνονται στο προφανές και δεν προσφέρονται για βαθύτερη διερεύνηση και προβληματισμό (Κόκκος, μέθοδος ARTiT).

- **Κατά πόσο ελλοχεύει ο κίνδυνος να ξεφύγει ο εκπαιδευτής από το προς εξέταση θέμα;** Ο κριτικός στοχασμός δια μέσου της αισθητικής εμπειρίας επέρχεται πάνω σε ένα θέμα το οποίο έχει επιλέξει ο εκπαιδευτής και ο επιτυχής συσχετισμός των νοημάτων εναπόκειται στην δική του ευθύνη. Ο ίδιος θα πρέπει να εκπονεί τον κατάλληλο εκπαιδευτικό σχεδιασμό και να έχει την ικανότητα να επαναφέρει τις τυχόν αποκλίσεις της διαδικασίας από τους επικείμενους εκπαιδευτικούς στόχους (Κόκκος, μέθοδος ARTiT).
- **Μπορεί η μέθοδος να εφαρμοστεί και σε μαθήματα τεχνικής φύσης;** Μπορεί, αν και εδώ παίζει κυρίαρχο ρόλο η εφευρετικότητα, η βαθιά γνώση του γνωστικού αντικειμένου και η ικανότητα του εκπαιδευτή να συσχετίζει τη θεματολογία των έργων τέχνης με θέματα τεχνική φύσης (Κόκκος, μέθοδος ARTiT).
- **Γιατί ένας εκπαιδευτής να μπει στη διαδικασία να εφαρμόσει μια νέα μέθοδο και να μην χρησιμοποιήσει εκπαιδευτικές μεθόδους που ήδη γνωρίζει; Έχει η μέθοδος κάποια προστιθέμενη αξία;** Όπως και κάθε άλλη μέθοδο εκπαίδευσης ενηλίκων έχει κάποια πλεονεκτήματα και κάποια μειονεκτήματα. Κύριο πλεονέκτημα είναι ότι μέσα στην εκπαιδευτική διαδικασία εισέρχεται δυναμικά ο παράγων συναίσθημα και διεγείρεται σε σημαντικό βαθμό η κριτική και δημιουργική σκέψη των συμμετεχόντων. Καλλιεργείται η φαντασία, η ικανότητα κατανόησης περίπλοκων και αντιφατικών εννοιών, η ανάπτυξη αισθητικών κριτηρίων και η ενίσχυση της ικανότητας εύρεσης εναλλακτικών λύσεων. Παράλληλα συμβάλλει στην αναγνώριση της διαφορετικότητας και στην αποδοχή των πολυπολιτισμικών και κοινωνικών διαφορών. Σαφέστατα απαιτεί μια οργανωμένη προσπάθεια από την πλευρά των εκπαιδευτών, καθώς τους δίνεται η ευκαιρία να διευρύνουν τις εκπαιδευτικές τους εμπειρίες και να συν εξελιχθούν μαζί με την ομάδα των εκπαιδευομένων αξιοποιώντας την πρότερη εμπειρία τους καθώς και το πολιτιστικό τους υπόβαθρο. Αποτελεί μια νέα πρόκληση καθώς τους παρακινεί σε ένα συνεχές και παραγωγικό διάλογο με όλες τις πτυχές του εαυτού τους, βελτιώνοντας τις επικοινωνιακές δεξιότητες και συμβάλλοντας στην ολοκλήρωση του επαγγελματικού τους προφίλ ως εκπαιδευτές ενηλίκων (Κόκκος, μέθοδος ARTiT).

1.7 Η Μετασχηματίζουσα μάθηση μέσα από την αισθητική εμπειρία

Η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσα από την αισθητική εμπειρία είναι μια μέθοδος που ανέπτυξε ο Αλέξης Κόκκος (2012), και έχει ως βάση την αξιοποίηση της αισθητικής εμπειρίας μέσα στα πλαίσια της μετασχηματίζουσας μάθησης. Το θεωρητικό πλαίσιο της μεθόδου στοιχειοθετείται από τις προαναφερθείσες θεωρητικές προσεγγίσεις σε σχέση με την επίδραση της τέχνης στη μαθησιακή διαδικασία. Συγκεκριμένα :

Λαμβάνεται ως βάση όλο το πλαίσιο της θεωρίας του Jack Mezirow που αναφέρεται στη μετασχηματίζουσα μάθηση, περιλαμβάνοντας όλα τα στάδια εφαρμογής που αντιστοιχούν στις φάσεις της μετασχηματιστικής διεργασίας όπως περιγράφονται στον (Mezirow 1991, 2000). (Κόκκος, 2011).

Υιοθετείται η άποψη των στοχαστών του Palo Alto, σύμφωνα με την οποία βασική προϋπόθεση για να θεωρείται η μάθηση ολοκληρωμένη είναι απαραίτητη η αλληλοσυμπληρούμενη λειτουργία των δυο ημισφαιρίων του εγκεφάλου. Για να επιτευχθεί ο παραπάνω στόχος, ο εκπαιδευτής θα πρέπει δια μέσου της τέχνης να δίνει τα κατάλληλα εναύσματα, ώστε να προκαλείται η διέγερση του συνήθως παραμελημένου δεξιού ημισφαιρίου οδηγώντας σε μια ολιστική προσέγγιση της υπάρχουσας πραγματικότητας με συνέπεια την ενίσχυση του κριτικού στοχασμού της ομάδας των εκπαιδευομένων (Κόκκος, 2012).

Υιοθετείται η άποψη του Dewey, σύμφωνα με την οποία, η αισθητική εμπειρία θα πρέπει να συμπεριλαμβάνεται σκόπιμα σε κάθε εκπαιδευτική διεργασία. Ο εκπαιδευτικός κατά τον σχεδιασμό των διδακτικών ενοτήτων κρίνουν πότε είναι λειτουργικό να ενσωματώνουν την τέχνη στην μαθησιακή διαδικασία.

Εμπεριέχεται η άποψη του Freire σύμφωνα με την οποία, η σφαιρική εξέταση ενός ζητήματος με την βοήθεια της τέχνης ενισχύει καταλυτικά τη μετασχηματιστική διεργασία της ομάδας των εκπαιδευομένων (Κόκκος, 2012).

Αξιοποιείται η κριτική θεωρία της Σχολής της Φρανκφούρτης, όπου ορίζονται τα κριτήρια της καλλιτεχνικής αξίας ενός έργου τέχνης και η δυναμική χειραφέτησης που υπάρχει μέσα σε αυτά. (Εισήγηση του Α. Κόκκου στο 8th International Transformative Learning Conference, Columbia University, Βερμούδες, 18-20/11/2009).

Αξιοποιούνται οι ιδέες των Olson, Broudy, Perkins, αναφορικά με την άντληση νοήματος μέσα από την αισθητική εμπειρία και ενσωματώνεται το μοντέλο του Perkins στα στάδια επεξεργασίας των επιλεγόμενων έργων τέχνης μέσα στα πλαίσια της εκπαιδευτικής διεργασίας.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο ότι οι εκπαιδευτές ενηλίκων οφείλουν να αναγνωρίζουν τις αδυναμίες κάποιων εκ της ομάδας των εκπαιδευομένων, οι οποίοι λόγω πολιτιστικού, κοινωνικού και μορφωτικού υπόβαθρου, αδυνατούν να συμμετέχουν στη διαδικασία επεξεργασίας έργων τέχνης και δυσκολεύονται να αποκρυπτογραφήσουν τα κρυμμένα νοήματα που υπάρχουν μέσα σε αυτά. Επομένως οι εκπαιδευτές ενηλίκων, λαμβάνοντας υπόψη αυτές τις ιδιαιτερότητες καλούνται να καταβάλουν κάθε δυνατή προσπάθεια, ώστε να αμβλύνουν τις υπάρχουσες αντιθέσεις και να δημιουργήσουν το κατάλληλο εκπαιδευτικό

κλίμα ώστε να διευκολύνεται κάθε διανοητική και συναισθηματική πρόσβαση στην κατανόηση της τέχνης (Κόκκος, 2011).

Βασικός άξονας είναι η χρησιμοποίηση της τέχνης ως μαθησιακό εργαλείο ώστε με τον προσεκτικό σχεδιασμό κάθε σταδίου της μετασχηματιστικής διαδικασίας να ενεργοποιείται η κριτική σκέψη της ομάδας των εκπαιδευομένων

1.7.1 Η παρουσίαση της μεθόδου

Η μέθοδος περιλαμβάνει έξι Στάδια :

Στο πρώτο στάδιο προσδιορίζεται η ανάγκη για την κριτική εξέταση των παραδοχών και των στερεοτύπων που καθορίζουν τις συμπεριφορές της ομάδας των εκπαιδευομένων σε ένα συγκεκριμένο θέμα. Αφορμή για την έναρξη της άνω διαδικασίας δίνεται όταν ο εκπαιδευτής διαπιστώσει ότι οι συμμετέχοντες θεωρούν μια νοητική συνήθεια ως ορθή ενώ στην πραγματικότητα είναι δυσλειτουργική για τους ίδιους αλλά και για το κοινωνικό σύνολο γενικότερα (Κόκκος, 2011). Στη συνέχεια διενεργείται συζήτηση με στόχο να κλονιστεί η βεβαιότητα της ομάδας για την συγκεκριμένη νοητική συνήθεια. Οι μαθητευόμενοι καλούνται να αντιμετωπίσουν ένα αποπροσανατολιστικό δίλημμα σηματοδοτώντας την έναρξη μιας διαδικασίας κριτικού στοχασμού που συντονίζεται με τους κατάλληλους χειρισμούς από την πλευρά του εκπαιδευτή.

Στο δεύτερο στάδιο περιλαμβάνεται η έκφραση των απόψεων των εκπαιδευομένων. Ο εκπαιδευτής συντονίζει μια διεργασία κατά την οποία οι μαθητευόμενοι διατυπώνουν γραπτώς τις απόψεις τους (ατομικά ή σε μικρές ομάδες) με την μορφή μικρής εργασίας. Στην εργασία αυτή καλούνται όλοι να εκφράσουν τις σκέψεις τους απαντώντας σε ένα ανοιχτό ερώτημα που σχετίζεται με το υπό εξέταση θέμα. Οι απαντήσεις αυτές θα αποτελέσουν την βάση πάνω στην οποία ο εκπαιδευτής θα χαράξει μια στρατηγική με στόχο το μετασχηματισμό της νοητικής συνήθειας και παράλληλα θα χρησιμεύουν και ως μέτρο σύγκρισης με τα αποτελέσματα στο τελευταίο στάδιο της μεθόδου (Κόκκος, 2011).

Στο τρίτο στάδιο προσδιορίζονται τα υποθέματα που θα εξεταστούν καθώς και τα κριτικά ερωτήματα που προκύπτουν από τα συγκεκριμένα υποθέματα.

Στο τέταρτο στάδιο έχουμε την επιλογή των έργων τέχνης τα οποία θα δώσουν τα ερεθίσματα για να ξεκινήσει η επεξεργασία των υποθεμάτων. Ο εκπαιδευτής έχει την ελευθερία να χρησιμοποιήσει έργα από τη ζωγραφική, τη λογοτεχνία, τη μουσική, τον κινηματογράφο, το θέατρο και από όπου πιστεύει ότι θα έχει το βέλτιστο αποτέλεσμα, με απαραίτητη προϋπόθεση να σχετίζονται με τα κριτικά ερωτήματα που έχουν προκύψει. Στη συνέχεια διαμορφώνεται ένας πίνακας συσχέτισης στον οποίο αποτυπώνεται ο τρόπος με τον οποίο το νόημα των έργων συσχετίζεται με το περιεχόμενο των κριτικών ερωτημάτων.

Στο πέμπτο στάδιο διεξάγεται η διεργασία του κριτικού στοχασμού μέσω της αισθητικής εμπειρίας. Ο εκπαιδευτής εστιάζει στον εντοπισμό των παραδοχών των εκπαιδευομένων σε σχέση με την άποψη που εξετάζεται. Συγκεντρώνει και κατηγοριοποιεί τις απόψεις που έχουν εκφραστεί και τις ανακοινώνει στην ολομέλεια. Στη συνέχεια διερευνάται η αλληλοσυσχέτιση των νοημάτων του έργου με τις απόψεις της ομάδας. Για την επεξεργασία των έργων χρησιμοποιούνται εναλλακτικά οι τεχνικές του “Visible Thinking” και οι τέσσερις φάσεις της τεχνικής του D. Perkins. Η βαθύτερη παρατήρηση του έργου γίνεται αφορμή για την ενεργοποίηση της κριτικής σκέψης της ομάδας των εκπαιδευομένων ώστε να γίνει η αποκρυπτογράφηση των κρυμμένων μηνυμάτων του έργου και η συσχέτισή τους με τις υφιστάμενες απόψεις. Η ίδια διαδικασία ακολουθείτε και με τα υπόλοιπα έργα τέχνης όπου το νοηματοδοτικό περιεχόμενο συσχετίζετε εκ νέου με το προς εξέταση θέμα και σηματοδοτείται ένας νέος κύκλος κριτικού στοχασμού όπου συντελεί με τη σειρά του στην αμφισβήτηση των αρχικών παραδοχών και των παγιωμένων αντιλήψεων που καθορίζουν τις συμπεριφορές της ομάδας.

Και τέλος στο έκτο στάδιο πραγματοποιείτε η επαναξιολόγηση των παραδοχών. Διατυπώνονται προφορικά ή γραπτά όλες οι νέες παραδοχές που προέκυψαν κατά την επεξεργασία των έργων και αντιπαραβάλλονται με εκείνες που είχαν καταγραφεί προ της αισθητικής εμπειρίας. Γίνεται η ανασύνθεση όλων των απόψεων και ελέγχονται τα αποτελέσματα της μετασχηματιστικής διεργασίας με βάση τα γραπτά δεδομένα του δεύτερου σταδίου. Στόχος είναι να αποκαλυφθούν όσο το δυνατόν περισσότερες διαστάσεις των κριτικών ερωτημάτων ώστε να δοθεί στους εκπαιδευόμενους η ευκαιρία να επανεξετάσουν τις αρχικές τους παραδοχές και να ολοκληρωθεί έτσι η μετασχηματιστική διαδικασία (Κόκκος, 2011).

Στη επόμενο κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας εντοπίζοντας τις βασικές διαφορές που παρουσιάζουν σε σχέση με τα αντίστοιχα σχολεία της μέσης τυπικής εκπαίδευσης, τους βασικούς εκπαιδευτικούς σκοπούς και στόχους που υπηρετούν καθώς επίσης και τα αυξημένα προσόντα που θα πρέπει να διαθέτουν οι εκπαιδευτικοί που διδάσκουν στα συγκεκριμένα σχολεία ώστε να είναι σε θέση να ανταποκρίνονται με επιτυχία στο ρόλο τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας

2. Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας

Στη συνέχεια της εργασίας μας κρίνεται απαραίτητο να γίνει μια σύντομη παρουσίαση των ΣΔΕ ώστε ο αναγνώστης να καταστεί σε θέση να κατανοήσει τις ιδιαιτερότητες αλλά και τις απαιτήσεις του εκπαιδευτικού περιβάλλοντος των συγκεκριμένων σχολείων ώστε να αποκτήσει μια σφαιρική εικόνα που θα του επιτρέψει να κατανοήσει καλύτερα το ερευνητικό πλαίσιο αλλά και τους στόχους της ερευνητικής μας προσπάθειας.

2.1 οι εκπαιδευτικοί στόχοι των ΣΔΕ

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, αναζητώντας τρόπους να δοθεί μια δεύτερη ευκαιρία σε νέους που εγκαταλείπουν το σχολείο προτού ολοκληρώσουν την υποχρεωτική εκπαίδευση, με άμεσο κίνδυνο την περιθωριοποίηση και τον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας, αλλά και από τις επόμενες βαθμίδες της τυπικής εκπαίδευσης, θέσπισε μια σειρά προγραμμάτων με στόχο την ένταξη των νέων αυτών στην αγορά εργασίας αλλά και την επανασύνδεσή τους με το σύστημα της τυπικής εκπαίδευσης.

Στην Ελλάδα υιοθετείται η πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και θεσμοθετούνται με τον Νόμο 2525/1997 (ΦΕΚ 188/Α’//23-9-1997) τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας ως «ειδικά προγράμματα ταχύρρυθμης δημοτικής ή γυμνασιακής εκπαίδευσης» (ν. 2525/97, άρθρο 5 παρ. 3), με στόχο την αντιμετώπιση της υπό εκπαίδευσης και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας λειτουργούν ως ένα ευέλικτο πρόγραμμα εκπαίδευσης ενηλίκων, το οποίο παρέχει τη δυνατότητα σε όσους δεν μπόρεσαν να ολοκληρώσουν την υποχρεωτική τους εκπαίδευση, να αποκτήσουν τίτλο ισότιμο με το απολυτήριο Γυμνασίου.

Οι κύριοι στόχοι των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας είναι οι εξής :

1. Να μπορέσουν να ολοκληρώσουν οι ενήλικες συμμετέχοντες την υποχρεωτική εκπαίδευση
2. Να τους δοθεί η δυνατότητα να συνδεθούν με τα συστήματα εκπαίδευσης και κατάρτισης
3. Να αποκτήσουν σύγχρονες γνώσεις και δεξιότητες
4. Να ενισχύσουν την προσωπικότητά τους ανακτώντας την αυτοεκτίμηση και την αυτοπεποίθησή τους

5. Να καταπολεμηθεί ο κοινωνικός αποκλεισμός
6. Να ενταχθούν στην αγορά εργασίας ή να βελτιώσουν τη θέση τους στον χώρο της δουλειάς τους (ανακτήθηκε από την ιστοσελίδα της Γενικής Γραμματείας Δια Βίου Μάθησης και Νέας Γενιάς).

Η διάρκεια του προγράμματος είναι 18 μήνες, οι οποίοι χωρίζονται σε δύο **εννεάμηνα** (Α΄ και Β΄ κύκλος σπουδών), με ωρολόγιο πρόγραμμα 21 ωρών την εβδομάδα. Το ωράριο είναι απογευματινό (4.30-8.30) ή (5.00-9.00) και η επιτυχής ολοκλήρωση της διετούς φοίτησης πιστοποιείται με τίτλο ισότιμο του απολυτηρίου Γυμνασίου.

Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε.), είναι ένας καινοτόμος θεσμός που η υλοποίησή του απορρέει από το κείμενο της Λευκής Βίβλου για την Εκπαίδευση και την Κατάρτιση: «Διδασκαλία και Μάθηση προς μια Κοινωνία της Γνώσης» (White Paper on Education and Training: Teaching and Learning-Towards the Learning Society (E.C.,1995), στο οποίο διατυπώνονται πέντε κύριοι στόχοι: (α) Οι Ευρωπαίοι πολίτες να εμπλουτίσουν τις γνώσεις τους, (β) να υπάρξει σύνδεση του σχολείου με τον επιχειρηματικό κόσμο, (γ) να καταπολεμηθεί ο κοινωνικός αποκλεισμός, (δ) να διευκολυνθεί η εκμάθηση ξένων γλωσσών και (στ) να υλοποιηθούν η επενδύσεις στην εκπαίδευση και στην κατάρτιση ώστε όλοι να αποκτήσουν πρόσβαση στη γνώση (Λύτσιου,2016).

2.2 Σκοπός Λειτουργίας των ΣΔΕ

Απαραίτητη προϋπόθεση για την ενσωμάτωση του πληθυσμού που αδυνατεί να προσαρμοστεί στο υπάρχον εργασιακό και κοινωνικό πλαίσιο είναι η πρόσβαση στη γνώση. Βασικός στόχος των Σ.Δ.Ε. είναι να προσφέρουν, μέσω της εκπαίδευσης, μια δεύτερη ευκαιρία σε άτομα τα οποία, για διαφορετικούς λόγους το καθένα, εγκατέλειψαν την βασική σχολική εκπαίδευση, με συνέπεια να μην διαθέτουν τα απαραίτητα βασικά προσόντα που απαιτεί η αγορά εργασίας, αντιμετωπίζοντας τον άμεσο κίνδυνο του κοινωνικού αποκλεισμού. Τα Σ.Δ.Ε. συμβάλλουν ώστε οι ενήλικες εκπαιδευόμενοι να ξεπεράσουν τις σχολικές αποτυχίες του παρελθόντος και να διαμορφώσουν θετική στάση απέναντι στη μάθηση. Παράλληλα αποσκοπούν στην ενίσχυση της απόκτησης δεξιοτήτων, νέων γνώσεων και προσόντων, ώστε οι εκπαιδευόμενοι να αξιοποιήσουν τη δεύτερη ευκαιρία που τους προσφέρεται, και να έχουν έτσι τη δυνατότητα πρόσβασης στην αγορά εργασίας. Τα Σ.Δ.Ε. στοχεύουν στο να ανοίξουν στους εκπαιδευόμενους νέους ορίζοντες ώστε να επιτευχθεί η επανασύνδεσή τους με την τυπική εκπαίδευση και τα συστήματα κατάρτισης. (Λύτσιου,2016)

Σύμφωνα με την Πηγιάκη (2006), το πρόγραμμα των Σ.Δ.Ε., υποστηρίζει ένα μη ευνοημένο κοινό, το οποίο έχει διαρρεύσει από την τυπική υποχρεωτική εκπαίδευση και χρήζει

υποστήριξης ώστε να ανακτήσει τη χαμένη του αυτοπεποίθηση και να αποκτήσει γνώσεις και δεξιότητες που θα τον βοηθήσουν να έχει μια καλύτερη επαγγελματική προοπτική. Τα Σ.Δ.Ε. δεν στοχεύουν απλά στη μετάδοση συγκεκριμένων γνώσεων, αλλά σε μια διαδικασία μάθησης που εμπλουτίζει τις γνώσεις των εκπαιδευομένων και συμβάλλει στην ανάπτυξη ικανοτήτων και δεξιοτήτων (Λυτσιου,2016).

Η Παπαγεωργίου (2010) αναφέρει ότι *«Σκοπός λειτουργίας των ΣΔΕ είναι η ατομική ενδυνάμωση και καλλιέργεια των εκπαιδευομένων, ώστε να ανταπεξέρχονται στους κοινωνικούς τους ρόλους, να συμμετέχουν σε δραστηριότητες και να κοινωνικοποιούνται. Η γνώση λοιπόν, του αντικειμένου δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά μέσο για την επίτευξη των παραπάνω στόχων»* στο (Παπαγεωργίου,2010, Εκπαίδευση Ενηλίκων, Διεθνείς Προσεγγίσεις και Ελληνικές διαδρομές, σ.323).

Τα ΣΔΕ συμβάλλουν στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και στην καταπολέμηση των ανισοτήτων, καθώς υποστηρίζουν την προσωπική και επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευομένων οι οποίοι δεν έχουν τα απαραίτητα προσόντα να ανταπεξέλθουν στις συνεχώς μεταβαλλόμενες απαιτήσεις του εκάστοτε εργασιακού και κοινωνικού περιβάλλοντος που διαμορφώνουν οι νέες συνθήκες..

Συμπερασματικά, τα Σ.Δ.Ε. είναι μια εκπαιδευτική παρέμβαση για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού καθώς δίνουν μια δεύτερη ευκαιρία εκπαίδευσης σε άτομα χαμηλού μορφωτικού επιπέδου που επιθυμούν να ενταχθούν στις σύγχρονες συνθήκες της αγοράς εργασίας καθώς και να ενσωματωθούν στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Το έργο τους είναι ιδιαίτερης σημασίας και αποτελούν βασικό θεσμό της γενικής εκπαίδευσης ενηλίκων. Ειδικά στη χώρα μας, τα Σ.Δ.Ε. αποτελούν μια σημαντική θεσμική καινοτομία για τα ελληνικά εκπαιδευτικά δεδομένα και συνιστούν μια ουσιαστική παρέμβαση στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής πολιτικής, με βάση τις ελληνικές ιδιαιτερότητες και γνώμονα την ευρωπαϊκή εμπειρία.

2.3 Βασικές αρχές λειτουργίας των ΣΔΕ

Σύμφωνα με την Υπουργική Απόφαση (Υ.Α) 5953/2014 «Κανονισμός Οργάνωσης και λειτουργίας των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας», άρθρο 3 1.Για την επίτευξη του σκοπού των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε.) θεωρούνται τρεις βασικές αρχές ως στοιχεία ταυτότητας του θεσμού:

α. Οι ανάγκες των εκπαιδευομένων προσεγγίζονται εν όλω και όχι εν μέρει. Για να πετύχουν στην προσπάθειά τους οι εκπαιδευόμενοι, πρέπει να υποστηριχθούν στην αντιμετώπιση προβλημάτων και σε άλλους τομείς, όπως το οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον, τις επαγγελματικές συνθήκες και την υγεία.

β. Τα εκπαιδευτικά και διδακτικά μέσα που αξιοποιούνται για την επίτευξη του βασικού σκοπού πρέπει να είναι ευέλικτα ώστε να μπορούν να προσαρμόζονται σύμφωνα με τις ανάγκες και τις δεξιότητες του κάθε εκπαιδευόμενου, ενισχύοντας έτσι την βούληση για την ενεργό συμμετοχή τους.

γ. Το σύνθετο και η ποικιλία των εκπαιδευτικών αναγκών απαιτούν πολύ επιδέξιο εκπαιδευτικό και επιστημονικό δυναμικό, το οποίο μπορεί να ανταποκριθεί στην πολυπλοκότητα των καθηκόντων που θα του ανατεθεί (Νάτσιου,2017).

Στο πλαίσιο των παραπάνω αρχών, τα Σ.Δ.Ε.:

- Εφαρμόζουν παιδαγωγικές προσεγγίσεις και πρακτικές με επίκεντρο τις ατομικές ανάγκες, τις δεξιότητες και τα ενδιαφέροντα των εκπαιδευομένων.
- Συνεργάζονται με κάθε αρμόδιο κοινωνικό φορέα προκειμένου να επιτύχουν τη βέλτιστη αποτελεσματικότητα του προγράμματος και την ευαισθητοποίηση των κοινωνικών ομάδων που απευθύνονται τα Σ.Δ.Ε.
- Βοηθούν τους εκπαιδευόμενους στην απόκτηση κοινωνικών δεξιοτήτων ώστε να γίνονται ενεργοί πολίτες και να συμμετέχουν θετικά στο κοινωνικό γίγνεσθαι σε τοπικό αλλά και σε Ευρωπαϊκό επίπεδο.
- Βοηθούν τους εκπαιδευόμενους στην απόκτηση βασικών δεξιοτήτων και γνώσεων για ευκολότερη ένταξη στην αγορά εργασίας.
- Υποστηρίζουν ένα ευέλικτο πρόγραμμα σπουδών ώστε να αξιοποιείται κάθε κοινωνικός χώρος (καλλιτεχνικής δημιουργίας, πολιτιστικής συνάντησης, εργασιακής απασχόλησης), με στόχο οι συσσωρευμένες εμπειρίες και γνώσεις να εμπλουτίζουν τη εκπαιδευτική διεργασία βελτιώνοντας τα μαθησιακά αποτελέσματα.
- Αναπτύσσουν κοινές δράσεις και συνεργασίες ώστε να υπάρχει μια θετική αλληλεπίδραση με στόχο την εξέλιξη και την βελτιστοποίηση του θεσμού (Νάτσιου, 2017).

Με βάση τον αρχικό σχεδιασμό τους η διδακτική μεθοδολογία στα ΣΔΕ έχει ως στόχο να μετατρέψει τα Σχολεία από τόπο μετάδοσης της γνώσης σε τόπο παραγωγής της γνώσης. Η επιδίωξη αυτή προϋποθέτει την εφαρμογή διδακτικών μεθόδων που εθίζουν τους εκπαιδευόμενους στην άμεση και ενεργό εμπλοκή τους στην μαθησιακή διαδικασία. Αντιστοίχως οι συνακόλουθες διδακτικές αρχές είναι :

- Η αυτενέργεια
- Η βιωματική μάθηση
- Η δυνατότητα επιλογής
- Η εποπτεία

- Η εξατομικευμένη διδασκαλία
- Η συμμετοχή των εκπαιδευομένων στις αποφάσεις που αφορούν την μάθησή τους
- Η διαθεματικότητα της διδασκαλίας
- Ο κριτικός στοχασμός

Επιπλέον τα ΣΔΕ λειτουργούν με ανοιχτά προγράμματα σπουδών εφόσον σύμφωνα με την φιλοσοφία που τα διέπει η διδασκαλία θεωρείται πράξη επικοινωνίας και όχι προσπάθεια για την επίτευξη προκαθορισμένων στόχων (ΥΠΕΠΘ, Γ.Γ.Δ.Β.Μ, ΙΝΕΔΙΒΙΜ, 2010).

2.4 Ο ρόλος του εκπαιδευτή ενηλίκων - εκπαιδευτικού των Σ.Δ.Ε.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι η επιτυχία του προγράμματος των ΣΔΕ είναι σε συνάρτηση με την κατάλληλη εκπαίδευση και κατάρτιση του διδακτικού προσωπικού. Οι ιδιαιτερότητες των Σ.Δ.Ε επιβάλλουν την απασχόληση έμπειρου και εξειδικευμένου εκπαιδευτικού προσωπικού που πέραν της ακαδημαϊκής και θεωρητικής του κατάρτισης, θα πρέπει να μπορεί να αντιλαμβάνεται τις ανάγκες των εκπαιδευομένων και να εφαρμόζει ενεργητικές τεχνικές μάθησης στοχεύοντας στην ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος με στόχο την ενεργή συμμετοχή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία. Επιπλέον θα πρέπει να διαθέτει επικοινωνιακές και κοινωνικές δεξιότητες ώστε να είναι σε θέση να γεφυρώνει τις διαφορές που δημιουργούνται από τις πολιτισμικές, κοινωνικές και ψυχολογικές ιδιαιτερότητες της ομάδας των εκπαιδευομένων. Ο ρόλος του εκπαιδευτή δεν περιορίζεται απλώς στη μετάδοση γνώσεων αλλά συντονίζει, εμπνέει, καθοδηγεί, εκμεταλλεύεται τις υπάρχουσες εμπειρίες και δίνει το έναυσμα για την ενεργοποίηση της κριτικής σκέψης δημιουργώντας παράλληλα το κατάλληλο εκπαιδευτικό περιβάλλον (Rogers, 1999).

Σύμφωνα με τον Κόκκο (2005α) η μαθησιακή διεργασία των ενηλίκων διαφέρει από την αντίστοιχη των ανηλίκων. Επομένως οι εκπαιδευτές των ΣΔΕ θα πρέπει να είναι σε θέση να αντιλαμβάνονται τις ουσιαστικές διαφορές από μια σχολική τάξη με ανήλικους μαθητές, στοιχείο που προϋποθέτει να διαθέτουν γνώσεις βασικών αρχών εκπαίδευση ενηλίκων και να είναι σε θέση να αποφεύγουν νοοτροπίες και μεθόδους διδασκαλίας που βασίζονται στο παραδοσιακό εκπαιδευτικό μοντέλο που και οι ίδιοι εκπαιδεύτηκαν.

Σύμφωνα με την Πηγιάκη (2006), ο εκπαιδευτικός καλείται να υπερβεί την σχολική κουλτούρα που εκτρέφεται από την βασική τυπική εκπαίδευση και να εμπλακεί σε δράσεις ανάπτυξης μια ριζικά καινοτόμου επαγγελματικής νοοτροπίας και πρακτικής σε σχέση με το υπάρχον ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Στον Κανονισμό Οργάνωσης και Λειτουργίας των Σ.Δ.Ε. (Υπουργική Απόφαση 5953/ΦΕΚ 1861/2014, άρθρο 6, παρ.Γ1) επισημαίνεται ότι «ο ρόλος του εκπαιδευτικού στα Σ.Δ.Ε. είναι ενεργά συμμετοχικός. Ο εκπαιδευτικός δεν αρκείται στο καθαρά διδακτικό έργο, αλλά ο ίδιος

ως ερευνητής διαγιγνώσκει τις μορφωτικές ανάγκες των εκπαιδευομένων, διαμορφώνει πρόταση προγράμματος διδασκαλίας, και σε συνεργασία με τον Διευθυντή αξιολογεί, ερευνά και αναζητεί τρόπους επίλυσης προβλημάτων, σχεδιάζει και παράγει διδακτικό υλικό ή προσαρμόζει και αξιοποιεί το υπάρχον». (Λύτσιου, 2016,σ.19).

Σύμφωνα με τον Rogers (1999) «Ο ρόλος του Εκπαιδευτή Ενηλίκων είναι ευρύτερος από μια απλή επίδειξη, μια εισήγηση, μια παρουσίαση πληροφορίας». Επίσης αναφέρει ότι για να χαρακτηριστεί κάποιος ως καλός Εκπαιδευτής Ενηλίκων απαιτούνται τέσσερις δέσμες προϋποθέσεων:

Η πρώτη δέσμη έχει να κάνει με τις στάσεις του απέναντι στους εκπαιδευόμενους όπου ο εκπαιδευτής θα πρέπει χαρακτηρίζεται από ενθουσιασμό, ευαισθησία, υποστήριξη και φροντίδα απέναντι στην μαθησιακή ομάδα ενώ παράλληλα πρέπει να είναι εφευρετικός και πρόθυμος για πειραματισμό σύμφωνα με τις κάθε φορά εκπαιδευτικές ανάγκες.

Η δεύτερη δέσμη αφορά την κατανόηση με σαφήνεια από την πλευρά του εκπαιδευτή όλου του θεωρητικού πλαισίου και της φιλοσοφίας που διέπει την εκπαίδευση των ενηλίκων. Πρέπει δηλαδή να αντιλαμβάνεται πλήρως τις έννοιες της μάθησης και της εκπαίδευσης ενηλίκων

Η τρίτη δέσμη αφορά στις δεξιότητες που πρέπει να διαθέτει ο εκπαιδευτής ενηλίκων όπως:

- Επικοινωνιακές δεξιότητες ώστε να είναι σε θέση να επικοινωνεί αποτελεσματικά και να αντιλαμβάνεται πότε κάποιο μήνυμα έχει ληφθεί λανθασμένα από το ακροατήριο καθώς και να χρησιμοποιεί έννοιες και όρους συμβατούς με τις δυνατότητες κατανόησης της μαθησιακής ομάδας.
- Δεξιότητες σχεδιασμού με βάση αποτελεσματικές μαθησιακές στρατηγικές και σωστή χρήση μαθησιακών πηγών.
- Δεξιότητες ώστε να είναι σε θέση να παρέχει συναισθηματική υποστήριξη, συμβουλευτική δράση αλλά και φροντίδα όπου εκείνος κρίνει ότι είναι απαραίτητο.
- Δεξιότητες αξιολόγησης της μαθησιακής διεργασίας και παρακολούθησης της προόδου των εκπαιδευομένων.
- Δεξιότητες που έχουν να κάνουν με το γνωστικό του αντικείμενο και στην παρακολούθηση των εξελίξεων στο συγκεκριμένο πεδίο.

Και η τέταρτη δέσμη προϋποθέσεων αφορά την αυτοεκτίμηση και την αυτοπεποίθηση που πρέπει να διαθέτει ο κάθε εκπαιδευτής ενηλίκων ώστε να είναι σε θέση να κερδίζει το σεβασμό της μαθησιακής ομάδας, σεβασμός που καλλιεργείται εφόσον ο εκπαιδευτής διαθέτει τον απαιτούμενο αυτοσεβασμό (Rogers, 1999).

Σύμφωνα με την Λευθεριώτου (2010), οι εκπαιδευτές θα πρέπει «να υποστηρίζουν τους εκπαιδευόμενους στην επίτευξη των προσωπικών μαθησιακών στόχων και στην συνειδητοποίηση των δυνατοτήτων τους, προκειμένου να γίνουν αυτοδύναμοι μαθητάνοντες» και επιπλέον θα πρέπει «να διαθέτουν συγκεκριμένες προσωπικές και κοινωνικές ικανότητες, υψηλή δηλαδή συναισθηματική νοημοσύνη (Goleman, 2000) που συνεπάγεται συνειδητοποίηση, αυτοέλεγχο και ενσυναίσθηση. Τέλος πρέπει οι ίδιοι να αποτελούν παράδειγμα και πρότυπο μάθησης μέσω κριτικού στοχασμού (Megirow, 2007)» (Λευθεριώτου, 2010, Εκπαίδευση Ενηλίκων, Διεθνείς Προσεγγίσεις και Ελληνικές διαδρομές, σ.278, 279).

Συμπερασματικά ο εκπαιδευτικός των ΣΔΕ θα πρέπει να έχει την κατάλληλη επιμόρφωση και κατάρτιση ώστε να μπορεί να ανταπεξέλθει με επιτυχία στον πολυσύνθετο ρόλο του. Δεν μεταδίδει απλά γνώσεις αλλά συμβουλεύει, καθοδηγεί, εμψυχώνει, εμπνέει, συναισθάνεται. Δεν είναι απλός παρατηρητής αλλά συμμετέχει ενεργά και συμβάλλει στην επίτευξη των μαθησιακών στόχων και στην κοινωνική εξέλιξη των εκπαιδευομένων. Δεν περιορίζεται στην εισήγηση αλλά εφαρμόζει ενεργητικές τεχνικές μάθησης με στόχο την ενεργοποίηση του κριτικού στοχασμού και της κριτικής σκέψης της μαθησιακής ομάδας ενισχύοντας την ικανότητα αντίληψης της κοινωνικής πραγματικότητας. Εκμεταλλεύεται τις υπάρχουσες εμπειρίες των μαθητευομένων και τις μετουσιώνει σε γνώσεις. Είναι σε μια διαρκή διεργασία αυτοβελτίωσης, αξιολογεί την πρόοδο των εκπαιδευομένων και με βάση την ανατροφοδότηση που λαμβάνει, διενεργεί κάθε διορθωτική κίνηση που απαιτείται ώστε να επιτευχθούν τα επιθυμητά αποτελέσματα της μάθησης.

2.5 Επισκόπηση παρεμφερών ερευνών

Παρόμοιες έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί με επίκεντρο τη συμβολή της τέχνης στη μαθησιακή διαδικασία έδειξαν ότι η αισθητική εμπειρία αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ερεθίσματα για την ανάπτυξη του κριτικής και δημιουργικής σκέψης, διεγείρει την φαντασία και το συναίσθημα και συμβάλλει στην ανάπτυξη δεξιοτήτων και στάσεων συμβάλλοντας στην κατάκτηση των εκπαιδευτικών στόχων.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα έρευνας της Μπούντα (2016) επιβεβαιώνεται η άποψη της (Ράικου, 2013), ότι η χρησιμοποίηση της τέχνης στην εκπαίδευση των ενηλίκων συμβάλλει στην καλλιέργεια του λειτουργικού και κριτικού γραμματισμού και είναι αναγκαίο η τέχνη να ενταχθεί σε όλους του γραμματισμούς: «η ένταξη της τέχνης στη διδασκαλία και στην εκπαίδευση ενηλίκων συντελεί στην καλλιέργεια του λειτουργικού και κριτικού γραμματισμού ή στοχασμού επειδή αυτός υπερβαίνει τον ρόλο που κατέχει στη μετασχηματίζουσα μάθηση και επομένως θα πρέπει να επιδιωχθεί η ένταξη της τέχνης σε όλους τους γραμματισμούς» (Μπούντα, 2016, σελ.95). Επίσης σύμφωνα με την ίδια έρευνα οι εκπαιδευτές θεωρούν ότι η προσπάθεια της διδακτικής προσέγγισης μέσω της τέχνης είναι συνολικά επιτυχημένη και βοηθά τόσο στη γενική εκπαίδευση όσο στην επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευομένων «οι εκπαιδευτές κρίνουν τη συνολική προσπάθεια διδακτικής προσέγγισης με την αξιοποίηση

της τέχνης στην εκπαίδευση ενηλίκων σε μεγάλο βαθμό ως επιτυχημένη και ότι αυτή βοηθά και στην επαγγελματική ανάπτυξη αλλά και στη γενική εκπαίδευση των ενηλίκων εκπαιδευομένων» (Μπούντα, 2016, σελ. 116).

Στην έρευνα της Φλεβάρη (2015) γίνεται αναφορά στα έντονα συναισθήματα που βιώνουν οι εκπαιδευόμενοι παρατηρώντας ένα έργο τέχνης, καθώς και στη σύνδεση της νέας εμπειρίας με προηγούμενες γνώσεις : «Είναι ιδιαιτέρως χαρακτηριστικό ότι οι εκπαιδευόμενοι κατά τη διάρκεια της παρατήρησης εικαστικών έργων τέχνης, ένιωσαν έντονη συναισθηματική φόρτιση, η οποία εν μέρει ερμηνεύεται από την πραγματοποίηση βιωματικών συνδέσεων με αφορμή τα μηνύματα που για τους εκπαιδευόμενους-παρατηρητές απέπνεαν τα έργα Τέχνης. Η έννοια του βιωματικού υπήρξε πολυεπίπεδη και περιέλαβε από την αναμενόμενη ανάκληση εικόνων από την προσωπική τους ζωή, προσωπικά συναισθήματα έως την ανάκληση προηγούμενης γνώσης» (Φλεβάρη, 2015, σελ. 146). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ένα ακόμα συμπέρασμα της ίδιας έρευνας που έρχεται να επιβεβαιώσει ότι η συστηματική παρατήρηση έργων τέχνης βοηθά στην ανάπτυξη της κριτικής και δημιουργικής σκέψης αλλά και στην ικανότητα της ενσυναίσθησης : «η Στοχαστική Παρατήρηση έργων Τέχνης διαρρηγνύει το κέλυφος της δημιουργικής πλευράς του ατόμου, επιτρέποντας την απελευθέρωση ή την ενδυνάμωση της γνωστικής ευελιξίας και της ιδιαίτερης ικανότητας του ανθρώπου να εναλλάσσει στρατηγικές προσέγγισης ενός θέματος, είναι το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της εφαρμογής της εκπαιδευόμενοι του ερευνητικού δείγματος προέβησαν σε «διανοητικές μετατοπίσεις» και σε ερευνητικές υποθέσεις με στοιχεία ενσυναίσθησης σε σχέση με στοιχεία των έργων που παρατηρούσαν» (Φλεβάρη, 2015, σελ. 147).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα αποτελέσματα της έρευνας της Πλαβούκου (2015) που επιβεβαιώνουν ότι η αισθητική εμπειρία συμβάλλει στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και στο μετασχηματισμό απόψεων, ενώ πρόκειται για μια ευχάριστη και συναρπαστική διαδικασία : «είναι επιβεβλημένη η χρήση της Τέχνης και ειδικά στους ενήλικες, αφού καθιστά τη διαδικασία συναρπαστική και ευχάριστη, ενώ συγχρόνως δίνει ερεθίσματα και απογειώνει την κριτική σκέψη, οδηγώντας σε αμφισβήτηση παραδεδομένων απόψεων και στο μετασχηματισμό τους» (Πλαβούκου, 2015, σελ. 55). Επίσης καταλήγει ότι η αξιοποίηση της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία έχει πολύ θετικά αποτελέσματα στο εκπαιδευτικό περιβάλλον των ΣΔΕ και θα πρέπει να εφαρμόζεται συχνότερα : «Όπως φάνηκε από τα αποτελέσματα της διαδικασίας, η αξιοποίηση της Τέχνης ως μέσο διδασκαλίας στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας απέδωσε καρπούς και μάλιστα οι συμμετέχοντες στο τέλος της διαδικασίας κατέληξαν ότι θα ήθελαν να έχουν πιο συχνά την ευκαιρία να επιμορφώνονται με αυτόν τον τρόπο. Θα ήταν, λοιπόν, καλή πρακτική να εφαρμόζεται πιο συχνά, όχι μόνο στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας, όσο και γενικότερα στις δομές της δια βίου μάθησης αυτή η μέθοδος διδασκαλίας, καθώς είναι ευχάριστη αλλά και αποδοτική» (Πλαβούκου, 2015, σελ. 56).

Αλλά και στα αποτελέσματα της έρευνας του Μανεισιώτη (2015) είναι εμφανής ο θετικός αντίκτυπος από την εφαρμογή της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία στα ΣΔΕ, τόσο για τους εκπαιδευόμενους όσο και για τους εκπαιδευτές : «Η συνολική αποτίμηση της έρευνας, από τη χρήση της μεθόδου δείχνει ότι η εφαρμογή της μεθόδου «εκπαίδευση μέσα από την τέχνη» δίνει τη δυνατότητα στον εκπαιδευτή να γίνει περισσότερο δημιουργικός, να αξιοποιήσει τις πολιτισμικές αξίες και να έρθει σε επαφή με τα συναισθήματα που δημιουργούνται κατά τη διαδικασία, ώστε να δοθεί φυσικά και αβίαστα η ευκαιρία στους εκπαιδευόμενους να διατυπώσουν απόψεις και σκέψεις και να προβληματιστούν πάνω σε

αυτές».(Μανεσιώτης,2015,σελ.106). Και στην ίδια έρευνα επιβεβαιώνεται η άποψη του (Κόκκου,2011), ότι οι εκπαιδευτές δεν είναι απαραίτητο να είναι ειδήμονες στην τέχνη καταλήγοντας στο ότι : «Οι εκπαιδευτές που εφαρμόζουν τη μέθοδο δεν χρειάζεται να είναι ειδικοί πάνω σε θέματα έργων τέχνης, αφού αυτό που κυρίως χρειάζεται από τον εκπαιδευτή και τους εκπαιδευομένους στην ανάλυση ενός έργου τέχνης είναι η παρατήρηση με βάση την κοινή λογική και τα συναισθήματα που τους προκαλεί»(Μανεσιώτης,2015,σελ.107).

Τα θετικά αποτελέσματα από την χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση των ενηλίκων σε σχέση με τους παραδοσιακούς τρόπους διδασκαλίας επιβεβαιώνονται και από την έρευνα της Μπίκα (2015) όπου αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «σύσσωμοι οι εκπαιδευτές οι οποίοι εφαρμόζουν τη συγκεκριμένη μέθοδο, ομολογούν την αισθητή διαφορά που σημειώνει στην εκπαιδευτική πράξη, επιτυγχάνοντας τη θετική αλληλεπίδραση των εκπαιδευομένων, την ευχάριστη μάθηση, τον δημιουργικό και ουσιαστικό τρόπο επένδυσης στη γνώση, την καλλιέργεια της κριτικής σκέψης και τη δυνατότητα άλλης θεώρησης της πραγματικότητας»(Μπίκα,2015,σελ.95).

Τα οφέλη από την χρήση της αισθητικής εμπειρίας στην εκπαιδευτική διεργασία διαφαίνονται και στα συμπεράσματα της έρευνας της Καρασιώτου (2016) όπου καταλήγει στο ότι η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσα από την αισθητική εμπειρία έχει καθοριστική συμβολή στην καλλιέργεια της κριτικής σκέψης, ενώ μπορεί ως μέθοδος διδασκαλίας να διαδραματίσει ένα σημαντικό εκπαιδευτικό ρόλο :«από τα παραδείγματα που εξετάστηκαν και χρησιμοποιούν τη μέθοδο της μετασχηματίζουσας μάθησης μέσα από την αισθητική εμπειρία σε διάφορες παραλλαγές της διαπιστώθηκε ότι η συγκεκριμένη μέθοδος είχε καθοριστική συμβολή στην καλλιέργεια της κριτικής σκέψης»... «η εφαρμογή αυτής της μεθόδου διαπιστώθηκε ότι μπορεί να λειτουργήσει ως ένα παράδειγμα εναλλακτικής χρήσης αποτελεσματικών μεθόδων διδασκαλίας και καταδεικνύει τη χρησιμότητα που έχει η τέχνη στην εκπαιδευτική διαδικασία αλλά παράλληλα και το σημαντικό εκπαιδευτικό ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η αισθητική εμπειρία»(Καρασιώτου,2016,σελ.122).

Σχετικά με την αναγκαιότητα επιμόρφωσης των εκπαιδευτών ΣΔΕ στην έρευνά της η Λύτσιου (2016) καταλήγει στο ότι είναι άκρως απαραίτητη για να μπορέσουν να εφαρμόσουν με επιτυχία ενεργητικές τεχνικές μάθησης «υπογραμμίζεται ότι η επιμόρφωση είναι το μέσο για να κατανοήσουν και να αφομοιώσουν οι εκπαιδευτικοί τις αρχές, τη διαφορετικότητα και τη φιλοσοφία των Σ.Δ.Ε, ώστε να είναι σε θέση να εφαρμόσουν στην πράξη εναλλακτικές μεθόδους και τεχνικές). Συμπληρώνει επίσης χαρακτηριστικά ότι η έλλειψη επιμόρφωσης των εκπαιδευτών έχει αρνητικές και ολέθριες συνέπειες «συνοψίζοντας τις απαντήσεις τους, ενισχύεται το συμπέρασμα ότι η έλλειψη επιμορφώσεων είναι «τραγική» και «ολέθρια». Επηρεάζει τόσο τους παλιούς εκπαιδευτικούς, διότι δεν έχουν πια τη δυνατότητα ανατροφοδότησης και ανταλλαγής εμπειριών, όσο και τους νέους, διότι δεν έχουν καθοδήγηση και υποστήριξη στο έργο τους» (Λύτσιου,2016,σελ.126).

Συνοψίζοντας όλες οι παρεμφερείς έρευνες καταλήγουν στο ότι η ένταξη της αισθητικής εμπειρίας στην εκπαιδευτική διαδικασία έχει εξαιρετικά θετικά αποτελέσματα στην εκπαίδευση των ενηλίκων και ειδικότερα στα ΣΔΕ και είναι απαραίτητο οι εκπαιδευτές να επιμορφώνονται συστηματικά για να είναι σε θέση να εφαρμόζουν με επιτυχία ενεργητικές τεχνικές μάθησης και ειδικά τη μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας. Η δική μας έρευνα έρχεται να επιβεβαιώσει τα ως άνω συμπεράσματα και να τα συμπληρώσει, εντοπίζοντας τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευτές ενηλίκων στα

ΣΔΕ στην προσπάθειά τους να εντάξουν την τέχνη στην εκπαιδευτική τους μεθοδολογία καθώς και τι ενέργειες θα μπορούσαν να γίνουν ώστε όχι μόνο να ενισχυθεί αυτή η προσπάθεια, αλλά και να καταστεί η αισθητική εμπειρία ως βασική συνιστώσα σε όλα τα εκπαιδευτικά προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων.

Στο πρώτο μέρος της εργασίας μας πραγματοποιήθηκε εκτενής βιβλιογραφική επισκόπηση σχετικά με το θεωρητικό πλαίσιο της μεθόδου η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας. Πραγματοποιήθηκε επίσης και μια παρουσίαση των σκοπών και των στόχων των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας καθώς και των ιδιαιτεροτήτων που παρουσιάζουν σε σχέση με τα με τα αντίστοιχα σχολεία της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Παράλληλα έγινε αναφορά στα αυξημένα προσόντα και στις δεξιότητες που πρέπει να διαθέτουν οι εκπαιδευτές ΣΔΕ ώστε να ανταποκρίνονται με επιτυχία στο έργο τους, ενώ διενεργήθηκε μια σύντομη επισκόπηση παρεμφερών ερευνών ώστε να διαπιστωθούν τυχόν συγκλίσεις με τη δική μας έρευνα και να προσδιορισθεί αν υπάρχει κάποιο κενό που η παρούσα ερευνητική διαδικασία δύναται να το καλύψει.

Στη συνέχεια στο δεύτερο μέρος της εργασίας μας θα παρουσιάσουμε τα στάδια της ερευνητικής μας διαδικασίας, θα γίνει η παρουσίαση των ερευνητικών δεδομένων και θα κλίσουμε με την συζήτηση και τα συμπεράσματα, ενώ θα διατυπωθούν και προτάσεις για περαιτέρω έρευνα.

Κωνσταντίνος Καλαθάς, «Η εφαρμογή της μεθόδου η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας σε Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας. Οι απόψεις των εκπαιδευτών ΣΔΕ, αποτελέσματα, εμπόδια και προοπτικές»

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΕΡΕΥΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

3. Μεθοδολογία Διεξαγωγής Της Έρευνας

Στα προηγούμενα κεφάλαια πραγματοποιήθηκε εκτενής βιβλιογραφική επισκόπηση που αφορά την χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση των ενηλίκων, το σκοπό και τους στόχους των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας καθώς και τα προσόντα των διδασκόντων στα ως άνω σχολεία. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στην σπουδαιότητα της έρευνας, στην επιλογή και τεκμηρίωση της ερευνητικής μεθοδολογίας, θα διατυπωθούν οι σκοποί και οι στόχοι της έρευνας, θα αναφερθούμε στο δείγμα και στα κριτήρια επιλογής, τα ερευνητικά ερωτήματα και τη διαδικασία συλλογής δεδομένων. Όλα τα παραπάνω συνιστούν αναπόσπαστο στοιχείο κάθε ερευνητικής διαδικασίας, διότι αφενός αποσκοπούν στην ενημέρωση του αναγνώστη γύρω από την πορεία, τα χαρακτηριστικά και τα στάδια της έρευνας και αφετέρου συμβάλλουν στην ενίσχυση της αξιοπιστίας και της εγκυρότητας κάθε ερευνητικής προσπάθειας. (Κεδράκα, 2008).

3.1 Τεκμηρίωση της επιλογής της ερευνητικής μεθοδολογίας

Η μεθοδολογία της έρευνας αναφέρεται στη διαδικασία κατά την οποία ο ερευνητής επιλέγει για να συγκεντρώσει τα δεδομένα και στη συνέχεια να τα αξιοποιήσει ώστε να προχωρήσει στην ερμηνεία των στοιχείων και στην εξαγωγή των συμπερασμάτων (Wellington, 2000). Για την συγκέντρωση των στοιχείων και την διεξαγωγή των συμπερασμάτων μας επιλέξαμε να διενεργήσουμε ποιοτική έρευνα διεξάγοντας προσωπικές συνεντεύξεις σε επιλεγμένο δείγμα εκπαιδευτών ΣΔΕ.

Η επιλογή αυτού του τύπου έρευνας προτιμήθηκε διότι :

- Το μοντέλο ποιοτικής μεθοδολογικής προσέγγισης επιτρέπει στον ερευνητή να προχωρήσει σε μια βαθύτερη ανάλυση γεγονότων και συμπεριφορών, να διεισδύσει στην σημασία της εμπειρίας των υποκειμένων, να ανακαλύψει τις αιτίες και να εμβαθύνει σε περίπλοκες έννοιες. (Αντωνιάδου & Σβολόπουλος, 2008, οπ.αναφ. στη Μαρίνη, 2010)
- Το ενδιαφέρον της έρευνας επικεντρώνεται σε εμπειρίες και απόψεις που αφορούν αληθινές περιπτώσεις και οι εκπαιδευτές αποτελούν τη μόνη πηγή άντλησης αυτών των απόψεων και εμπειριών.

- Το αντικείμενο της έρευνας σχετίζεται με βιώματα και εμπειρίες που δημιουργούνται από συναισθηματικές καταστάσεις και απαιτείται έρευνα σε βάθος που δύσκολα καλύπτεται πλήρως από ένα απλό ερωτηματολόγιο διαβαθμισμένων απαντήσεων (Creswell, 2016).
- Η ποιοτική έρευνα δίνει την δυνατότητα καταγραφής των προσωπικών εμπειριών των εκπαιδευομένων και ο ανοιχτός χαρακτήρας της διαδικασίας δίνει τη δυνατότητα ακριβέστερης και βαθύτερης διερεύνησης των ερευνητικών ερωτημάτων (Creswell, 2016).
- Η ποιοτική μεθοδολογική προσέγγιση δίνει την δυνατότητα στον ερευνητή να γίνεται αναστοχαστικός. Αυτό σημαίνει ότι τον κάνει να σκεφτεί κριτικά απέναντι στις δικές του παραδοχές, αξίες και υποθέσεις τις οποίες συμπεριλαμβάνει ενεργά στην επεξεργασία των ερευνητικών δεδομένων. Έτσι η έρευνα γίνεται η αφορμή για επαναπροσδιορισμό των προσωπικών του αντιλήψεων και εμπλουτίζεται ο τρόπος επεξεργασίας των δεδομένων που θα προκύψουν βελτιώνοντας το τελικό αποτέλεσμα (Creswell, 2016).
- Η ποιοτική ερευνητική μεθοδολογία ενδείκνυται σε έρευνες που αφορούν τον εκπαιδευτικό τομέα, διότι διερευνούν και στοχεύουν στην κατανόηση καταστάσεων και δεδομένων που λαμβάνουν χώρα σε κάθε επικείμενο εκπαιδευτικό πλαίσιο. (Ιωσηφίδης, 2003 οπ. αναφ. στη Νάτσιου, 2017).
- Στην ποιοτική ερευνητική μεθοδολογία η θεωρία δεν έχει συγκεκριμένη μορφή στο αρχικό στάδιο της έρευνας, αλλά διαμορφώνεται κατά την συλλογή και την ανάλυση των δεδομένων. Κύριο χαρακτηριστικό της είναι ότι βασίζεται σε συγκριτικά μικρότερο αριθμό περιπτώσεων, με στόχο όχι την ανακάλυψη μιας γενικής τάσης αλλά την διαμόρφωση μιας σφαιρικής εικόνας για κάθε περίπτωση και την ανακάλυψη των κοινών τους στοιχείων. (Κυριαζή, 2002 οπ. αναφ. στη Νάτσιου, 2017).

Συνεπώς για την διεξαγωγή της παρούσας έρευνας θεωρήθηκε ως καταλληλότερη η ποιοτική ερευνητική διαδικασία διότι επικεντρώνεται στη διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτών ενηλίκων που ασκούν το διδακτικό του έργο στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας σχετικά με την αποτελεσματικότητα της χρήσης της τέχνης στη μαθησιακή διεργασία. Επομένως μια ποσοτική ερευνητική προσέγγιση θα μας στερούσε την δυνατότητα περαιτέρω εμβάθυνσης και προβληματισμού και τα αποτελέσματα θα ήταν περισσότερο επιφανειακά. Ασφαλώς δε θα έπρεπε να παραλείψουμε το γοητευτικό στοιχείο της αλληλεπίδρασης και της διαδραστικής σχέσης ανάμεσα στο συνεντευκτή και τον συνεντευξιαζόμενο, όπου προσθέτει και μια συναισθηματική διάσταση συμβάλλοντας έτσι στην ορθότητα και εγκυρότητα του επιθυμητού αποτελέσματος.

3.2 Δήλωση σκοπού και στόχοι της έρευνας

Η δήλωση σκοπού στην ποιοτική έρευνα υποδηλώνει την πρόθεση διερεύνησης ή κατανόησης του **κεντρικού φαινομένου** σε συγκεκριμένο πληθυσμό στόχο σε μια συγκεκριμένη ερευνητική τοποθεσία. (Creswell, 2016).

Κεντρικό φαινόμενο στην ποιοτική έρευνα : Είναι η έννοια ή μια διαδικασία που ερευνάται στην ποιοτική μελέτη. Ο ποιοτικός ερευνητής ξεκινά να εξετάζει μια ιδέα πριν τη συγκέντρωση των δεδομένων. Προσπαθεί να κατανοήσει ένα φαινόμενο δεν χρησιμοποιεί την λογική αιτίας αποτελέσματος όπως στην ποσοτική έρευνα. (Creswell, 2016, σελ.130).

Στη δική μας έρευνα ως **κεντρικό φαινόμενο** ορίζουμε το εξής : «Τα πλεονεκτήματα και τα οφέλη από την εφαρμογή της μεθόδου η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας στα εκπαιδευτικά προγράμματα σπουδών των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας, εμπόδια και προοπτικές».

Ο σκοπός αυτής της ποιοτικής μελέτης είναι να διερευνήσει τις διαστάσεις εφαρμογής της μάθησης με την βοήθεια της τέχνης στα εκπαιδευτικά προγράμματα των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας. Πρόθεση είναι να διαπιστώσει αν υπάρχουν εμφανείς θετικές επιδράσεις στα μαθησιακά αποτελέσματα, καθώς και να εντοπίσει τα εμπόδια που

αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευτές κατά την εφαρμογή ενεργητικών τεχνικών μάθησης και κυρίως μάθησης με την βοήθεια της τέχνης.

Στόχοι αυτής της ποιοτικής μελέτης είναι : α) Να διερευνηθούν τα οφέλη από την χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση των ενήλικων εκπαιδευομένων που φοιτούν στα ΣΔΕ. β) Να διερευνηθεί η κλίμακα στην οποία εφαρμόζονται οι σχετικές τεχνικές γ) Να διερευνηθεί κατά πόσο οι εκπαιδευτές γνωρίζουν και είναι σε θέση να εφαρμόσουν με επιτυχία αυτές τις τεχνικές δ) Να καταγραφούν τα εμπόδια που προκύπτουν και ε) Να διατυπωθούν προτάσεις περεταίρω βελτίωσης.

3.3 Το ερευνητικό εργαλείο συλλογής δεδομένων

Ως εργαλείο συλλογής δεδομένων στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε η συνέντευξη διότι αποτελεί μια διαδικασία που δίνει την ευχέρεια στον ερευνητή να πάρει πληροφορίες και να αντλήσει δεδομένα μέσα από την ανάλυση του λόγου του επιλεγμένου δείγματος. Συνιστά ένα ερευνητικό εργαλείο το οποίο χρησιμοποιείται στην ποιοτική έρευνα ως μέσο συλλογής πληροφοριών, ερμηνείας και ελέγχου των ερευνητικών ερωτημάτων (Κεδράκα, 2008). Η συνέντευξη στηρίζεται στην ανοιχτή και ελεύθερη επικοινωνία και επιτρέπει στον ερευνητή όχι απλώς να προσεγγίζει βαθύτερα το θέμα, αλλά και να αξιοποιεί συναισθήματα εμπειρίες προς όφελος της ερευνητικής διαδικασίας. Η συνέντευξη είναι ένας τρόπος για να ανακαλύψει ο ερευνητής τι σκέφτονται και τι αισθάνονται οι ερωτώμενοι. Ως ερευνητικό εργαλείο η συνέντευξη παρουσιάζει πλεονεκτήματα διότι δίνει την δυνατότητα να δοθούν οι απαραίτητες διευκρινίσεις σε κάθε αμφιλεγόμενη απάντηση και να γίνουν νέες ερωτήσεις ώστε ο ερευνητής να μπορέσει να εμβαθύνει περισσότερο στο θέμα (Κεδράκα, 2008).

«Οι συνεντεύξεις πρόσωπο με πρόσωπο προσφέρουν τη δυνατότητα τροποποίησης της ερευνητικής κατεύθυνσης, δίνοντας συνέχεια σε ενδιαφέρουσες αποκρίσεις και διερευνώντας υποκείμενα κίνητρα με ένα τρόπο που δεν είναι εφικτός με ερωτηματολόγια δια του ταχυδρομείου και άλλα αυτο-συμπληρούμενα ερωτηματολόγια» »(Robson, 2010) σελ.323.

«Πρόκειται για την αλληλεπίδραση, την επικοινωνία μεταξύ προσώπων, που καθοδηγείται από τον ερευνητή ή ερωτώντα με στόχο την απόσπαση πληροφοριών σχετιζομένων με το

αντικείμενο της έρευνας» (Cohen και Manion, 1992, σελ.307-308). Με άλλα λόγια πρόκειται για την μέθοδο που έχει ως αντικείμενό της να σχηματίσει ένα «νοητικό περιεχόμενο» (Mialaret, 1997, σελ.148), να αποκαλύψει πτυχές της προσωπικότητας και να αναγνωρίσει συμπεριφορές. Βασικό εργαλείο της είναι η συνομιλία που λαμβάνει χώρα μεταξύ δύο ή και παραπάνω προσώπων (Παρασκευοπούλου-Κόλλια & Ευφροσύνη-Άλκηστη, 2008).

Η συνέντευξη αποτελεί «ένα τρόπο να ανακαλύψει κάποιος τι σκέφτονται και αισθάνονται οι άλλοι για τον κόσμο τους» (Rubin & Rubin, 1995, οπ. αναφ. στη Νάτσιου, 2017, σελ.93). Η Ημιδομημένη συνέντευξη «έχει προκαθορισμένες ερωτήσεις, αλλά η διάταξή τους μπορεί να τροποποιηθεί ανάλογα με την αντίληψη του συνεντευκτή σχετικά με το τι φαίνεται καταλληλότερο» (Robson, 2010) σελ.321. Η διατύπωση των ερωτήσεων μπορεί να αλλάζει και κάποιες ερωτήσεις δύναται να παραληφθούν ή να προστεθούν για κάποιον ερωτώμενο αν έτσι κρίνει ο ερευνητής ότι αυτό εξυπηρετεί καλύτερα την ερευνητική διαδικασία. Για το λόγο αυτό επιλέξαμε να χρησιμοποιήσουμε κυρίως αυτόν τον τύπο συνέντευξης, διότι θέλαμε να υπάρχει περισσότερη ευελιξία ώστε να εμπλουτίσουμε το τελικό αποτέλεσμα.

3.4 Περιγραφή της ομάδας μελέτης

Στην παρούσα έρευνα την **ομάδα μελέτης (μονάδα ανάλυσης)**, ή αλλιώς **πληθυσμό στόχος** την αποτελούν εκπαιδευτές που έχουν κάποια επιμόρφωση στις αρχές εκπαίδευσης ενηλίκων και ασκούν διδακτικό έργο στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας. Απαραίτητη προϋπόθεση κατά την διαδικασία επιλογής του δείγματος αποτέλεσε η εμπειρία των συμμετεχόντων στην εφαρμογή ενεργητικών τεχνικών μάθησης και συγκεκριμένα να έχουν εφαρμόσει την μέθοδο «Η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας» του Αλέξη Κόκκου. Ο **Πληθυσμός στόχος**: Είναι μια ομάδα ατόμων με κοινά χαρακτηριστικά. **Δείγμα**: Είναι μια υποομάδα του πληθυσμού στόχου την οποία ο ερευνητής χρησιμοποιεί για να κάνει γενικεύσεις που θα αφορούν τον πληθυσμό στόχο (Creswell, 2016). Το δείγμα επιλέχθηκε με τη μέθοδο της **σκόπιμης δειγματοληψίας**. **Σκόπιμη δειγματοληψία** έχουμε όταν οι ερευνητές επιλέγουν εκ προθέσεως άτομα και τοποθεσίες για να μάθουν ή να κατανοήσουν το κεντρικό φαινόμενο. Το βασικό κριτήριο για την επιλογή των συμμετεχόντων είναι να εξασφαλίζεται πλούτος πληροφοριών. (Creswell, 2016, σελ.206).

Η επιλογή των συμμετεχόντων σε μια έρευνα αποτελεί έναν από τους βασικούς παράγοντες για την εξασφάλιση της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας της ερευνητικής διαδικασίας και δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή ώστε ο πληθυσμός του δείγματος να πληροί τα προκαθορισμένα κριτήρια. Για την διεξαγωγή της δικής μας ερευνητικής διαδικασίας επιλέχθηκε δείγμα 8 ατόμων με την μέθοδο της σκόπιμης δειγματοληψίας, από Εκπαιδευτές που διδάσκουν σε ΣΔΕ των οποίων η εμπειρία, οι απόψεις και οι γνώση θα έχουν ουσιαστική σημασία στη μελέτη του θέματος που εξετάζεται και στην ορθή εξαγωγή των συμπερασμάτων. Η επιλογή διενεργήθηκε μεταξύ Εκπαιδευτών που διέθεταν εκπαιδευτική εμπειρία στο χώρο της εκπαίδευσης ενηλίκων και στα ΣΔΕ μεγαλύτερη των δύο ετών, διότι κρίθηκε απαραίτητο οι συμμετέχοντες να έχουν διδακτική εμπειρία τέτοια που να τους επιτρέπει να διαθέτουν ένα μέτρο σύγκρισης σχετικά με τα πλεονεκτήματα των μεθόδων ενεργητικών τεχνικών μάθησης αναλογικά με τις μεθόδους της παραδοσιακής διδασκαλίας. Επίσης βασικό κριτήριο επιλογής ήταν οι επιμορφώσεις και οι μεταπτυχιακές σπουδές στο πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων και η πιστοποίηση ως εκπαιδευτές ενηλίκων από τον Ε.Ο.Π.Ε.Π ή το Ε.ΚΕ.ΠΙΣ. Τέλος κρίθηκε απαραίτητο οι συμμετέχοντες να έχουν λάβει επιμόρφωση στη μέθοδο η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας και να την έχουν εφαρμόσει στην πράξη μέσα στις σχολικές αίθουσες των ΣΔΕ.

Ο Χώρος και ο χρόνος διεξαγωγής των συνεντεύξεων καθορίστηκε κατόπιν επικοινωνίας με τους συμμετέχοντες αφού πρώτα εξασφαλίσουμε της συναίνεσή τους και εξέφρασαν τη θέλησή τους να συμμετάσχουν στην ερευνητική μας διαδικασία. Δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή κατά την επιλογή των χώρων ώστε να πληρούν τις απαραίτητες προϋποθέσεις και να μην αποσπάται η προσοχή τους από εξωτερικούς θορύβους και ερεθίσματα που θα μπορούσαν να διαταράξουν την ομαλή διεργασία της συνέντευξης καθώς και την καθαρότητα της ηχογράφησης. Η επιλογή του κατάλληλου χρόνου έγινε με γνώμονα τις επαγγελματικές και οικογενειακές υποχρεώσεις των συμμετεχόντων, ώστε να εξασφαλιστεί μια σχετική άνεση χωρίς χρονική πίεση και καθαρή σκέψη χωρίς την κούραση πρότερης πολύωρης εργασιακής απασχόλησης. Κατά την διεξαγωγή της διαδικασίας επιδιώχθηκε η δημιουργία του κατάλληλου κλίματος με φιλική προσέγγιση και καλή διάθεση ώστε να εξασφαλίσουμε την καλύτερη έκφραση των συναισθημάτων και να θέσουμε τις προϋποθέσεις διεξαγωγής ενός

ελικρινούς διαλόγου. Όλοι οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν ότι οι απόψεις τους θα ηχογραφηθούν και θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας, θα τηρηθεί η ανωνυμία τους και όποτε επιθυμούν θα μπορέσουν να έχουν πρόσβαση στο ηχογραφημένο αρχείο (Creswell, 2016).

Όλες οι συνεντεύξεις απομαγνητοφωνήθηκαν, μετεγγράφηκαν και τα δεδομένα ταξινομήθηκαν, κωδικοποιήθηκαν και επεξεργάστηκαν με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου.

Οι συμμετέχοντες : 8 Εκπαιδευτές με διδακτική εμπειρία σε ΣΔΕ και εμπειρία σε ενεργητικές τεχνικές μάθησης.

Ερευνητική τοποθεσία : Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας

Δυσκολίες παρουσιάστηκαν κατά την εύρεση διαθέσιμων και προθύμων εκπαιδευτών που να πληρούν τις απαραίτητες προϋποθέσεις και τα χαρακτηριστικά του αντιπροσωπευτικού δείγματος. Επίσης υπήρξε μια δυσκολία στο συντονισμό για τον καθορισμό του χρόνου και του τόπου διεξαγωγής των συνεντεύξεων λόγω ανειλημμένων οικογενειακών και επαγγελματικών υποχρεώσεων του πληθυσμού στόχου. Η ποιότητα της επικοινωνίας κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων κινήθηκε σε αρκετά υψηλό επίπεδο, υπήρξε έκφραση των συναισθημάτων και ήταν διάχυτη η συναίσθηση ότι με τη συμμετοχή τους στην παρούσα ερευνητική διαδικασία και την υποβολή προτάσεων για τη βελτίωση των παρεχόμενων διδακτικών υπηρεσιών, συνεισφέρουν στην εκπόνηση ενός νέου εκπαιδευτικού σχεδιασμού με έμφαση στην ευρύτερη ένταξη της τέχνης στον τομέα της εκπαίδευσης ενηλίκων.

3.5 Ερευνητικά Ερωτήματα

Στη συνέχεια θα προσδιορίσουμε τα ερευνητικά ερωτήματα και του τέσσερις βασικούς θεματικούς άξονες που θα κινηθεί η έρευνά μας .

Ερευνητικά ερωτήματα : Είναι ανοιχτές γενικές και ειδικές ερωτήσεις τις οποίες ο ερευνητής θα ήθελε να λάβει απαντήσεις κατά την ολοκλήρωση των στόχων της έρευνας Τα ποιοτικά ερωτήματα τείνουν να διαμορφώνονται κατά την διάρκεια της ερευνητικής

διαδικασίας έτσι ώστε να αντικατοπτρίζουν τις απόψεις των συμμετεχόντων για το κάθε θεματικό άξονα. Τα ερωτήματα δε θα πρέπει να κατευθύνουν σε κάποια απάντηση διότι δεν λαμβάνουμε το ορθό αποτέλεσμα (Creswell, 2016).

Κεντρικό Ερώτημα : Αποτελεί το θεμελιώδες ζήτημα που διερευνάται σε μια μελέτη. Πρέπει να διατυπώνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να παρέχει κάποια κατεύθυνση και να μην αφήνει την μελέτη εντελώς ανοιχτή. (Creswell, 2016). Στη δική μας εργασία τίθενται τέσσερα κεντρικά ερωτήματα τα οποία όμως στην τελική τους σύνθεση εξυπηρετούν το σκοπό και του στόχους της παρούσης έρευνας. Κάθε κεντρικό ερώτημα υποστηρίζει έναν από του τέσσερις θεματικούς άξονες γύρω από τους οποίους περιστρέφεται η έρευνά μας. Ο διαχωρισμός σε τέσσερις θεματικούς άξονες κρίθηκε απαραίτητος ώστε να γίνει ευκολότερα η κατάταξη και κατηγοριοποίηση των δεδομένων.

Υποερωτήματα : Διαχωρίζουν το κεντρικό ερώτημα σε επιμέρους τμήματα με τα οποία ασχολείται η έρευνα (Creswell, 2016). Το κεντρικό ερώτημα κάθε θεματικού άξονα έχει χωρισθεί στα κατάλληλα υποερωτήματα ώστε να επιτευχθεί στον επιθυμητό βαθμό η ολιστική θεώρηση του αποτελέσματος.

Άξονας πρώτος

Κεντρικό ερώτημα : Κατά πόσο οι Εκπαιδευτές στα ΣΔΕ γνωρίζουν και εφαρμόζουν ενεργητικές τεχνικές μάθησης ;

Ο πρώτος άξονας περιλαμβάνει επτά ερωτήσεις με τις οποίες διερευνάται το πρώτο κεντρικό ερώτημα ώστε να εξακριβώσουμε κατά πόσο οι εκπαιδευτές στα ΣΔΕ γνωρίζουν και έχουν εφαρμόσει ενεργητικές τεχνικές μάθησης. Συγκεκριμένα ζητήθηκε να μας παραθέσουν ποιες τεχνικές γνωρίζουν και έχουν εφαρμόσει και αν τελικά είχαν τα αναμενόμενα εκπαιδευτικά αποτελέσματα. Ζητήθηκε να μας εκφέρουν την άποψή τους σχετικά με το αν αυτές οι τεχνικές και κυρίως η εκπαίδευση μέσω της τέχνης διευκολύνουν την διδακτική τους προσέγγιση και αν προσπαθούν κατά την άσκηση του διδακτικού τους έργου να αξιοποιούν τις εμπειρίες των εκπαιδευομένων. Επίσης ζητήθηκε να περιγραφούν οι αντιδράσεις των συμμετεχόντων, που ενώ περιμένουν ένα παραδοσιακό μοντέλο διδασκαλίας έρχονται

μπροστά σε μια νέα μέθοδο και βιώνουν μια διαφορετική εμπειρία μάθησης. Τέλος ζητήσαμε να μας εκφέρουν την άποψή τους σχετικά με το εάν θεωρούν επιτυχημένη την εκπαιδευτική τους παρέμβαση με τη βοήθεια της τέχνης, ποιες μορφές τέχνης προτιμούν να χρησιμοποιούν στη διδασκαλία τους και ποια είναι τα κριτήρια επιλογής ενός έργου τέχνης.

Άξονας δεύτερος

Κεντρικό ερώτημα : Ποια είναι τα οφέλη από την χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση των ενηλίκων ;

Με τις πέντε ερωτήσεις του δεύτερου ερευνητικού άξονα διερευνήθηκαν οι απόψεις των συμμετεχόντων σχετικά με τα οφέλη από την χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση των ενηλίκων. Διερευνήθηκε εάν η εφαρμογή της μεθόδου «η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της εμπειρίας» συμβάλλει στην ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευομένων και στην διαμόρφωση του κατάλληλου εκπαιδευτικού κλίματος. Διερευνήθηκε επίσης κατά πόσο η μέθοδος βοηθά στην ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού και κατά πόσο ενεργεί ως προς την επανεξέταση παγιωμένων αντιλήψεων και στην αλλαγή στάσεων και συμπεριφορών. Τέλος ρωτήθηκαν κατά πόσο πιστεύουν ότι η εισαγωγή της τέχνης συμβάλλει θετικά στα προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων και αν θεωρούν ότι οι εκπαιδευτές θα πρέπει να δημιουργούν το κατάλληλο μαθησιακό περιβάλλον που θα επιτρέπει στους εκπαιδευόμενους να έρχονται σε επαφή με έργα τέχνης και να τα προσεγγίζουν συναισθηματικά, διανοητικά και κριτικά.

Άξονας τρίτος

Κεντρικό ερώτημα : Ποια είναι τα εμπόδια και οι δυσκολίες που παρουσιάζονται κατά την εφαρμογή της μεθόδου;

Με τις πέντε ερωτήσεις του τρίτου άξονα επιδιώξαμε να επικεντρωθούμε στα εμπόδια και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευτές που επιθυμούν να κάνουν μάθημα με τη βοήθεια της τέχνης. Διερευνήθηκαν προβλήματα σχετικά με τις υλικοτεχνικές υποδομές αλλά και θέματα σχετικά με την δημιουργία του κατάλληλου εκπαιδευτικού κλίματος.

Πρωτήθηκαν επίσης αν έχουν αντιμετωπίσει κάποια προβλήματα και τι ενέργειες έκαναν ώστε να βελτιώσουν το μαθησιακό κλίμα και να κερδίσουν τον σεβασμό και την εμπιστοσύνη της ομάδας.

Άξονας τέταρτος

Κεντρικό ερώτημα : Ποια είναι τα αποτελέσματα από τη χρήση της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία; Έχετε να διατυπώσετε κάποιες προτάσεις βελτίωσης ώστε να διευκολύνονται οι εκπαιδευτές που επιθυμούν να εφαρμόζουν τέτοιες τεχνικές ;

Στον τέταρτο ερευνητικό άξονα επικεντρωθήκαμε στην διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτών σχετικά με τα αποτελέσματα από την χρήση της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία και ζητήθηκε να μας διατυπώσουν τις δικές τους προτάσεις βελτίωσης. Συγκεκριμένα ερωτήθηκαν σχετικά με το αν θεωρούν ότι η αισθητική εμπειρία είναι ιδιαίτερος σημαντική και αν πιστεύουν ότι θα πρέπει να συνιστά ένα από τα βασικά στοιχεία της μαθησιακής διαδικασίας στην εκπαίδευση των ενηλίκων. Ερωτήθηκαν σχετικά με το ποιες στάσεις και ποιες δεξιότητες αναπτύσσουν οι εκπαιδευόμενοι με την αξιοποίηση των έργων τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία και τι αλλαγές έχουν επισημάνει στα μαθησιακά αποτελέσματα σε σχέση με τις παραδοσιακές μεθόδους διδασκαλίας. Διερευνήθηκε επίσης αν υπάρχει διάδραση και ανταλλαγή απόψεων με άλλους συναδέλφους που χρησιμοποιούν ενεργητικές τεχνικές μάθησης, ώστε να διαπιστωθούν οι διαστάσεις του φάσματος εφαρμογής τέτοιων τεχνικών και κυρίως της μάθησης μέσω της αισθητικής εμπειρίας. Τέλος ζητήθηκε να διατυπώσουν κάποιες δικές τους προτάσεις σχετικά με το πώς θα μπορούσε η εκπαίδευση μέσω της τέχνης να γίνει περισσότερο αποτελεσματική στο πλαίσιο της εκπαίδευσης των ενηλίκων και κυρίως στο εκπαιδευτικό περιβάλλον των ΣΔΕ. Κλείσαμε με την διατύπωση των προτάσεων και μια αναφορά για την γενικότερη προοπτική βελτίωσης της διδακτικής μεθοδολογίας στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας .

3.6 Αναδυόμενες διαδικασίες στην ποιοτική έρευνα

Οι δηλώσεις σκοπού και τα ερωτήματα μπορεί να αλλάξουν κατά την ερευνητική διαδικασία και μπορεί να αλλάξουν επειδή ο ποιοτικός ερευνητής επιτρέπει στους συμμετέχοντες να

ορίζουν την κατεύθυνση. (Creswell, 2016,σελ.131). Κατά την διάρκεια της διαδικασίας ελήφθησαν υπόψη και όλα τα νέα δεδομένα που προέκυψαν από την βαθύτερη εξέταση των θεμάτων και προστέθηκαν στα τελικά συμπεράσματα της έρευνας. Σε γενικές γραμμές δεν υπήρξαν παρεκκλίσεις από τους βασικούς θεματικούς άξονες κάθε νέο αναδυόμενο στοιχείο δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή ώστε να ενσωματωθεί στο τελικό αποτέλεσμα.

Περιορισμοί : Λόγω της περιορισμένης έκτασης της πτυχιακής εργασίας είναι σχετικά μικρός ο αριθμός του δείγματος και για τον λόγο αυτό τα αποτελέσματα ενδέχεται να έχουν περισσότερο τον χαρακτήρα ενδείξεων παρά τον χαρακτήρα αποτελεσμάτων που μπορούν να γενικευτούν.

3.7 Αξιοπιστία και εγκυρότητα της ερευνητικής διαδικασίας

Η “**αξιοπιστία**” (credibility) σε μια ποιοτική έρευνα αναφέρεται στην ισχύ του μεθοδολογικού σχεδιασμού, στην ποιότητα των δεδομένων τα οποία συλλέχθηκαν κατά τη διάρκειά της και στο πώς αυτός ο σχεδιασμός και τα συγκεκριμένα δεδομένα οδηγούν σε αληθινά και άξια εμπιστοσύνης ευρήματα, υπό την έννοια ότι αναπαριστούν την πραγματικότητα (Lincoln, 2001) στο (Συμαιού ,2007,σελ.3).

Για την εξασφάλιση της αξιοπιστίας της παρούσας ερευνητικής διαδικασίας διενεργήθηκε πιλοτική έρευνα πραγματοποιώντας δυο συνεντεύξεις σε άτομα από το επιλεγμένο δείγμα με βάση τα ίδια κριτήρια επιλογής . **Τριγωνοποίηση** καλείται η “εφαρμογή και συνδυασμός διαφορετικών ερευνητικών μεθοδολογιών στη διερεύνηση του ίδιου φαινομένου” (Denzin, 1994β: 511) στο (Συμαιού , 2007, σελ 3). Επίσης **Τριγωνοποίηση** είναι η διαδικασία επιβεβαίωσης των στοιχείων από διαφορετικά άτομα, από διαφορετικά είδη δεδομένων ή από διαφορετικές μεθόδους συγκέντρωσης δεδομένων σε περιγραφές και θέματα στην ποιοτική έρευνα (Creswell, 2016,σελ.260) . Τα ερευνητικά αποτελέσματα της πιλοτικής μας έρευνας συγκρίθηκαν (τριγωνοποιήθηκαν), με τα ευρήματα της επίσημης έρευνας ώστε να διαπιστωθεί η αξιοπιστία των τελικών δεδομένων. Τα συμπεράσματα της πιλοτικής έρευνας δεν συμπεριλαμβάνονται στα τελικά αποτελέσματα αλλά έχουν ληφθεί υπόψη ως μέτρο σύγκρισης με το εύρος του νοήματος των τελικών απαντήσεων. Τα ευρήματα της

πilotικής έρευνας διαπιστώθηκε ότι συνάδουν με τα τελικά αποτελέσματα και δεν παρατηρήθηκαν σημαντικές διαφοροποιήσεις. Με βάσει τις pilotικές συνεντεύξεις έγινε η τελική διαμόρφωση των υποερωτημάτων των τεσσάρων ερευνητικών αξόνων ώστε να ευθυγραμμιστούν περισσότερο με την πραγματικότητα και να ενισχυθεί ο ρεαλιστικός χαρακτήρας του αποτελέσματος. Επιπλέον διενεργήθηκε σύγκριση με αποτελέσματα άλλων ερευνών παρεμφερούς ερευνητικού αντικείμενου και εξακριβώθηκε ότι υπήρχε σημαντική σύγκλιση με τα παρόντα τελικά συμπεράσματα. Τα συγκριτικά αυτά στοιχεία παρατίθενται στη συνέχεια της εργασίας στο κεφάλαιο που περιλαμβάνει τη συζήτηση και τα συμπεράσματα.

Η **Εγκυρότητα** αναφέρεται στην ανάπτυξη βάσιμων στοιχείων για να τεκμηριωθεί ότι η ερμηνεία του εργαλείου της έρευνας αντιστοιχεί στην προτεινόμενη χρήση του. Αν οι τιμές δεν είναι αξιόπιστες δεν είναι έγκυρες (Creswell, 2016).

Η μεταβιβασιμότητα ή γενικευσιμότητα ή και γενικευτική ισχύς (transferability) των ευρημάτων μιας ποιοτικής μελέτης, παρόμοια με τον όρο “εξωτερική εγκυρότητα” ο οποίος χρησιμοποιείται στην ποσοτική σχολή εκπαιδευτικής έρευνας, αναφέρεται στον βαθμό που τα συμπεράσματα της μελέτης μπορούν να γενικευτούν σε ευρύτερα σύνολα ομοειδών περιπτώσεων από τον πληθυσμό από τον οποίο προέρχεται το συγκεκριμένο δείγμα. Αποτελεί την εγκυρότητα ή νομιμοποίηση που μπορούν να προσδώσουν στην έρευνα οι ίδιοι οι αναγνώστες της. (Συμαιού, 2007, σελ.6).

Η τεχνική για να πληροί μια έρευνα το κριτήριο της μεταβιβασιμότητας/ γενικευσιμότητας είναι η πυκνή και ζωηρή περιγραφή των δεδομένων και ευρημάτων της έρευνας. Ως πυκνή περιγραφή ορίζεται αυτήν “που δίνει το συγκεκριμένο μιας εμπειρίας, δηλώνει τις προθέσεις και το νόημα που οργανώνουν την εμπειρία, και αποκαλύπτει την εμπειρία ως μια διαδικασία” (Denzin, 1994, οπ. αναφ. στο Συμαιού, 2007, σελ.6).

Για την ικανοποίηση του κριτηρίου της μεταβιβασιμότητας, της παρούσας ερευνητικής προσπάθειας, στην ανάλυση των αποτελεσμάτων δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση ώστε να επιτευχθεί μια αληθινή και πυκνή περιγραφή των ερευνητικών ευρημάτων, ώστε οι

μελετητές της έρευνας να καταστούν ικανοί να ευθυγραμμιστούν με την σκέψη των συμμετεχόντων της. Επιδιώχθηκε οι αναγνώστες της έρευνας μέσω της ρεαλιστικής αφήγησης των δεδομένων να κατανοήσουν την εμπειρία των συμμετεχόντων και του ερευνητή ώστε σε αντιπαράβολή με δικές τους εμπειρίες και πρότερες γνώσεις προερχόμενες από μελέτες σχετικών ερευνών, να αντιληφθούν την πραγματική νοηματοδοτική διάσταση των ερευνητικών ευρημάτων και την εγκυρότητά τους.

Ο έλεγχος των μελών : Είναι η διαδικασία κατά την οποία ο ερευνητής ζητά από έναν ή περισσότερους συμμετέχοντες στην μελέτη να ελέγξουν την ακρίβεια των στοιχείων που παρουσιάζει η έρευνα (Creswell, 2016).

Για την περαιτέρω επικύρωση της εγκυρότητας των ερευνητικών αποτελεσμάτων εφαρμόστηκε και η στρατηγική του ελέγχου των μελών .

Όλα τα αποτελέσματα της έρευνας γνωστοποιήθηκαν στους συμμετέχοντες εκπαιδευτές ώστε να εξακριβώσουν την ορθότητα της διαδικασίας σχετικά με την επεξεργασία των πρωτογενών δεδομένων και να ελέγξουν αν η ερμηνεία των ερευνητικών ευρημάτων αντιστοιχεί στην ορθότητα των απόψεών τους όπως ακριβώς περιγράφηκαν από τον ερευνητή. Κατ' αυτό τον τρόπο τους δόθηκε η δυνατότητα να διαπιστώσουν ότι ο ερευνητής δεν αλλοίωσε ούτε διαστρέβλωσε τις πραγματικές τους απόψεις, αλλά παρουσίασε τα πραγματικά δεδομένα χωρίς να διενεργήσει αυθαίρετες και υποκειμενικές ερμηνείες. Τελικός σκοπός ήταν να εξασφαλιστεί πλήρως η φερεγγυότητα της έρευνας και η εγκυρότητα του αποτελέσματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

4. Η Παρουσίαση Των Αποτελεσμάτων

Όλες οι συνεντεύξεις απομαγνητοφωνήθηκαν και μετεγγράφηκαν δηλαδή μετατράπηκαν σε γραπτό κείμενο όπου οι απαντήσεις κατηγοριοποιήθηκαν ανά θεματικό άξονα και ακολούθησε η κωδικοποίηση τους. Αυτό συνιστά μια διαδικασία η οποία «περιλαμβάνει την εξέταση της βάσης δεδομένων κειμένου γραμμή προς γραμμή, την προσπάθεια κατανόησης αυτού που λέει το άτομο και την απόδοση ενός κωδικού χαρακτηρισμού στο τμήμα του κειμένου» (Creswell, 2016,σελ.262). Όλα τα δεδομένα μελετήθηκαν προσεκτικά και οι απαντήσεις ταξινομήθηκαν σε στήλες κάτω από τις αντίστοιχες ερωτήσεις ώστε να είναι ευκολότερο να ανακαλύψουμε κάποιες αντικρουόμενες απαντήσεις κατά την συγκριτική ανάλυση της επεξεργασίας των στοιχείων.

4.1 Η μέθοδος ανάλυσης των ερευνητικών δεδομένων

Η μέθοδος που χρησιμοποιήσαμε είναι αυτή της ανάλυσης περιεχομένου διότι συνιστά μια τεχνική κατά την οποία τα ποιοτικά δεδομένα καταγράφονται και κωδικοποιούνται ενώ ο ερευνητής έχει τη δυνατότητα να τα μετατρέψει σε ποσοτικά και άρα να καταστούν μετρήσιμα (Αναστασιάδης & Καρβούνης,2009).

Τα βασικά πλεονεκτήματα της ανάλυσης περιεχομένου όπως αναφέρονται στον Ιωσηφίδη (2003) είναι :

- Τα δεδομένα υπάρχουν σε μόνιμη και σταθερή μορφή ώστε να επιτρέπεται οποιαδήποτε επαναλαμβανόμενη ανάλυση και να επιτυγχάνεται η συνεχής εφαρμογή ελέγχων για την εγκυρότητα και την αξιοπιστία της έρευνας.
- Δίνεται η δυνατότητα να χρησιμοποιηθεί ειδικό λογισμικό ανάλυσης δεδομένων και στοιχείων τόσο ποσοτικής όσο και ποιοτικής ερευνητικής μεθοδολογίας.
- Κατά την ανάλυση του περιεχομένου είναι εφικτός ο συνδυασμός στατιστικών και ποσοτικών μεθόδων ανάλυσης ορισμένων χαρακτηριστικών και στοιχείων των

δεδομένων και περιλαμβάνεται η δυνατότητα δειγματοληψίας όταν η έκταση του συγκεντρωμένου υλικού είναι αρκετά μεγάλη.

Κατά την εφαρμογή της μεθόδου της ανάλυσης περιεχομένου ακολουθούνται ορισμένα βασικά βήματα και στάδια. Στο **πρώτο στάδιο** περιλαμβάνεται μια πρώτη θεωρητική επεξεργασία και η αποσαφήνιση των ερευνητικών στόχων της έρευνας. Στο στάδιο αυτό διατρέχεται η όλη ερευνητική διαδικασία η οποία ανασχηματίζεται και εμπλουτίζεται καθώς τα δεδομένα συλλέγονται και πραγματοποιείτε η καταγραφή, η ταξινόμηση και η αναλυτική τους επεξεργασία. Στο **δεύτερο στάδιο** περιλαμβάνεται ο ακριβής προσδιορισμός των πηγών του ποιοτικού υλικού. Στη συνέχεια στο **τρίτο στάδιο** προσδιορίζονται όλα τα τμήματα του κειμένου που παρουσιάζουν ερευνητικό ενδιαφέρον, ενώ στο **τέταρτο στάδιο** πραγματοποιείτε η συστηματοποίηση των εννοιών κάτω από στις οποίες κατατάσσονται τα ποιοτικά μας ευρήματα και εκεί βασίζεται ουσιαστικά η ανάλυση περιεχομένου των δεδομένων. Τέλος στο **πέμπτο στάδιο** όπου κάποιες φορές πραγματοποιείται ταυτόχρονα με το προηγούμενο συντελείται η κωδικοποίηση όλου του υλικού κάθε κατηγορίας ώστε να είναι εφικτή η εξαγωγή των συμπερασμάτων (Ιωσηφίδης,2003).

4.2 Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος

Η επεξεργασία των δεδομένων έγινε με βάση τους τέσσερις θεματικούς άξονες και τα αντίστοιχα ερευνητικά ερωτήματα. Όλοι οι συμμετέχοντες πριν από την υποβολή των ερωτήσεων κλήθηκαν να απαντήσουν σε μια σειρά ερωτήσεων που είχαν σχέση με τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά τις σπουδές την ειδικότητα και τις σχετικές επιμορφώσεις.

Όνομα	Φύλο	Ηλικία	Ειδικότητα	Μεταπτυχιακό	Επιμορφώσεις	Διδακτική εμπειρία σε έτη

Σ1	Γυναίκα	45-50	Πληροφορική	Εκπαίδευση Ενηλίκων	Εκπαίδευση Ενηλίκων και ΣΔΕ	10
Σ2	Γυναίκα	45-50	Φιλολόγος	Διδασκαλία Αξιολόγησης	Εκπαίδευση Ενηλίκων και ΣΔΕ	3
Σ3	Άντρας	35-40	Πληροφορική	Εκπαίδευση Ενηλίκων Τεχνητή Νοημοσύνη	Εκπαίδευση Ενηλίκων και ΣΔΕ	9
Σ4	Άντρας	40-45	Γεωπόνος	Εδαφολογία	Εκπαίδευση Ενηλίκων και ΣΔΕ	17
Σ5	Γυναίκα	50-55	Κοινωνιολόγος	Διοίκηση Επιχειρήσεων	Εκπαίδευση Ενηλίκων και ΣΔΕ	11
Σ6	Γυναίκα	50-55	Φιλολόγος	Εκπαίδευση Ενηλίκων-Διδακτορικό στις Νεοελληνικές Σπουδές	Εκπαίδευση Ενηλίκων και ΣΔΕ	12
Σ7	Γυναίκα	35-40	Φιλολόγος	Εκπαίδευση Ενηλίκων-Παιδαγωγική	Εκπαίδευση Ενηλίκων και ΣΔΕ	5

				Ψυχολογία		
Σ8	Γυναί κα	35-40	Μουσικός Φιλολόγος	Σπουδές στην Εκπαίδευση	Εκπαίδευση Ενηλίκων και ΣΔΕ	12

Επιπλέον όλοι οι συμμετέχοντες έχουν διδακτική εμπειρία σε ευάλωτες και κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες στο περιβάλλον των ΣΔΕ αλλά και σε δομές εκτός ΣΔΕ.

Όπως φαίνεται στον παραπάνω πίνακα ο πληθυσμός του δείγματος αποτελείται από 2 άνδρες και 6 γυναίκες ηλικίας 35 έως 55 ετών. Όλα τα άτομα του δείγματος έχουν μεταπτυχιακές σπουδές ενώ τέσσερα διαθέτουν μεταπτυχιακό στην εκπαίδευση ενηλίκων και μια γυναίκα είναι κάτοχος διδακτορικού. Όλοι έχουν πολύχρονη διδακτική εμπειρία σε ΣΔΕ αλλά και στην εκπαίδευση ενηλίκων γενικότερα. Σε επίπεδο επιμόρφωσης έχουν παρακολουθήσει πολύωρα σεμινάρια και επιμορφώσεις σχετικά με τα ΣΔΕ αλλά και την εκπαίδευση ενηλίκων. Πέντε από τα 8 άτομα έχουν πάρει πιστοποίηση ως εκπαιδευτές ενηλίκων από τον Ε.Ο.Π.Ε.Π. Παρατηρούμε επίσης ότι 4 στα 8 άτομα είναι φιλόλογοι, δυο καθηγητές πληροφορικής, ένας γεωπόνος και μια κοινωνιολόγος.

Συνοψίζοντας στο προφίλ των συμμετεχόντων διαπιστώνουμε ότι όλοι έχουν τα απαραίτητα τυπικά προσόντα για να διδάξουν σε Σχολεία Δεύτερης ευκαιρίας ενώ δια μέσου της διαδικασίας των συνεντεύξεων προέκυψε ότι επιδεικνύουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την δουλειά τους ως εκπαιδευτές ενηλίκων. Διαφάνηκε ότι έχουν διάθεση να πειραματιστούν σε νέες τεχνικές, είχαν έκδηλη την επιθυμία για περισσότερο ποιοτική επιμόρφωση και ειδικά στη μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας. Μάλιστα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον ότι ενώ τέσσερα από τα οκτώ άτομα δεν είναι μόνιμοι εκπαιδευτικοί δεν βλέπουν τη δουλειά τους απλά διεκπεραιωτικά αλλά επιθυμούν να γίνονται καλύτεροι και μάλιστα είναι εμφανές η εκδήλωση θετικών συναισθημάτων για τις ομάδες των εκπαιδευομένων, στοιχείο που χαρακτηρίζει και το όλο σύνολο του δείγματος.

4.3 Η ανάλυση των αποτελεσμάτων ανά θεματικό άξονα

Τα δεδομένα της έρευνας ταξινομήθηκαν ανά θεματικό άξονα και στη συνέχεια αναλύθηκαν με βάση τις απαντήσεις των συμμετεχόντων. Κατά την ανάλυση καταγράφηκαν οι απαντήσεις των εκπαιδευτών στα αντίστοιχα υποερωτήματα που υποστηρίζουν το κεντρικό ερώτημα. Στη συνέχεια διεξήχθη η συγκριτική μελέτη των ερευνητικών δεδομένων και εξαγωγή των αποτελεσμάτων.

4.3.1 Άξονας 1^{ος} «Κατά πόσο οι Εκπαιδευτές στα ΣΔΕ γνωρίζουν και εφαρμόζουν ενεργητικές τεχνικές μάθησης»

Το ερευνητικό αντικείμενο του πρώτου θεματικού μας άξονα περιστρέφεται γύρω από το κατά πόσο οι εκπαιδευτές γνωρίζουν και εφαρμόζουν στην πράξη ενεργητικές τεχνικές μάθησης και κυρίως μάθησης μέσω της αισθητικής εμπειρίας. Παράλληλα ζητήθηκε να μας αναφέρουν ποια είδη τέχνης προτιμούν και βάση ποιών κριτηρίων επιλέγουν το κάθε δημιουργήμα. Διερευνήθηκε επίσης η άποψή τους σχετικά με το αν η χρησιμοποίηση της τέχνης διευκολύνει τη διδακτική τους προσέγγιση, αν έχει θετικά μαθησιακά αποτελέσματα και ποιες είναι οι αντιδράσεις των εκπαιδευομένων όταν έρχονται για πρώτη φορά σε επαφή με μάθηση μέσω της τέχνης.

4.3.2 Εφαρμογή ενεργητικών τεχνικών μάθησης

Όλοι οι συμμετέχοντες έχουν εφαρμόσει ενεργητικές τεχνικές μάθησης όπως: παιχνίδι ρόλων, μελέτη περίπτωσης, εργασία σε ομάδες, καταγισμό ιδεών και εκπαίδευση μέσω της τέχνης. Οι τεχνικές αυτές και κυρίως η μάθηση μέσω της τέχνης οι περισσότεροι θεωρούν ότι έχουν θετικά αποτελέσματα σε σχέση με τις κλασικές μεθόδους διδασκαλίας, συγκεκριμένα η 7Σ ανέφερε χαρακτηριστικά «Έχω εφαρμόσει πολλές φορές την εργασία σε ομάδες και την εκπαίδευση μέσω της τέχνης και τα επανέλαβα αρκετές φορές γιατί είδα ότι είχα αποτελέσματα σε σχέση με τις παραδοσιακές μεθόδους». Η 4Σ μας λέει επίσης «πολλές καταγισμό ιδεών, παιχνίδι ρόλων, εκπαίδευση μέσω τέχνης –μετασχηματίζουσα μάθηση του Κόκκου» αλλά και ο 3Σ καταγισμό ιδεών, επίδειξη, προσομοίωση, παιχνίδι ρόλων και προσθέτει ότι «δεν πάνε πάντα καλά». Από την άλλη η 8Σ μας έκανε μια σημαντική επισήμανση «γιατί όλα αυτά

τα χρόνια στα ΣΔΕ η εμπειρία έχει δείξει πως μόνο αυτές οι τεχνικές μπορούν να λειτουργήσουν ως όχημα ενεργοποίησης της συμμετοχής των ενηλίκων εκπαιδευομένων στη μαθησιακή διεργασία» και η 6Σ θεωρεί ότι έχει να κάνει και με το διδακτικό αντικείμενο «Ναι κάποιες φορές έχω εφαρμόσει αλλά λόγω ειδικότητας είναι περιορισμένος ο χρόνος να ασχοληθώ με την τέχνη και δεν το θέλουν και οι ενήλικες.. με την έννοια ότι θέλουν να μάθουν γλώσσα...» και συμπληρώνει ότι «ο μετασχηματισμός βέβαια είναι πάρα πολύ δύσκολος .. μπορεί να επέλθει προσωρινός μετασχηματισμός αλλά αυτό και μόνο αρκεί». Όπως και η 1Σ που επίσης εφαρμόζει ενεργητικές τεχνικές μάθησης σε σχέση και με την ειδικότητα «Ναι κυρίως ενεργητικές μεθόδους, δεν προτιμώ την εισήγηση μου αρέσει ότι είναι συνεργατικό, με βολεύουν πολύ οι μελέτες περίπτωσης ίσως γιατί έχει να κάνει με το αντικείμενό μου , τις οποίες δουλεύουμε σε ομάδες , επίσης έχω επιχειρήσει και παιχνίδι ρόλων σε ορισμένα θέματα της πληροφορικής όπου είναι κάπως θεωρητικά». και ο 5Σ χρησιμοποιεί ενεργητικές τεχνικές όπως «Παιχνίδι ρόλων , Συνέντευξη , εκπαίδευση μέσω της τέχνης και κινηματογράφο»

4.3.3 Η τέχνη ως θετικό μέσω διδακτικής προσέγγισης

Σχετικά με το αν η μάθηση μέσω της τέχνης διευκολύνει τη διδακτική τους προσέγγιση ήταν όλοι θετικοί και οι απαντήσεις που διατυπώθηκαν ήταν : 1Σ « είναι πάρα πολύ ενδιαφέρουσες και πολύ δημιουργικές εγώ τις προτιμώ πάνω απ όλα.. την εισήγηση την βαριέμαι εγώ η ίδια». Ο 2Σ «Ναι γιατί είναι κάτι διαφορετικό το οποίο ας πούμε τους εμπλέκει πιο ενεργά γιατί νιώθουν καλύτερα με το να συμμετέχουν από το να κάθονται ως παθητικοί θεατές σε μια μετωπική διδασκαλία». Αντίστοιχα ο 3Σ αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «Ναι όταν ο εκπαιδευόμενος θέλει να τις δεχθεί , όταν δεν είναι αφοσιωμένος σε ένα δασκαλοκεντρικό σύστημα εκπαίδευσης». Ο 5Σ αναφέρει «πάρα πολύ γιατί βλέπω ότι το ενδιαφέρον τους είναι αμείωτο, το ένα είναι αυτό και το δεύτερο είναι ότι αλλάζει νοοτροπίες..» και η 6Σ συμπληρώνει «Ναι διευκολύνει πάρα πολύ ειδικά στα ΣΔΕ που δεν υπάρχει ύλη.... διευκολύνει και αρέσει πολύ .. οι ενεργειακές τεχνικές αρέσουν πάρα πολύ στα ΣΔΕ». Στη συνέχεια η 7Σ αναφέρει επίσης ότι «ειδικά στους αλλοδαπούς ήταν δύσκολη και η προσέγγιση λόγω της γλώσσας ...οπότε μέσα από την τέχνη και τις βιωματικές μεθόδους τα αποτελέσματα ήταν καλύτερα» ενώ η 8Σ αναφέρεται και στο μαθησιακό κλίμα και λέει ότι

«πρέπει να υπάρχει ένα μαθησιακό κλίμα που να ευνοεί τη συμμετοχή και να αισθάνονται όλοι ασφαλείς και να μπορούν να πουν την άποψή τους μέσα σε μία ομάδα». Τέλος ο 4Σ πιστεύει ότι είναι καλό την επιλογή των έργων τέχνης να την κάνουν οι εκπαιδευόμενοι διότι έτσι ενεργοποιούνται καλύτερα «και πολλές φορές προσπαθώ να μου βρουν εκείνοι την τέχνη που θα χρησιμοποιήσω ..είτε είναι πίνακας ή ένα άλλο προκειμένου να το βάλουμε μέσα στην τάξη... και να μου λένε γιατί το επέλεξαν είτε είναι στίχος είτε πίνακας κλπ.».

4.3.4 Οι αντιδράσεις των εκπαιδευομένων

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αντιδράσεις των εκπαιδευομένων που βιώνουν για πρώτη φορά τη μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας και διαφαίνονται μέσα από τις χαρακτηριστικές απαντήσεις των εκπαιδευτών. Η 1Σ θεωρεί ότι θα ήταν καλύτερα ο εκπαιδευτής να προετοιμάζει κατά κάποιον τρόπο την ομάδα ώστε να το δεχθεί καλύτερα «Εγώ τώρα και σα διοικητικό στέλεχος τους εξηγώ ότι αυτές οι μέθοδοι απευθύνονται σε ενήλικες και ότι έτσι είναι πολύ καλύτερο για να μάθουν και για να αισθανθούν πιο δυνατοί, τους το λέω αυτό και τους προετοιμάζω» και καταλήγει: «βλέπεις ότι αυτό τελικά τους αρέσει γιατί τους κινητοποιεί, γιατί συμμετέχουν, γιατί ξυπνάνε, γιατί λένε μέσα στις μικρές ομάδες τις απόψεις τους, εκεί δε φοβούνται....». Η 2Σ στη συνέχεια μας λέει ότι: «Ναι το έβλεπαν πάντα θετικά ..λιγάκι ναι μπορεί να τους ξενίζει αλλά με λίγη καθοδήγηση μετά δουλεύουν μια χαρά». Ενώ η 4Σ συμπληρώνει επίσης ..... «Τους αρέσει ιδιαίτερα... αντίδραση μπορώ να έχω μόνο ως αναφορά το θέμα.. που τίγεται και συγκεκριμένα μου είχε τύχει με τον ναρκισσισμό». Η 6Σ επισημάνει ότι για τις αντιδράσεις φταίει το ότι έχουν μάθει σε ένα σύστημα δασκαλοκεντρικό και αυτό περιμένουν βιώσουν... «Έχουν μάθει το δασκαλοκεντρικό ειδικά οι πρωτοετείς .. στους πρωτοετείς βλέπουμε ότι περιμένουν να δουν τον παραδοσιακό τρόπο διδασκαλίας». Υπάρχουν βέβαια και αρνητικές αντιδράσεις όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο 3Σ «Τους φαινόταν παιδικό ότι είναι ασχολίες για παιδιά και δε θέλουν να συμμετάσχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία» και η 7Σ μας λέει επίσης «ήταν κάτι που δεν το είχαν ξαναδεί και δε θεωρούσαν ότι αυτό που κάνουν είναι μάθημα ότι κάτι θα τους προσφέρει ..» στη συνέχεια όμως συμπληρώνει: «από τη δεύτερη όμως Τρίτη συνάντηση που είδαν ότι και κάτι μαθαίνουν και είναι πιο ευχάριστη η όλη διαδικασία ε το ζητούσαν... από μόνοι τους». Τέλος η 8Σ

συμφωνώντας ότι οι εκπαιδευόμενοι δεν έχουν συνηθίσει σε αυτήν την εκπαιδευτική μέθοδο μας λέει χαρακτηριστικά «έχουν στο μυαλό τους το συμβατικό σχολείο και το συμβατικό εκπαιδευτικό σύστημα, γιατί αυτά είναι τα βιώματά τους και οι εμπειρίες τους, όμως εκπλήσσονται, αγαπούν το σχολείο, το προσέχουν το σχολείο και γίνονται θερμοί οπαδοί του σχολείου».

4.3.5 Κριτήρια επιλογής έργων τέχνης

Όλοι οι συμμετέχοντες έχουν χρησιμοποιήσει έργα από την ζωγραφική (κλασική ή σύγχρονη), τη μουσική, τον κινηματογράφο και την λογοτεχνία με γνώμονα κυρίως το πόσο εύκολα μπορούν να το χειριστούν. Σαφέστατα η επιλογή των έργων διενεργήθηκε με βάση ορισμένα κριτήρια τα οποία ζητήθηκε να μας παραθέσουν. Συγκεκριμένα η **1Σ** αναφέρει «σίγουρα να είναι συναφές με το θέμα, δηλαδή να έχουν να πουν κάτι για το θέμα και τα ερωτήματα που εξετάζουμε και από την άλλη να ανοίγει πόρτες σκέψης ....να έχει πολλαπλές αναγνώσεις». Όπως και η **2Σ** η οποία θεωρεί ότι δεν θα πρέπει το έργο να είναι πολύ δύσκολης ανάγνωσης «Να είναι κάτι κατανοητό σε αυτούς να μην είναι ιδιαίτερα πολύπλοκο να σχετίζεται με κάποιο θέμα το οποίο να τους ενδιαφέρει» αλλά και ο **3Σ** μας λέει ότι το έργο δεν πρέπει να σοκάρει_«Να μη σοκάρει τους μαθητές από άποψη των δικών τους ηθικών περιορισμών, που θα μπορούσε να δημιουργήσει προβλήματα στην εκπαιδευτική διαδικασία» και συμπληρώνει «να είναι ένα έργο το οποίο να μην είναι εύκολο.. να μην σου δίνει κατευθείαν μια απάντηση να μην έχει δηλαδή ένα τρόπο ανάγνωσης σαν έργο και επίσης να μπορεί να δημιουργεί και περαιτέρω προβληματισμό». Αντίστοιχα η **6Σ** αναφέρει «το κοιτάζω και προσπαθώ να σκεφτώ πως θα μπορούσε να αναπτύξει κάποιο κριτικό τρόπο σκέψης .. τι θα μπορούσε να προξενήσει το ενδιαφέρον... πως θα μπορούσε κοινωνικά να το ταιριάζει κάποιος, πως μπορεί να το εμβαθύνει μέσα στη ζωή του». Η **7Σ** πιστεύει ότι το έργο πρέπει να είναι αποδεκτό από όλους ... «κατ αρχήν κοιτάω να είναι κάτι κλασικό για να είναι αποδεκτό από όλους ..και μετά κοιτάζω το περιεχόμενο να ανταποκρίνεται στο στόχο που εγώ έχω...». Ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ή άποψη της **8Σ** που θεωρεί ότι δεν υπάρχουν συγκεκριμένα κριτήρια αλλά θα έπρεπε να διαμορφώνονται αναλόγως με το μορφωτικό και κοινωνικό επίπεδο της ομάδας των εκπαιδευομένων, χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «δεν

υπάρχει ένα συγκεκριμένο κριτήριο επιλογής κάθε φορά το κριτήριο μπορεί να αλλάζει , ανάλογα με την εκπαιδευτική ομάδα που έχουμε . Σίγουρα δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι στα ΣΔΕ οι εκπαιδευόμενοι δηλαδή το εκπαιδευτικό επίπεδο είναι συγκεκριμένο» και παρακάτω συμπληρώνει «πρέπει να χρησιμοποιήσεις έργα τέχνης από τα οποία θα προκύπτουν ερωτήσεις οι οποίες θα είναι κοντά σε αυτό που θέλουν να μάθουν , που επιθυμούν».... «θα πρέπει ο εκπαιδευτής να έχει τον τρόπο ώστε να τους προσεγγίσει και να τους κάνει αυτό έργο τέχνης να γίνει το εφαλτήριο , το όχημα για να μιλήσουν, δηλαδή ο εκπαιδευτής θα πρέπει να έχει την δυνατότητα και την ικανότητα να χρησιμοποιήσει ένα έργο τέχνης» Θίγει δηλαδή και το θέμα των προσόντων που πρέπει να έχει ένας εκπαιδευτής για να μπορέσει να φέρει εις πέρας μια επιτυχημένη διδασκαλία με την βοήθεια της τέχνης.

4.4 Άξονας δεύτερος «Ποια είναι τα οφέλη από την χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση των ενηλίκων»

Ο δεύτερος θεματικός μας άξονας διερευνά τις απόψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με το ποια πιστεύουν ότι είναι τα οφέλη από τη χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση των ενηλίκων , αν η αισθητική εμπειρία συμβάλλει στην ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευομένων και αν ενισχύει την ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού και διευκολύνει την αλλαγή των παγιωμένων στάσεων και αντιλήψεων.

Όλοι οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι ή χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση ενηλίκων έχει θετική συμβολή στα μαθησιακά αποτελέσματα και πιστεύουν ότι ναι μεν επιτυγχάνετε κριτικός στοχασμός αλλά δεν είναι κάτι που μπορεί να επιτευχθεί εύκολα και χρειάζεται χρόνος. Το μαθησιακό κλίμα είναι συνήθως θετικό αν και μπορεί να υπάρξουν και αντιδράσεις, όπως επίσης και ότι ο εκπαιδευτής πρέπει να έχει τις απαραίτητες ικανότητες ώστε να μπορεί να διαχειρίζεται σωστά την όλη διαδικασία.

4.4.1 Η αισθητική εμπειρία ως μέσο για την ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού

Οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν εάν θεωρούν ότι η αισθητική εμπειρία βοηθά στην ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού και κατ επέκταση εάν βοηθά στο μετασχηματισμό παγιωμένων στάσεων και αντιλήψεων και ιδεών της ομάδας των εκπαιδευομένων. Η **1Σ** αναφέρει

χαρακτηριστικά «πιστεύω ότι είναι ένα πολύ καλό εργαλείο για την ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού ακριβώς γιατί μέσα από αυτό μπορούν να ξεκινήσουν συζητήσεις και να εκφραστούν σκέψεις και ιδέες .. να υπάρχουν και διαφορετικές απόψεις που μπορούν να συζητηθούν» και συμπληρώνει «εγώ θεωρώ ότι μπορεί να υπάρξει μετασχηματισμός πιο εύκολα από μια καθ' έδρας διδασκαλία». Αντίστοιχα η **2Σ** επισημαίνει ότι «εντάζει διευκολύνει για μεν τον κριτικό στοχασμό σίγουρα διευκολύνει... αλλά για να αλλάξει μια παγιωμένη στάση δεν είναι τόσο εύκολο και θέλει μια σε βάθος δουλειά έχει βάθος χρόνου γιατί συνήθως οι ενήλικες έρχονται με πολύ παγιωμένες αντιλήψεις και δεν είναι δεκτικοί πάντα σε αλλαγές» και η **7Σ** συμπληρώνει «εντάζει είναι κάτι που δε γίνεται με την πρώτη εφαρμογή, θέλει αρκετές φορές γίνεται σταδιακά, αλλά νομίζω ότι κάθε φορά μια μικρή αλλαγή συμβαίνει.. γιατί μπαίνουν στη διαδικασία να σκεφτούν». Στο ίδιο μήκος κύματος είναι και η απάντηση της **8Σ** «Η αλλαγή στάσεων και αντιλήψεων είναι ένα μεγάλο κομμάτι το οποίο δεν προσεγγίζεται εύκολα δηλαδή δε μπορούν οι εκπαιδευόμενοι να δουν 5 έργα τέχνης ή 10 και να αλλάζουν στάση απέναντι στη ζωή..» και συμπληρώνει «για να γίνει αλλαγή στάσης είναι κάτι που χρήζει διερεύνησης, χρειάζεται εξάσκηση τριβή με αυτό που δεν μπορεί να γίνει ούτε μέσα σε μια ώρα ούτε σε δύο ούτε σε τρεις που θα εφαρμόσουμε την μετασχηματίζουσα μάθηση με τη χρήση έργων τέχνης, θα πρέπει δηλαδή να γίνει σταδιακά και να υπάρχει εμπλοκή των εκπαιδευομένων σε ένα διάλογο ο οποίος διάλογος θα πρέπει συνεχώς να γίνεται και να οδηγεί σε εναλλακτικούς τρόπους σκέψεις». Η **6Σ** από την άλλη πιστεύει ότι για να επιτευχθεί ο κριτικός στοχασμός μέσα από την τέχνη θα πρέπει ο εκπαιδευτής να έχει καλή γνώση του αντικειμένου «Θεωρώ πως ναι αλλά εξαρτάται και ποιος το κάνει αυτό .... καλύτερα ένας εκπαιδευτής να μη ασχοληθεί καθόλου αν είναι να μην γνωρίζει το αντικείμενο» και συμπληρώνει... «θεωρώ όμως ότι ο εκπαιδευτής που το γνωρίζει μπορεί να αξιοποιήσει ένα έργο τέχνης για την ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού και την ανάπτυξη της κριτικής και δημιουργικής σκέψης.. βέβαια καλό είναι να γίνεται βήμα βήμα.. να πατάς εκ του ασφαλούς..»

4.4.2 Η συμβολή της τέχνης στην ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευομένων

Σχετικά με το αν η τέχνη συμβάλλει στην ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευομένων και στη διαμόρφωση του κατάλληλου εκπαιδευτικού κλίματος η **1Σ** επισημαίνει «πολύ

συμβάλλει σίγουρα.. το έργο μπορεί να μιλήσει στον καθένα στην ψυχή του καθενός.. οπότε.. ξεκλειδώνονται.» ενώ ο **3Σ** διατυπώνει κάποιες επιφυλάξεις.... «και ναι και όχι ..πιστεύω ότι συμβάλλει στην ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευομένων αλλά όχι απαραίτητα στη δημιουργία του κατάλληλου κλίματος...» και συμπληρώνει «να είναι το κατάλληλο κλίμα εκπαιδευτικό.. να επιθυμούν όλοι να συμμετάσχουν... αλλά αυτό το να επιθυμούν όλοι να συμμετέχουν δεν επιτυγχάνεται πάντα.. μάλιστα κάποιοι είναι ιδιαίτερα αρνητικοί». Πιο θετική ήταν η άποψη της 7Σ η οποία αναφέρει «ναι σίγουρα κατά αρχήν όλοι γίνονται μια ομάδα συμμετέχουν ενεργά , φεύγει αυτό το κομμάτι της εισήγησης ουσιαστικά οι ίδιοι εκμαιεύουν τη γνώση οι ίδιοι μέσα από αυτά που βλέπουν αλλάζουν την σκέψη τους, αλλάζουν αντιλήψεις που μπορεί να είχαν και οδηγούνται σε κάτι καινούριο ...». Η **8Σ** όμως πιστεύει ότι για να λειτουργήσει σωστά η όλη διαδικασία θα πρέπει ο εκπαιδευτής να έχει προετοιμάσει κατάλληλα την ομάδα «για να είναι εποικοδομητική αυτή η ενεργητική τεχνική θα πρέπει να υπάρχει ένα κατάλληλο μαθησιακό κλίμα , δηλαδή η ομάδα θα πρέπει να είναι έτοιμη να απαντήσει στις ερωτήσεις που θα κάνει ο εκπαιδευτής , δεν μπορεί να το κάνει από την πρώτη ή δεύτερη συνάντηση , γιατί δεν αισθάνονται ασφαλείς και δεν ξέρουν το σχολείο».

4.4.3 Τα οφέλη από τη χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση ενηλίκων

Σχετικά με τα οφέλη από τη χρήση της τέχνης όλοι είχαν θετική άποψη όπως κρίνουμε από τις απαντήσεις που δόθηκαν, χαρακτηριστικά η **1Σ** μας λέει «πιστεύω κατά αρχήν ότι ανοίγει τα μυαλά... δε φοβούνται να πουν τις απόψεις τους .. ένα έργο τέχνης μιλάει μέσα στην ψυχή μας.. και δίνει ίσως διαφορετικά μηνύματα οπότε δεν υπάρχει κάποιο σωστό και λάθος.. εκδηλώνονται πιο εύκολα ..χαλαρώνουν..» και προσθέτει «ναι πιστεύω ότι συμβάλλει θετικά και πιστεύω ότι θα συνέβαλε πολύ και στην τυπική εκπαίδευση και στα νέα παιδιά...» και η **2Σ** «νομίζω ότι η εκπαιδευτική διαδικασία γίνεται πιο προσιτή πιο βιωματική αποκτά ένα ζωντανό χαρακτήρα», και δηλώνει επίσης «ναι νομίζω ότι είναι κάτι που τους αρέσει και είναι κάτι που μπορεί να εξασκεί και είναι και κάτι πιο ελεύθερο οπότε νομίζω ότι βοηθάει...» όπως και ο **3Σ** που πιστεύει ότι ενεργοποιείτε ευκολότερα η κριτική τους σκέψη «ότι ο εκπαιδευόμενος αρχίζει να αναλύει ένα έργο τέχνης , ενώ πριν μπορούσε να το έχει απορρίψει η να το προσπερνούσε να το βλέπει με ένα καινούριο τρόπο τον οποίο δεν είχε ξαναδεί παλιότερα...

πιστεύω ότι έτσι ενεργοποιείται ευκολότερα η κριτική τους σκέψη..» Η 7Σ έρχεται να προσθέσει ότι το μάθημα γίνεται πιο ζωντανό και αλλάζει η οπτική τους για την μαθησιακή διαδικασία «κατά αρχήν το μάθημα γίνεται πιο ενδιαφέρον έχει ζωντάνια, παραστατικότητα. Οι εκπαιδευόμενοι θεωρώ ότι μπορούν και κατακτούν καλύτερα αυτό που εμείς έχουμε να τους μεταφέρουμε γενικά νομίζω ότι αλλάζει η οπτική τους για την μαθησιακή διαδικασία ..ξεπερνάει δηλαδή αυτό το κλασικό το μάθημα και αλλάζει η οπτική τους ότι μπορώ να μάθω και με άλλο τρόπο». Πολύ θετική είναι και η άποψη της 8Σ όπου αναφέρει χαρακτηριστικά «η τέχνη πάντα ήτανε ένας τρόπος να εκφράσει κάποιος τη φαντασία του το συναισθημά του, επομένως η χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση βοηθάει μπορεί να βοηθήσει πάρα πολύ, μπορεί να βοηθήσει στην έκφραση του συναισθήματος, μπορεί να χρησιμοποιήσουμε τη φαντασία κάποιου και μπορεί να οδηγήσει και στη δημιουργικότητα». Και ο 6Σ πιστεύει ότι βοηθά στην ανάπτυξη κριτικής σκέψης «δηλαδή βγαίνουν στοιχεία του εαυτού τους που ίσως πρωτότερα δεν τα είχαν αξιοποιήσει.. εντάξει κριτική έχουμε συνήθως για να κατηγορούμε.. τώρα βγαίνει το κριτικό τους πνεύμα μέσα από την παρατήρηση ενός έργου... αυτό τους βγαίνει θετικά» και προσθέτει «Πρώτα απ όλα ενεργούν οι ίδιοι είναι ενεργητική η δράση τους και μέσα από γεγονότα και εμπειρίες εμπλέκονται και οι ίδιοι και έχουν μια άποψη πάνω στα συγκεκριμένα θέματα και νιώθουν ότι είναι πολύ χρήσιμοι με αποτέλεσμα να τους ανατρέπει και κάποιες δικές τους απόψεις».

4.4.4 Μαθησιακό περιβάλλον και εκπαίδευση μέσα από την τέχνη

Οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν κατά πόσο πιστεύουν ότι οι εκπαιδευτές ενηλίκων πρέπει να δημιουργούν ένα μαθησιακό περιβάλλον που θα δίνει τη δυνατότητα στους εκπαιδευόμενους να έρχονται σε επαφή με έργα τέχνης και να τα προσεγγίζουν συναισθηματικά, διανοητικά και κριτικά. Όλοι θεωρούν ότι είναι βασικός ο ρόλος του εκπαιδευτή στη δημιουργία του κατάλληλου μαθησιακού κλίματος, όπως χαρακτηριστικά δηλώνει η 7Σ «κατ αρχήν πρέπει να κάνουν τους εκπαιδευόμενους να νιώθουν οικεία με αυτές τις διαδικασίες .. να υπάρχει μια προετοιμασία πάνω σε αυτό γιατί δεν είναι όλοι εξοικειωμένοι ..και σιγά σιγά να δομήσουν πάνω εκεί τη διδασκαλία τους.». Και η 1Σ προσθέτει «Ναι πιστεύω πάρα πολύ σε αυτό και πιστεύω επίσης ότι η εκπαίδευση ενηλίκων σε δομές όπως τα ΣΔΕ έχει ένα εκπαιδευτικό

πλαίσιο που μπορεί να σηκώσει τέτοια πράγματα δηλαδή εγώ προωθώ συνεργασίες με συναδέλφους μου έτσι ώστε να εντάξουμε εργαλεία όπως η τέχνη ώστε να βγάζουν την δημιουργική τους σκέψη και να αναπτύσσουν τον κριτικό στοχασμό οι εκπαιδευόμενοι....». Ο 5Σ αναφέρεται επί της διαδικασίας και μας λέει «ναι γιατί πιστεύω ότι μέσα από αυτή τη διαδικασία ξεδιπλώνονται και μπορούν πράγματα τα οποία ήταν και θαμμένα μέσα τους στο υποσυνείδητο ..μέσα από την τέχνη έρχονται στο προσκήνιο και αρχίζουν και τα συζητάνε νιώθουν ότι και άλλοι μπορεί να βιώνουν την ίδια κατάσταση και αυτό τους κάνει να νιώθουν πάρα πολύ καλύτερα». Αλλά η 6Σ μας μιλάει για το ρόλο του εκπαιδευτή.... «ναι θα πρέπει οπωσδήποτε οι εκπαιδευτές ενηλίκων να τους φέρνουν σε επαφή με τα έργα τέχνης βέβαια...» και η 2Σ αναφέρεται στο ότι η τέχνη βοηθάει και σε διαθεματικές διδασκαλίες «ναι διευκολύνει αυτό την εκπαιδευτική διαδικασία μάλιστα είχαμε κάνει και διαθεματική και είχαμε ενσωματώσει και πίνακες και κείμενα ..δηλαδή δουλεύουμε και πήγε καλά τους άρεσε.. ήταν ωραίο».

4.5 Άξονας τρίτος «Ποια είναι τα εμπόδια και οι δυσκολίες που παρουσιάζονται κατά την εφαρμογή της μεθόδου η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας»

Το ερευνητικό αντικείμενο του 3^{ου} άξονα περιστρέφεται γύρω από τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευτικοί που διδάσκουν σε ΣΔΕ και επιθυμούν να εφαρμόσουν μάθηση μέσω της τέχνης αλλά και άλλες ενεργητικές εκπαιδευτικές τεχνικές. Επίσης ρωτήθηκαν σχετικά με τους παράγοντες που συμβάλλουν στη δημιουργία του κατάλληλου μαθησιακού κλίματος και εάν χρειάστηκε να κάνουν κάποιες παρεμβάσεις ώστε σε περίπτωση παρεκτροπής να μπορέσουν να το επαναφέρουν. Τα προβλήματα που ανέφεραν ήταν σχετικά με θέματα υλικοτεχνικής υποδομής αλλά και προβλήματα σχετικά με την ευελιξία του ωρολογίου προγράμματος. Επίσης αναφέρθηκαν και σε προβλήματα που μπορεί να προκύψουν από το ετερόκλητο της ομάδας των εκπαιδευομένων, το μορφωτικό, το κοινωνικό και το πολιτιστικό τους επίπεδο.

4.5.1 Εμπόδια και δυσκολίες κατά την εφαρμογή της μεθόδου η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας

Κατά την διερεύνηση των εμποδίων που παρουσιάζονται οι εκπαιδευτές αναφέρθηκαν στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν κατά την εφαρμογή της μεθόδου μάθησης μέσα από την αισθητική εμπειρία. Συγκεκριμένα η **1Σ** κάνει λόγο για τη δυσκολία που έχουν κάποιοι εκπαιδευτικοί κατά την επιλογή των έργων τέχνης, για τον χρόνο που θα πρέπει να είναι αρκετός και δε θεωρεί μεγάλο εμπόδιο το επίπεδο των εκπαιδευομένων, «ένα εμπόδιο είναι ότι πολλοί εκπαιδευτές δεν αισθάνονται πολύ σίγουροι για το ποιο έργο τέχνης θα διαλέξουν και αν οι ίδιοι έχουν σχέση με την τέχνη..», «επίσης άλλο εμπόδιο είναι ο χρόνος, για να εφαρμόσεις αυτό δεν μπορείς να το κάνεις σε μια ώρα που δεν είναι ούτε 40 λεπτά.. γιατί πρέπει να χαλαρώσει ο άλλος να πει τις απόψεις του να συγκρουστεί, να συζητήσει να ξαναδεί κάποια πράγματα...» και συμπληρώνει «ότι ίσα ίσα το έργο τέχνης μπορεί να βγάλει από τον άλλον πολλά πράγματα... μου έχει κάνει εντύπωση άτομα τα οποία θεωρούνται «αδύνατα» και αναλφάβητα που έχουν κάνει καταπληκτικές παρατηρήσεις ..και έχουμε μείνει με το στόμα ανοιχτό...». Η **2Σ** αναφέρεται σε προβλήματα υλικοτεχνικής υποδομής όπως την έλλειψη προτζέκτορα, «κατά αρχάς επειδή θέλει τεχνικό εξοπλισμό μπορεί να μην υπάρχει στον απαραίτητο βαθμό .. δηλαδή θέλεις προτζέκτορα θέλεις υπολογιστή είναι ανάλογα σε κάθε σχολείο σε τι βαθμό τα διαθέτει όλα αυτά ..αν υπάρχει ένας και αν τον θέλει κάποιος συνάδελφος εκεί μπορεί να υπάρχει θέμα...», ή ίδια στην ερώτηση εάν θεωρεί πρόβλημα το επίπεδο των εκπαιδευομένων απάντησε ... «Ναι αλλά δε θεωρώ ότι δεν είναι ανυπέρβλητο γιατί συνήθως κινητοποιούνται και οι πιο άσχετοι ας πούμε.. ειδικά με την ζωγραφική .. εντάξει στη λογοτεχνία μπορεί κάποιος να είναι διστακτικός να μιλήσει αλλά με την ζωγραφική κινητοποιούνται σε μεγαλύτερο βαθμό ...» και ο **3Σ** επικεντρώνεται στο ότι οι εκπαιδευόμενοι δεν είναι εξοικειωμένοι με τέτοιους τρόπους διδασκαλίας και κάποιες φορές αντιδρούν αρνητικά «γιατί έχουν συνηθίσει σε ένα σύστημα δασκαλοκεντρικό γιατί πιστεύουν ότι είναι ένα σύστημα για φλώρους.....μου το έχουν πει επί τόπου και έχουν φύγει από την τάξη..», «άλλοι θέλουν μόνο στεγνό μάθημα όχι απαραίτητα δασκαλοκεντρικό αλλά απλό μάθημα.... αισθάνονται πολύ ανασφαλείς όταν αρχίζουν να εκδηλώνονται και να εκφράζουν τις δικές τους απόψεις.. είναι κάτι ξένο για αυτούς». Την ίδια περίπου άποψη έχει και η **7Σ** «εμπόδια είναι

ότι πολλοί εκπαιδευόμενοι δεν είναι εξοικειωμένοι είναι πολύ διστακτικοί γιατί έχουν συνηθίσει με άλλες μεθόδους διδασκαλίας και δεν εμπιστεύονται την όλη διαδικασία ..». Όπως και η 8^Σ διατυπώνει κάποιες επιφυλάξεις..... «Αυτό που είπαμε πριν ότι η τέχνη είναι κάτι το οποίο είναι ξένο για αυτούς είναι κάτι το οποίο μπορεί να μην το θεωρούν χρήσιμο, είναι κάτι το οποίο το προσεγγίζουν τελείως επιφανειακά και την προσεγγίζουν περισσότερο έτσι για να διασκεδάσουν δεν μπορούν να εισέλθουν σε πιο ειδικά θέματα για την τέχνη για αυτό είπα πριν ότι θα πρέπει οι εκπαιδευτές ενηλίκων να εστιάζουν στο τι βλέπουν ..και όχι σε ειδικά στοιχεία... υπάρχουν εμπόδια υλικοτεχνικής υποδομής αλλά ένας καλός εκπαιδευτής ενηλίκων μπορεί να τα λύσει.....».

4.5.2 Παράγοντες που συμβάλλουν στην δημιουργία ενός θετικού εκπαιδευτικού κλίματος

Όλοι οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι είναι πολύ βασικό να υπάρχει ένα φιλικό και θερμό κλίμα ώστε οι εκπαιδευόμενοι να νιώθουν ασφαλείς για να μπορέσουν να εκφράσουν με ασφάλεια την άποψή τους χωρίς τον φόβο να εκτεθούν. Επίσης οι εκπαιδευτές δε θα πρέπει σε καμία περίπτωση να υποτιμούν την ομάδα των εκπαιδευομένων. Χαρακτηριστικά ή 1^Σ αναφέρει... «κατ αρχήν θεωρώ ότι η ομάδα πρέπει να αισθάνεται ασφάλεια, δηλαδή ότι δε θα κοροϊδέψει κάποιος κάποιον δηλαδή δε θα θεωρήσει ότι λέει σαχλαμάρες ..γιατί δεν υπάρχουν σαχλαμάρες.. ο καθένας λέει την άποψή του, μετά πιστεύω ότι οι εκπαιδευτές πρέπει από μέσα τους βαθιά να αισθάνονται και να μην υποτιμούν κανέναν από τους εκπαιδευόμενους και να αισθάνονται ότι βαθιά μέσα του ο άλλος έχει να του πει πράγματα». Και η 2^Σ συμφωνεί επίσης.... «επίσης είναι σημαντικό να υπάρξει ένα φιλικό κλίμα ένα θερμό κλίμα.. Ναι ένα φιλικό κλίμα και μεταξύ τους ..να πούμε τις απόψεις μας να συζητήσουμε ότι δεν υπάρχει σωστό και λάθος, ένας αμοιβαίος σεβασμός ότι δεν υπάρχει μια περίεργη άποψη κλπ ο καθένας μιλά». Και ο 3^Σ έρχεται να προσθέσει.... «το κλίμα το οποίο είναι αρκετά φιλικό ..δηλαδή σε φάση ελάτε να το συζητήσουμε τώρα να δούμε τι θα μας βγει και τι μπορούμε να καταλάβουμε από ένα έργο τέχνης βγάζοντας το φόρμαλ μέσα από την προσέγγιση λειτουργώ πολλές φορές σαν ψυχαγωγητής παρά σας εκπαιδευτής..». Και η 7^Σ θεωρεί ότι είναι σημαντικό να υπάρχει μια προεργασία από τον εκπαιδευτή.... «κατ αρχήν είχε προηγηθεί η γνωριμία με τους εκπαιδευόμενους είχαν προηγηθεί και άλλες δραστηριότητες εκπαιδευτικού χαρακτήρα, οπότε αυτό έκανε τους εκπαιδευόμενους να νιώσουν και εμπιστοσύνη σε σχέση με μένα ότι δε θα τους εκθέσω σε κάτι ..αλλά και σε σχέση με τους συναδέλφους τους». Και τέλος η 8^Σ θεωρεί σημαντικό στοιχείο την ενθάρρυνση από μέρους του εκπαιδευτή αλλά και το ότι ο εκπαιδευτής πρέπει να λαμβάνει υπόψη την πρότερη εμπειρία των συμμετεχόντων..... «Κατά αρχήν η ενθάρρυνση, η ενίσχυση, να τους ενθαρρύνεις να τους ενισχύσεις, να τονίζεις

τα θετικά τους σημεία ε.. να χρησιμοποιήσεις την εμπειρία τους ως μέσο για να αναπτύξουν τον κριτικό στοχασμό να τους αντιμετωπίσεις ως ενήλικες με εμπειρία οι οποίοι έχουν μια πορεία ζωής και έχουν βιώσει πράγματα και ίσως και εσύ έχεις τη διάθεση να τα μάθεις, να μη νομίζεις ότι είσαι αυθεντία και ως ο καθηγητής ο οποίος όλα τα γνωρίζει και τους υποτιμάς .. μετά η ομάδα να υπάρχει αλληλεπίδραση στην ομάδα θετική, να υπάρχει σεβασμός, να δίνεις σημασία και στα αδύναμα μέλη της ομάδας, τα δυνατά μέλη της ομάδας τα εντάσεις έτσι στην ομάδα ώστε να βοηθούν τους αδύναμους ..»

4.5.3 Μαθησιακό κλίμα και ενέργειες των εκπαιδευτών για την επαναφορά του σε περίπτωση παρεκτροπής

Με τα συγκεκριμένα ερωτήματα διερευνάται ποιο είναι το μαθησιακό κλίμα που δημιουργείται κατά την εφαρμογή της μεθόδου η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσα από την αισθητική εμπειρία και τι ενέργειες χρειάστηκε να κάνουν οι εκπαιδευτές σε περίπτωση που το κλίμα δε ήταν το αναμενόμενο. Οι πλειοψηφία των ερωτώμενων θεωρεί ότι δημιουργήθηκε ένα θετικό μαθησιακό κλίμα και δεν χρειάστηκε να κάνουν κάποια ενέργεια ώστε να επαναφέρουν την τάξη. Συγκεκριμένα ή **1Σ** μας λέει ότι το κλίμα.... «ήταν ζωντανό ..δηλαδή υπήρξε αυξημένη συμμετοχή υπήρξε καλή διάθεση εκ μέρους τους και διάθεση να μιλήσουν..» ενώ αργότερα αναφέρει ότι χρειάστηκε να κάνει μόνο κάποιες επεξηγηματικές παρεμβάσεις ώστε να απλοποιήσει τα πράγματα.. «κάνω και εγώ κάποιες παρεμβάσεις επεξηγηματικές αν δω ότι δυσκολεύονται προκειμένου να τους το απλοποιήσω». Στη συνέχεια ο **3Σ** προσθέτει.... «λίγο σοκαρισμένοι ήτανε που είχαν ένα τέτοιο τρόπο προσέγγισης... ήταν αρκετά σφιγμένοι το πώς θα αντιμετωπιστούν από τους υπόλοιπους μέσα στην τάξη, φοβόντουσαν ότι θα αυτοεκτεθούν μέσα από την κριτική τους για το έργο τέχνης... γιατί θα κατέθεταν προσωπικά τους στοιχεία...». Στο θετικό κλίμα συμφωνεί και η **6Σ**.... «το κλίμα ήταν πάρα πολύ θετικό τους άρεσε πάρα πολύ....» και συμπληρώνει αργότερα ότι δε χρειάστηκε κάποια στιγμή να παρέμβει.. «Δεν μου έχει συμβεί ποτέ .. δηλαδή άρεσε πάρα πολύ.. τώρα πιστεύω ότι αν δω ότι το κλίμα δεν είναι το ανάλογο μπορεί και να διακόψω αυτό το μάθημα με την τέχνη, άλλα δε μου έχει συμβεί να υπάρχει εχθρικό και ανταγωνιστικό περιβάλλον, δηλαδή από την τέχνη δημιουργείται το ανάλογο περιβάλλον...». Η **5Σ** όμως μας αναφέρει ότι όταν οι εκπαιδευόμενοι δεν είναι θετικοί μπορεί να υπάρξουν και αρνητικές καταστάσεις..... «ήταν το κατάλληλο αλλά ήμασταν τυχεροί γιατί ήταν θετικοί οι εκπαιδευόμενοι .. σε άλλες περιπτώσεις αλλά όχι μέσω της τέχνης, επειδή υπήρχαν άτομα τα οποία ήταν έντονα ρατσιστές δηλαδή εντονότατα ρατσιστές ...δηλαδή να φτάσει σε ένα σημείο μέσα στην τάξη μόνο που δεν πιάστηκαν στα χέρια..» Ο **4Σ** έρχεται να προσθέσει ότι το κλίμα είναι συνεργατικό... «είναι πολύ συνεργατικό για άτομα τα οποία δε γνωρίζει ό ένας τον άλλο...» και μάλιστα όταν έβγαινε εκτός ορίων οι ίδιοι οι καταρτιζόμενοι επανέφεραν τους άλλους στην τάξη... «δεν τις έκανα εγώ τις έκανε η ομάδα.. μόνο μια φορά χρειάστηκε». Η **7Σ** συμπληρώνει ότι .. «υπήρχε κλίμα συνεργασίας εμπιστοσύνης είχαν τη διάθεση όλοι να

εκτεθούν να εκθέσουν τις απόψεις τους ..μόνο σε αυτές τις περιπτώσεις είχαν επιτευχθεί οι στόχοι μου όταν υπήρχε ένα συνεργατικό κλίμα ..» οι παρεμβάσεις που χρειάστηκε να κάνει είχαν να κάνουν κυρίως με την παρακίνηση των συμμετεχόντων... «έγιναν ώστε να παρακινήσω όλους τους εκπαιδευόμενους να συμμετάσχουν να τους επιβραβεύσω ε.. να συζητήσουμε όλοι μαζί πάνω σε κάποιο συγκεκριμένο θέμα και όχι μόνο μέσα στην τάξη .. και κάποιες φορές κατ' ιδίαν..» Και η **8Σ** έρχεται να μας τονίσει το βασικό ρόλο του εκπαιδευτή ο οποίος πρέπει να είναι σε θέση να αφοουγκράζεται το μαθησιακό κλίμα ... «πάντα κάνει ο εκπαιδευτής ενέργειες για να βελτιώσει το μαθησιακό κλίμα κατ' αρχήν ο εκπαιδευτής ενηλίκων πρέπει να αφοουγκράζεται το μαθησιακό κλίμα αν δεν αφοουγκράζεται το μαθησιακό κλίμα δε μπορεί να σταθεί στην τάξη ειδικά με ενήλικες...».

4.6 Άξονας Τέταρτος «Αποτελέσματα και προοπτικές»

Στον τέταρτο ερευνητικό μας άξονα οι εκπαιδευτές ΣΔΕ κλήθηκαν να εκφράσουν την άποψή τους σχετικά με τα αποτελέσματα από τη χρήση της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία και παράλληλα να διατυπώσουν κάποιες προτάσεις βελτίωσης ώστε να διευκολύνονται οι εκπαιδευτές που επιθυμούν να εφαρμόζουν τη συγκεκριμένη τεχνική. Όλοι συμφωνούν ότι η χρησιμοποίηση της τέχνης στην εκπαίδευση των ενηλίκων οξύνει την κριτική σκέψη, καλλιεργεί την φαντασία και αυξάνει την αντιληπτική ικανότητα. Επίσης η τέχνη συντελεί στην ανάπτυξη δεξιοτήτων αλλά στην αλλαγή ορισμένων στάσεων, όμως είναι δύσκολο να επέλθει κάποιος σημαντικός μετασχηματισμός ιδεών. Ο ρόλος του εκπαιδευτή είναι πολύ σημαντικός και θα πρέπει να γίνονται ουσιαστικά προγράμματα επιμόρφωσης σε συστηματική βάση πάνω σε ενεργητικές τεχνικές μάθησης όπου δε θα παρακολουθούν απλώς αλλά θα συμμετέχουν ενεργά και οι ίδιοι. Τα σχολεία θα πρέπει να διαθέτουν την κατάλληλη υλικοτεχνική υποδομή και το ωρολόγιο πρόγραμμα να προσαρμόζεται στις ανάγκες των εκπαιδευτών. Σε σχέση με τις παραδοσιακές τεχνικές μάθησης όλοι θεωρούν ότι έχουν καλύτερα μαθησιακά αποτελέσματα και συμφωνούν ότι οι εκπαιδευόμενοι γίνονται περισσότερο δεκτικοί απέναντι στη μάθηση. Τέλος όλοι θεωρούν ότι τις περισσότερες φορές η εκπαιδευτική τους παρέμβαση ήταν επιτυχημένη δηλώνουν διάθεση για περαιτέρω βελτίωση.

4.6.1 Η θετική συμβολή της αξιοποίησης της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία ως προς την ανάπτυξη των δεξιοτήτων και την αλλαγή στάσεων των εκπαιδευομένων

Οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν σχετικά με την συμβολή της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία ως αναφορά στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων και στην αλλαγή των στάσεων των εκπαιδευομένων και παρακάτω εκθέτουμε τις απόψεις τους οι οποίες ήταν αρκετά θετικές. Η **7Σ** μας λέει χαρακτηριστικά : «ναι συμβάλλει θετικά γιατί είναι κάτι που τους κάνει να αναπτύξουν την κρίση τους το στοχασμό τους , οπότε σκέφτονται πάνω σε αυτό και σιγά σιγά οι γνώση ουσιαστικά έρχεται μέσα από τους ίδιους». Η **1Σ** έρχεται να προσθέσει ότι : «αναπτύσσουν πολύ την κριτική σκέψη , αλλάζουν τις στάσεις τους πολύ πιο ομαλά, ίσως θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι δεξιότητα το ότι παρατηρούν πιο βαθιά τα πράγματα». Ο **3Σ** πιστεύει ότι βοηθά την κριτική σκέψη .. «συμβάλλει αρκετά στην έναρξη κάποιας κριτικής σκέψης , όχι απαραίτητα και στην αρχή της δράσης ..μετασχηματισμός δε γίνεται 100%..είναι δύσκολο να γίνει κάτι τέτοιο.. αλλά αυτό δε μας αποτρέπει γιατί βάζει τον εκπαιδευόμενο στην λογική του να σκέφτεται πάνω σε κάτι , να σκέφτεται να το αλλάξει και να μπαίνει στη λογική να το συζητήσει είναι ένα θετικό βήμα». Η **2Σ** θεωρεί ότι για να αλλάξει μια στάση χρειάζεται χρόνος ... «βέβαια σου λέω η στάση δεν αλλάζει εύκολα θέλει πολύ δούλεμα ...δηλαδή για να αλλάξει μια στάση πρέπει να δουλέψεις ένα θέμα σε επίπεδο χρόνου έτους. .ζανά και ζανά γιατί δεν μπορείς να πεις ότι με τέτοιες επεμβάσεις μία ή δύο έγινε και κάτι». Η **6Σ** πιστεύει και εκείνη στην αλλαγή των στάσεων όπως φαίνεται μέσα από την απάντησή της : «ναι και στην αλλαγή των στάσεων όπως είπα και πριν , συμβάλλει, οι ενεργητικές τεχνικές συμβάλουν και πόσο μάλλον η τέχνη, μετά εμβαθύνουν παρατηρούν, και τον πιο δύσκολο μαθητή αυτό τον εξιτάρει». Και τέλος ο **4Σ** πιστεύει και εκείνος ότι συμβάλλει στην αναθεώρηση των απόψεων των εκπαιδευομένων σύμφωνα με αυτά που μας παραθέτει στη συνέχεια : «Βλέπω ότι τον απελευθερώνει τον εκπαιδευόμενο γιατί ακούγονται διάφορες απόψεις , θίγονται και διάφορα θέματα ταμπού τα οποία τα κουβεντιάζει για πρώτη φορά και αποδέχονται το τι περίεργο μπορεί να υπάρχει .και αρχίζουν και να τα αναθεωρούν..».

4.6.2 Δεξιότητες και στάσεις που αναπτύσσουν οι εκπαιδευόμενοι με την βοήθεια της τέχνης

Η χρησιμοποίηση της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία συμβάλλει στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων και στην αλλαγή των στάσεων των εκπαιδευομένων. Στη συνέχεια παρουσιάζουμε τα ευρήματα της ερευνητικής μας προσπάθειας μέσα από τις απόψεις των συμμετεχόντων εκπαιδευτικών. Η **1Σ** σχετικά με την ανάπτυξη των δεξιοτήτων μας λέει ότι : «Αναπτύσσουν πολύ την κριτική σκέψη , αλλάζουν τις στάσεις τους πολύ πιο ομαλά, ίσως θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι δεξιότητα το ότι παρατηρούν πιο βαθιά τα πράγματα προσπαθούν να εξηγήσουν αυτό που θέλουν να πουν πιο οργανωμένα» και όσον αναφορά την αλλαγή των στάσεων θεωρεί ότι χρειάζεται χρόνος.... «Πιστεύω ότι εάν οι παρεμβάσεις είναι μακροχρόνιες ειδικά για πολύ σκληρά ζητήματα όπως είναι θέματα ρατσισμού ..μπορείς να μετασχηματίσεις ή τουλάχιστον να τους κάνεις να σκεφτούν κάποια πράγματα ..».Και η **2Σ** επίσης πιστεύει ότι αναπτύσσουν την κριτική τους σκέψη : «Σίγουρα την κριτική σκέψη ..την

φαντασία γιατί καλούνται να ερμηνεύσουν οι ίδιοι γίνονται πιο .. οξύνουν την αισθητική τους το αισθητήριο της τέχνης.» και σχετικά με την αλλαγή των στάσεων θεωρεί ότι γίνονται πιο συνεργατικοί... «γίνονται πιο δεκτικοί πιο συμμετοχικοί ίσως πιο συνεργατικοί...». Χαρακτηριστική είναι και η άποψη της 7Σ : «Μπορούν να παρατηρούν καλύτερα , να αναγνωρίζουν καλύτερα πράγματα ,να συγκρίνουν , να κρίνουν , να εκφράζουν καλύτερα τις απόψεις τους να μπορούν να συζητούν , να συνεργάζονται..» και σχετικά με την αλλαγή στάσεων... «ότι μπορούν και αποδέχονται πιο εύκολα το καινούριο, το διαφορετικό, σκέφτονται ότι μπορούν να αλλάζουν μια παλιά τους αντίληψη , είναι πιο δεκτικοί σε καινούρια πράγματα». Η 8Σ επισημαίνει και τον σημαντικό ρόλο του συναισθήματος στην εκπαιδευτική διαδικασία : «κατ αρχήν ενεργοποιείται η φαντασία τους , ενεργοποιείται η παρατήρηση , μετά μαθαίνουν ότι υπάρχουν και εναλλακτικοί τρόποι προσέγγισης των πραγμάτων, συμμετέχουν σε μια συζήτηση γίνονται συνομιλητές , γίνονται και ακροατές επίσης , που ακούνε και δίνουν και την άποψή τους..... αρχίζει και δονείται το συναίσθημα το οποίο συναίσθημα στη μαθησιακή διαδικασία έχουν γίνει ολόκληρες έρευνες πάνω σε αυτό στη αξιοποίηση του συναισθήματος στην εκπαιδευτική διαδικασία ..». Η 6Σ μας συμπληρώνει : «πνευματικές δεξιότητες , ετοιμότητα, η δεξιότητα του εμβαθύνειν, είναι ανάλογα και το αντικείμενο σε μένα είναι περισσότερο πνευματικές» . Η 5Σ συμπληρώνει και εκείνη με τη σειρά της : «του ενεργού πολίτη.. νομίζω ότι αυτό είναι κατά συνέπεια μείωση της παθητικότητας ...είναι η συνεργασία γιατί είναι πολύ βασικό η συλλογικότητα , η μείωση της ατομικότητας ..» ενώ πριν συμφωνεί επίσης ότι καλλιεργείται η κριτική σκέψη : «πρώτα πρώτα την κριτική ..τη δεύτερη σκέψη ..την μείωση της απολυτότητας ».Και τέλος ο 3Σ παρατηρεί ότι τους κάνει να παύουν να φοβούνται την τέχνη και είναι πιο θετικοί απέναντί της : «να αποκτήσουν εμπιστοσύνη ότι η τέχνη δεν είναι κάτι που θα τους καταπιεί επειδή δεν έχουν κάποια ιδιαίτερη μόρφωση κλπ ειδικά αν μιλάμε για τα ΣΔΕ φοβόντουσαν την τέχνη .....αργότερα η όλη αυτή η προσέγγιση τους έκανε να αισθάνονται πολύ πιο άνετα απέναντι σε ένα έργο τέχνης και πιο αποδεκτοί στο να ασκήσουν μια κριτική σε αυτό..... τους κάνει να είναι περισσότερο θετικοί απέναντι στην τέχνη...».

4.6.3 Βαθμός επιτυχίας της εφαρμογής της μεθόδου η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας

Στην ερώτηση αν θεωρούν επιτυχημένη την εκπαιδευτική τους παρέμβαση με τη βοήθεια της τέχνης όλοι οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν απόλυτα θετικοί . Η 7Σ μας έκανε μια επισημάνση σχετικά με το ότι χρειάζεται κάποιος χρόνος για να φανεί το αποτέλεσμα και σύμφωνα με την άποψή της : «Στα πρώτα στάδια δε μπορώ να πω ότι ήταν επιτυχημένη γιατί ήτανε πειραματικό στάδιο και από μένα.. οι εκπαιδευόμενοι ήταν κάτι καινούριο για αυτούς δεν το γνώριζαν ..στη συνέχεια όμως που είχε δημιουργηθεί και το κατάλληλο κλίμα μέσα στην τάξη νομίζω ότι πέτυχα αρκετούς στόχους από αυτούς που είχα θέσει...» .Οι υπόλοιποι όμως μας λένε χαρακτηριστικά : η 1Σ «ναι εγώ θεωρώ ότι έχω

αποτελέσματα παραπάνω και από αυτά που προσδοκούσα», η 2^Σ επίσης .. «ναι σε μεγάλο βαθμό», η 6^Σ : «όποτε την έχω δουλέψει στην τάξη είναι επιτυχημένη και τους αρέσει και έχουν βγει πράγματα», αλλά και η 5^Σ συμφωνεί επίσης «εγώ θεωρώ ότι όσες φορές το έχουμε κάνει είτε διαθεματικά είτε μεμονωμένα ήταν αρκετά επιτυχημένη». Η 8^Σ εμφανίζεται περισσότερο θετική και υποστηρίζει ότι η τέχνη τους κάνουν να αγαπήσουν περισσότερο το σχολείο... «Εγώ τη θεωρώ επιτυχημένη γιατί βλέπω τον ενθουσιασμό των εκπαιδευομένων όταν μπαίνουν στο σχολείο πως μπαίνουν και πως φεύγουν.. βλέπω πως μπαίνουν διστακτικά και πως βγαίνουν εκπαιδευόμενοι οι οποίοι είναι θερμοί υποστηρικτές της εκπαίδευσης ενηλίκων και ειδικότερα των ΣΔΕ...τόσα χρόνια έχουμε μια πιο δημιουργική σχέση υπάρχει μια αλληλεπίδραση μεταξύ μας θετική, θεωρώ ότι και μέσω της παρέμβασης με την τέχνη έχω συμβάλλει στο μετασχηματισμό...».

4.6.4 Τα αποτελέσματα από την αξιοποίηση της τέχνης στην εκπαίδευση των ενηλίκων και οι αλλαγές που επιφέρουν σε σχέση με τις παραδοσιακές μεθόδους διδασκαλίας

Εξαιρετικά θετική άποψη είχαν επίσης όλοι οι συμμετέχοντες σχετικά με τα αποτελέσματα από την αξιοποίηση της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία σε σχέση με τις παραδοσιακές μεθόδους. Χαρακτηριστικές ήταν οι απαντήσεις που έδωσαν : 1^Σ «έχω δει καλύτερα μαθησιακά αποτελέσματα, έχω δει το κλίμα της ομάδας να γίνεται πιο θετικό, έχω δει ότι ή ίδια η ομάδα αποκτά καλύτερη συνοχή, συνεργάζεται καλύτερα ..», 2^Σ «ανεβαίνουν ψυχολογικά δεν ήξεραν από πίνακες και μιλάνε για τέχνη για μουσεία για ποιήματα ..», 4^Σ «ναι γίνονται πολύ πιο δεκτικοί απέναντι στην μάθηση και πιο δεκτικοί στο να ακούνε και τις διάφορες απόψεις που μπορεί να υπάρχουν», 8^Σ «ενεργοποιείται η φαντασία τους, ενεργοποιείται στοχασμός τους, ενεργοποιείται η δημιουργικότητα τους, ενεργοποιείται η κρίση τους, αρχίζουν και συσχετίζουν βιώματα, αρχίζουν και σκέφτονται ποιες είναι οι απόψεις τους για ένα θέμα και αν μπορούν να τις αλλάξουν...» και η 7^Σ «Ότι ήτανε για μένα πιο εύκολο να πετύχω τους στόχους που είχα κάθε φορά στη διδασκαλία μου σε σχέση με ένα παραδοσιακό τρόπο διδασκαλίας, τα αποτελέσματα ήταν εμφανή άμεσα εκείνη την στιγμή, ότι ήταν κάτι που προκαλούσε το ενδιαφέρον των εκπαιδευομένων και οι ίδιοι πια το ζητούσαν στις επόμενες συναντήσεις η διδασκαλία να γίνεται με αυτό τον τρόπο ....».

4.6.5 Διαπιστώσεις από ανταλλαγή απόψεων μεταξύ των εκπαιδευτών

Κατά τη διάρκεια της ερευνητικής μας διαδικασίας οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν αν ανταλλάσουν απόψεις και με άλλους συναδέλφους που εφαρμόζουν εκπαιδευτικά προγράμματα μέσω της τέχνης ή που θα ήθελαν και εκείνοι να εφαρμόσουν. Οι συζητήσεις με συναδέλφους περιστρέφονταν γύρω από τα προβλήματα που παρουσιάζονται και κυρίως αν επίκεινται θετικά στην εφαρμογή τέτοιων μεθόδων και κατά πόσο προσφέρουν στα μαθησιακά αποτελέσματα. Οι απόψεις που διατυπώθηκαν συγκλίνουν στο ότι υπάρχει μια διάθεση για προσπάθεια αν και κάποιοι εμφανίζονται αρνητικοί ή θεωρούν ότι η

εκπαιδευτική τους επάρκεια δεν τους επιτρέπει να αισθανθούν ασφαλείς ώστε να αρχίσουν να χρησιμοποιούν την τέχνη ως διδακτικό μέσο. Η 7Σ αναφέρεται στο κομμάτι της επιμόρφωσης και μας λέει χαρακτηριστικά : «όσοι είχαν ασχοληθεί με το κομμάτι αυτό δηλαδή είχαν επιμορφωθεί και γνώριζαν πώς να το εφαρμόσουν και είχαν θετικές εμπειρίες , όσοι δε γνώριζαν τον τρόπο αυτό και είχαν αποφασίσει απλά να εντάξουν ένα έργο τέχνης στον τρόπο διδασκαλίας τους είχε φανεί πολύ δύσκολο και δεν είχαν πετύχει τους στόχους του». Η 6Σ προσθέτει ότι πολλοί φοβούνται να εφαρμόσουν τη μέθοδο και δεν υπάρχει και η κατάλληλη υποδομή.... «έχω ρωτήσει και δεν το εφαρμόζουν συχνά .. δηλαδή.. δεν το εφαρμόζουν συχνά το φοβούνται ..και όχι μόνο και το φοβούνται η αλήθεια είναι δεν υπάρχει και υποδομή ..». Ο 3Σ από την άλλη μας λέει ότι μπορεί κάποιος να επηρεάζεται από λόγους ιδεολογίας και μας λέει ότι : «Ναι και κάποιος είναι ενάντια στο να εφαρμόσουν την τέχνη με αυτόν τον τρόπο στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι ενάντια στο μετασχηματισμό και στο mezirow...θεωρούν ότι υπάρχει μια δυνατότητα για κοινωνικοπολιτική προέκταση του μετασχηματισμού και όχι με τον τρόπο που το κάνει ο Mezirow, υποκινούνται πιο πολύ από Μπουρντιέ και Φρέιρε ...».Ο 4Σ αναφέρεται και εκείνος στο θέμα της κατάρτισης των εκπαιδευτών : «πολλοί από αυτούς το αποφεύγουν γιατί θεωρούν ότι δε δουλεύει ιδιαίτερα καλά η δεν έχει κάτι να προσθέσει στην εκπαίδευση ..εγώ είμαι αντίθετος με αυτό και επιμένω ότι στο γνωστικό αντικείμενο ενδείκνυται να κάνεις κάτι τέτοιο απλώς πρέπει να είσαι ικανός εκπαιδευτής.. και να έχεις και την κατάλληλη επιμόρφωση..». Υπάρχουν όμως και καθαρά θετικές απόψεις όπως της 5Σ.... «και όταν κάναμε διάφορα σεμινάρια μιλάγαμε μεταξύ μας.. δεν έχω συναντήσει κάποιους που να είναι αρνητικοί απέναντι στη μέθοδο.. όλοι ήταν θετικοί..» και της 8Σ επίσης «ναι και όλοι τη θεωρούν θετική ως ένα θετικό και χρήσιμο εργαλείο στην μαθησιακή διαδικασία ..».

4.6.6 Η αισθητική εμπειρία ως βασικό στοιχείο της μαθησιακής διαδικασίας στην εκπαίδευση ενηλίκων

Σχετικά με το αν η αισθητική εμπειρία αποτελεί βασικό στοιχείο στην εκπαίδευση των ενηλίκων όλοι οι συμμετέχοντες είχαν θετική γνώμη και μάλιστα ο 3Σ δηλώνει χαρακτηριστικά : «Θεωρώ ότι πρέπει να αποτελεί βασικό στοιχείο σε κάθε είδους εκπαίδευση ..είτε ενηλίκων είτε ανηλίκων». Όπως και η 1Σ : «ναι θεωρώ ότι είναι πάρα πολύ σημαντική γιατί έχει αποτελέσματα σαν παρέμβαση πολύ καλύτερα από τεχνικές που είναι συμβατικές». Η 7Σ πιστεύει ότι η αισθητική εμπειρία είναι η εξέλιξη της εκπαιδευτικής διαδικασίας : «ναι γιατί έχει πολλά οφέλη , θεωρώ ότι είναι πολύ σημαντικό και πια είναι καιρός να αλλάξει η εκπαιδευτική διαδικασία και να προχωρήσουμε λίγο παρακάτω.. νομίζω ότι είναι η εξέλιξη αυτή ....». Η 2Σ θεωρεί ότι τονώνει ψυχολογικά τους εκπαιδευόμενους : «ότι κάποιος που έχουν το στίγμα έλλειψης καλλιέργειας με την αισθητική εμπειρία με το να πάνε σε ένα μουσείο νιώθουν ότι τους ανεβάζει επίπεδο και νομίζω ότι αυτό τους αρέσει το ότι μπορούν και συζητούν για την τέχνη για ένα μουσείο ανεβαίνουν ψυχολογικά με αυτό...». Και ο 4Σ έχει

θετική γνώμη όμως θίγει και πάλι το θέμα της επιμόρφωσης και της ικανότητας των εκπαιδευτών : «ναι αλλά μόνο αν έχει ο εκπαιδευτής την ικανότητα να το κάνει αυτό και τις γνώσεις για να μπορέσει να το ελέγξει..... αν δεν έχει την ικανότητα ως εκπαιδευτής θα αποτύχει και θα αποτύχει παταγωδώς.. πρέπει να μπορεί να το κουμαντάρει όλο αυτό..» και η **5Σ** έρχεται να προσθέσει για άλλη μια φορά το πρόβλημα των κατάλληλων υποδομών : «ναι αλλά να είναι τέλος πάντων τα σχολεία πιο σωστά ...να μην είναι όλα στο φιλότιμο του καθηγητή , υπάρχουν κάποια προβλήματα με τις κατάλληλες υποδομές..». Και τέλος θετική άποψη έχει και η **8Σ** η οποία κάνει μια αναφορά στο ότι πρέπει να υπάρχει και το κατάλληλο μαθησιακό κλίμα : «πιστεύω ότι είναι πολύ σημαντικό στοιχείο αρκεί να ξέρουμε πότε θα χρησιμοποιήσουμε..... δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε ομάδα που δεν υπάρχει δέσιμο ,σε μια ομάδα που δεν εμπιστεύεται τον εκπαιδευτή , πρέπει δηλαδή να χρησιμοποιείται σε μια ομάδα εκπαιδευομένων που θα υπάρχει θετική αλληλεπίδραση και θετικό μαθησιακό κλίμα ...».

4.6.7 Τρόποι περισσότερο αποτελεσματικής αξιοποίησης της τέχνης στο εκπαιδευτικό περιβάλλον των ΣΔΕ και διατύπωση προτάσεων βελτίωσης

Με το τελευταίο ερώτημα του τέταρτου άξονα ζητείται από τους εκπαιδευτές να προτείνουν τρόπους ώστε η χρησιμοποίηση της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία να γίνει περισσότερο αποτελεσματική και να διατυπώσουν κάποιες προτάσεις βελτίωσης. Στις απαντήσεις που δόθηκαν είναι κοινή συνισταμένη ο παράγοντας της διαρκούς και συστηματικής επιμόρφωσης ουσιαστικού και όχι διεκπεραιωτικού χαρακτήρα και ασφαλώς η δημιουργία των κατάλληλων υλικοτεχνικών υποδομών και η θετική βούληση από πλευράς κυβερνητικού σχεδιασμού και ενίσχυσης εκπαιδευτικών διδακτικών προσεγγίσεων με επίκεντρο την εισαγωγή της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία. Η **1Σ** χαρακτηριστικά αναφέρει «θεωρώ ότι αυτό έχει να κάνει με τις επιμορφώσεις των εκπαιδευτικών δηλαδή να γνωρίσουν την μέθοδο , να μην φοβούνται και αυτοί να την εφαρμόσουν , να πειραματίζονται ..και επίσης η ηγεσία οι Διευθυντές τελικά να δημιουργούν το κλίμα ώστε να τους σπρώχνουν να πειραματιστούν με τέτοιες μεθόδους..... είναι και θέμα εκπαιδευτικής πολιτικής ότι βοηθάει στα εκπαιδευτικά αποτελέσματα και να σπρώξει τέτοιες ενέργειες.» αλλά και η **6Σ** αναφέρεται στην ποιότητα των επιμορφώσεων «εννοείται περισσότερες επιμορφώσεις αλλά οι επιμορφώσεις γίνονται από λίγους καλούς , έχουν μπει στο πλαίσιο των επιμορφώσεων πάρα πολλοί που δεν αγγίζουν όλη την τέχνη .. δηλαδή μπορεί να είναι καλοί επιστήμονες αλλά δεν το αγγίζουν γιατί δεν είναι εύκολο ..θέλει πολύ δουλειά να βγει το σωστό αν κάποιος δεν προλαβαίνει καλύτερα να το αφήσει δεν μπορεί να κάνει ένα ξεπέτο στην τέχνη.» και παρακάτω μιλάει για τις υλικοτεχνικές υποδομές και την έλλειψη χρόνου «χρόνος , υλικοτεχνικές υποδομές, όποιος θέλει να κάνει πάνω στην τέχνη θα πρέπει να δίνονται περισσότερες ώρες , να υπάρχει μια ελαστικότητα και στο πρόγραμμα» και η **8Σ** προσθέτει επίσης «να είναι επιμορφωμένοι οι εκπαιδευτές που θα την εφαρμόσουν , να υπάρχει συνεχής

επιμόρφωση, να μην υπάρχει μόνο η θεωρία δηλαδή η επιμόρφωση μόνη της, να υπάρχει και πράξη, πρέπει να την εφαρμόσεις στην πράξη, να δεις μετά ως εκπαιδευτής ενηλίκων να αναπτύξεις ο ίδιος κριτικό στοχασμό και να σκεφτείς κατά πόσο αυτή η διαδικασία ήταν η αναμενόμενη...», αλλά και η 5^η θεωρεί ότι έχει ελλιπή επιμόρφωση η ίδια «εγώ θα ήθελα καλύτερη εκπαίδευση η ίδια .. περισσότερη επιμόρφωση... πάνω σε αυτό το κομμάτι» και πιο κάτω αναφέρεται και εκείνη στην έλλειψη υλικοτεχνικών υποδομών «να είχαμε το δικό μας σχολείο ..όλα τα ΣΔΕ συστεγάζονται... να έχεις τάξεις αναδιάρθρωσης (ονειρεύομαι) δηλαδή να έχεις την ειδικότητά σου και την τάξη σου ..από την μια μεριά είναι η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών γιατί έχω δει πόσο καλό κάνει, νιώθω ότι είμαι ελλιπής για να χρησιμοποιήσω κάποια είδη τέχνης και από την άλλη η υλικοτεχνική υποδομή των σχολείων». Ο 4^{ος} θεωρεί ότι οι εκπαιδευτές δεν χρειάζεται να είναι ειδήμονες στην τέχνη αλλά χρειάζονται περισσότερη επιμόρφωση «ναι σίγουρα χρειάζεται περαιτέρω επιμόρφωση ..δε χρειάζεται να είναι ειδήμονες στην τέχνη απλά να γνωρίζουν καλά το γνωστικό τους αντικείμενο...». Η 7^η πιστεύει ήταν θα ήταν αρκετά ωφέλιμο να δημιουργηθεί ένας οδηγός για τους εκπαιδευτικούς που θέλουν να εντάξουν την τέχνη στην εκπαιδευτική τους διαδικασία .... «να υπάρχει ένας οδηγός τον οποίο εμείς μπαίνοντας να μπορούμε να τον συμβουλευτούμε να τον επεκτείνουμε και να δημιουργήσουμε και άλλες διδασκαλίες.. αλλά να υπάρχει ένας βασικός οδηγός...».

4.6.8 Συζήτηση Συμπεράσματα

Οι ποιοτικές έρευνες αποσκοπούν στη διερεύνηση σε βάθος προσωπικών απόψεων, στάσεων και συμπεριφορών ώστε να αναδυθούν οι αιτίες και να διατυπωθούν προτάσεις βελτίωσης δυσλειτουργικών καταστάσεων. Στη δική μας έρευνα αποτυπώνονται οι απόψεις 8 έμπειρων εκπαιδευτών ΣΔΕ σχετικά με τα οφέλη από τη μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας για τους εκπαιδευόμενους, τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευτές κατά την άσκηση του διδακτικού τους έργου και τι θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί από πλευράς εκπαιδευτικού σχεδιασμού ώστε η μάθηση μέσω της τέχνης να αποτελέσει ενεργή συνιστώσα στην εκπαίδευση των ενηλίκων.

Οι ενήλικοι ξεκινούν να συμμετέχουν σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα έχοντας ένα απόθεμα εμπειριών και γνώσεων που έχουν αποκομίσει κατά τη διάρκεια της ζωής τους. Αυτές οι γνώσεις και εμπειρίες καθορίζουν την συμπεριφορά τους, με αποτέλεσμα να δυσκολεύονται να προβούν σε αλλαγές μέσα από καινούρια μαθησιακά αντικείμενα. Αυτό συμβαίνει γιατί οι ενήλικες με την πάροδο του χρόνου γίνονται λιγότερο διαλλακτικοί και εύπλαστοι αφού έχουν μάθει να σκέφτονται με ορισμένο τρόπο, ενώ παράλληλα τους δυσκολεύει να αναθεωρούν απόψεις πάνω στις οποίες έχουν χτίσει την προσωπικότητά τους (Κόκκος, 2008, σ.85). Σαφέστατα εμπόδια μπορεί να προκύψουν και από ψυχολογικούς παράγοντες που προέρχονται από χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, όπως είναι η έλλειψη

αυτοπεποίθησης, η χαμηλή αυτοεκτίμηση και το άγχος που οφείλεται είτε στο φόβο της αρνητικής κριτικής είτε στο φόβο για μη ανταπόκριση στις απαιτήσεις του προγράμματος (Κόκκος, 2008). Για να μπορέσουν να αντιμετωπιστούν τα εμπόδια στη μάθηση χρειάζεται πρώτα να αναγνωρισθούν από τους εκπαιδευόμενους ώστε μέσα από αυτά να επιτευχθεί βαθύτερη γνωριμία με τον εαυτό τους για να επιτύχουν στη συνέχεια τη βελτίωση και την καλλιέργεια της προσωπικότητάς τους.

Βλέπουμε ότι τα παραπάνω συνάδουν με τα ευρήματα της έρευνάς μας όπου όλοι οι εκπαιδευτικοί αναφερόμενοι στα εμπόδια που αντιμετωπίζουν κάνουν λόγο για τις πρότερες εμπειρίες των εκπαιδευομένων, οι οποίοι θεωρούν ως μοναδική μέθοδο διδασκαλίας το δασκαλοκεντρικό μοντέλο, καθώς βάση εκείνου του μοντέλου είχαν την όποια εκπαιδευτική εμπειρία. Κατά συνέπεια αμφισβητούν την εγκυρότητα της μάθησης μέσω της αισθητικής εμπειρίας και δυσκολεύονται να αποδεχθούν ότι στην πραγματικότητα πρόκειται για μια αποτελεσματική εκπαιδευτική διεργασία. Ορισμένοι εκπαιδευτικοί μας ανέφεραν ότι έχουν καλύτερα αποτελέσματα όταν τους προετοιμάζουν για την μέθοδο που θα ακολουθήσουν ώστε να μην το εκλάβουν εξ αρχής ως παιχνίδι αλλά ως συμμετοχή σε μια ενδιαφέρον εκπαιδευτική διαδικασία, όπου θα εκφράσουν τις απόψεις τους, θα προβληματιστούν, θα συνεργαστούν, θα αντιπαρατεθούν και θα κατακτήσουν τη γνώση με ενεργό και όχι παθητικό τρόπο. Επιπλέον από την έρευνα προέκυψε ότι ο ψυχολογικός παράγοντας παίζει πολύ σημαντικό ρόλο καθώς οι εκπαιδευτικοί παρατήρησαν ότι ορισμένοι εκπαιδευόμενοι αισθάνονταν φόβο στο να εκφέρουν την άποψή τους διότι πίστευαν ότι θα γίνουν αντικείμενα αρνητικού σχολιασμού. Διά μέσω όμως της νέας εκπαιδευτικής διεργασίας ξεκίνησαν να πιστεύουν στον εαυτό τους και να έχουν περισσότερο αυτοσεβασμό και αυτοπεποίθηση.

Διαπιστώνουμε επίσης ότι τα αποτελέσματα της έρευνάς μας συνάδουν με τα αποτελέσματα της έρευνας της Μπούντα όπου καταλήγει στο ότι «η επιτυχής αξιοποίηση των έργων τέχνης στην εκπαίδευση ενηλίκων εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, όπως α) την επιλογή της κατάλληλης μορφής και του έργου τέχνης, ανάλογα με το εκπαιδευτικό προφίλ των εκπαιδευομένων, β) την ευκολία ένταξης στο πρόγραμμα, γ) τις υλικοτεχνικές υποδομές και τον χρόνο που σε κάθε ιδιαίτερη περίπτωση διατίθενται και δ) την επιλογή της κατάλληλης εκπαιδευτικής τεχνικής». (Μπούντα, 2016, σελ.116). Η έλλειψη υλικοτεχνικών υποδομών αποτελεί ένα σημαντικό εμπόδιο ως προς την εφαρμογή της μετασχηματίζουσας μάθησης μέσω της αισθητικής εμπειρίας στις αίθουσες των ΣΔΕ, όπου επισημαίνεται ότι τα ΣΔΕ δεν έχουν δικές τους κτηριακές υποδομές και χρησιμοποιούν εκείνες της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης όπου σε πολλές περιπτώσεις υπάρχουν σημαντικές ελλείψεις και επιπλέον δε δίνεται η δυνατότητα της κατάλληλης χωροταξικής διάταξης που απαιτείται για την σωστή διεξαγωγή της μαθησιακής διεργασίας. Επίσης όπως διαφαίνεται και στη δική μας έρευνα η επιλογή της κατάλληλης μορφής και του έργου τέχνης που θα χρησιμοποιηθεί, σε

συνάρτηση με το εκπαιδευτικό προφίλ των εκπαιδευομένων, σαφέστατα προβληματίζει τους εκπαιδευτές οι οποίοι επιλέγουν έργα τέχνης με βάση τα χαρακτηριστικά της ομάδας των μαθητευομένων αλλά και με βάση τις δικές τους γνωστικές ικανότητες.

Επιπλέον διαπιστώνετε ότι ο μετασχηματισμός των νοητικών συνήθειων είναι δύσκολο να επέλθει διότι οι ενήλικες δεν αλλάζουν εύκολα συμπεριφορές, όμως σαφέστατα αυξάνεται η ικανότητα της κριτικής τους σκέψης και αρχίζουν να θέτουν υπό αμφισβήτηση κάποιες από τις αρχικές αντιλήψεις τους. Ο μετασχηματισμός δε διενεργείται από την πρώτη φορά αλλά απαιτείται προσπάθεια και επανάληψη της διαδικασίας σε συστηματική βάση ώστε να καταστούν εμφανή τα πρώτα αποτελέσματα. Παρατηρώντας ένα έργο τέχνης η σκέψη οδηγείτε σε πολλαπλές διασυνδέσεις και προεκτάσεις, πολιτικές, κοινωνικές, ιδεολογικές, προσωπικές, αισθητικές (Μέγα, 2011), οι οποίες βοηθούν τον εκπαιδευόμενο να επαναπροσδιορίσει τον προβληματισμό του σε σχέση με διάφορα ζητήματα σχετικά με τον κοινωνικό και ατομικό εαυτό, όπως είναι η δικαιοσύνη, η ηθική, η ειρήνη, η επιείκεια, η φιλία, η ανάγκη «του ανήκειν» κ.ά (Μαλαφάντης & Καρέλα, 2012). Μέσω της επαναλαμβανόμενης και πολυεπίπεδης εξάσκησης, αρχικώς σε εκπαιδευτικό πλαίσιο, οι παγιωμένες δεξιότητες σκέψης μεταφέρονται ευκολότερα σε άλλα γνωστικά αντικείμενα, ενώ σταδιακά οδηγούμαστε στη συνειδητή αναζήτηση διασυνδέσεων μεταξύ διαφορετικών πεδίων δράσης (Perkins, 1994). Χαρακτηριστικά υπήρξε σύγκλιση απόψεων στο ότι η αισθητική εμπειρία συμβάλλει σημαντικά στην ανάπτυξη δεξιοτήτων κυρίως ως αναφορά την κριτική σκέψη και την ικανότητα ανασύνθεσης ιδεών αλλά και στον επαναπροσδιορισμό του κοινωνικού και ατομικού εαυτού.

Όπως διαφαίνεται από τις απαντήσεις των εκπαιδευτών τα ευρήματα της έρευνας συγκλίνουν με τη μελέτη του Jarvis (2006), σχετικά με τη μετασχηματιστική διάσταση της διδασκαλίας μέσα από την τέχνη, όπου αναφέρει ότι η εικόνα από μόνη της μπορεί να χρησιμοποιηθεί στην ανάπτυξη συγκεκριμένων ειδών μετασχηματισμού και εάν ενταχθεί σε ένα δομημένο πρόγραμμα μπορεί να εστιάσει σε δραστηριότητες που ενθαρρύνουν τους αποδέκτες να εκμεταλλευτούν τη μετασχηματιστική δυνατότητα της τέχνης. Όπως και με την άποψη της (Ραϊκου, 2011) σύμφωνα με την οποία τα κατάλληλα έργα τέχνης μπορούν να συμβάλουν, μέσα από την κριτική παρατήρησή τους, στο μετασχηματισμό των πεποιθήσεων (βλ. κεφ.1.4.5. σελ.8).

Τα αποτελέσματα της έρευνάς μας συγκλίνουν και με τα αποτελέσματα της έρευνας της Καρασιώτου η οποία καταλήγει στο ότι : «σε πρακτικό επίπεδο τα παραδείγματα αξιοποίησης έργων τέχνης στην εκπαίδευση ενηλίκων καταδεικνύουν ότι η τέχνη έχει θετική συμβολή και αναπτύσσει τον κριτικό στοχασμό των εκπαιδευομένων» και συμπληρώνει ότι : «όταν υπάρχει η απαραίτητη εμψύχωση και εφαρμόζεται η κατάλληλη μέθοδος τότε είναι εφικτή η αξιοποίηση

υψηλής αξίας αισθητικής εμπειρίας ακόμη και στην περίπτωση που οι εκπαιδευόμενοι δεν έχουν εξοικειωθεί απόλυτα με αυτή» (Καρασιώτου, 2016, σελ.127).

Από τις δοθείσες απαντήσεις των εκπαιδευτών διαπιστώνουμε επίσης ότι υπάρχει σύγκλιση αποτελεσμάτων με τα συμπεράσματα της έρευνας της Μπίκα όπου χαρακτηριστικά αναφέρει : *«Οι εκπαιδευτές εκπαιδευτικοί διαπιστώνουν προσωπικά και επαγγελματικά οφέλη. Θεωρούν ότι η μέθοδος αποτελεί εκπαιδευτική καινοτομία, η οποία ενισχύει την αισθητική έκφραση και το ενδιαφέρον των εκπαιδευομένων, συμβάλλει στην επίτευξη των μαθησιακών στόχων και μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε ένα μεγάλο εύρος γνωστικών αντικειμένων» (Μπίκα, 2015, σελ.77).* Στην ίδια έρευνα επισημαίνεται ότι : *«η αξιοποίηση της αισθητικής εμπειρίας μέσω της μεθόδου, ενισχύει την ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευομένων στη διδακτική πρακτική και διαμορφώνει το κατάλληλο μαθησιακό περιβάλλον καθώς οι εκπαιδευόμενοι συνδιαμορφώνουν τον τρόπο που εκπαιδεύονται και βιώνουν τις απαραίτητες διεργασίες για την ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού και τη διευκόλυνση των αλλαγών σε στάσεις και συμπεριφορές».* (Μπίκα, 2015, σελ.65).

Όλοι οι συμμετέχοντες στην έρευνα συμφωνούν στο ότι η αισθητική εμπειρία θα πρέπει να αποτελεί βασικό στοιχείο της εκπαιδευτικής διεργασίας, συμπέρασμα που συνάδει πλήρως με τα αποτελέσματα της έρευνας της Μπούντα όπου καταλήγει στο ότι : *«οι απόψεις των εκπαιδευτικών ότι η αισθητική εμπειρία είναι ιδιαιτέρως σημαντική και πρέπει να αποτελεί βασικό στοιχείο της μαθησιακής διαδικασίας στην εκπαίδευση ενηλίκων, είναι διαχυμένες πλήρως επειδή η τέχνη θεωρείται ότι αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ερεθίσματα για την ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού, της δημιουργικής σκέψης και τελικά της μετασχηματίζουσας μάθησης».* (Μπούντα, 2016, σελ.119).

Κατά την επισκόπηση της βιβλιογραφίας που προηγήθηκε επιβεβαιώνεται ότι οι εκπαιδευτές ενηλίκων οφείλουν να αναγνωρίζουν τις αδυναμίες κάποιων εκ της ομάδας των εκπαιδευομένων, οι οποίοι λόγω πολιτιστικού, κοινωνικού και μορφωτικού υπόβαθρου, αδυνατούν να συμμετέχουν στη διαδικασία επεξεργασίας έργων τέχνης και δυσκολεύονται να αποκρυπτογραφήσουν τα κρυμμένα νοήματα που ενυπάρχουν μέσα σε αυτά (βλ.κεφ.1.6.σελ.27). Όλοι οι εκπαιδευτές που συμμετείχαν είχαν πλήρη συναίσθηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της ομάδας των εκπαιδευομένων και κατέβαλαν προσπάθειες εξομάλυνσης των προβλημάτων που προέκυπταν από το ετερόκλητο των μελών της ομάδας. Διαπιστώνουμε ότι η τέχνη ήταν το βασικό εργαλείο εξομάλυνσης αυτών των διαφορών και υπήρχε προσπάθεια και ως αναφορά την διαμόρφωση του κατάλληλου εκπαιδευτικού κλίματος αλλά και ως προς την επιλογή του κατάλληλου έργου τέχνης ώστε να διευκολύνεται διαδικασία ανάδυσης των κρυμμένων νοημάτων που εμπεριέχουν.

Όλοι οι εκπαιδευτές τόνισαν ιδιαίτερα την σημασία της επιμόρφωσης και μάλιστα την σημασία της ουσιαστικής επιμόρφωσης με βιωματικό χαρακτήρα. Αν ο εκπαιδευτής δεν έχει την κατάλληλη κατάρτιση θα αποτύχει και η αποτυχία αυτή θα γίνει τροχοπέδη σε κάθε μελλοντική σκέψη για την χρήση καινοτόμων μεθόδων μάθησης. Σύμφωνα με τη έρευνα της Λύτσιου, *«Διαπιστώνεται ότι χωρίς επιμόρφωση ελλοχεύει ο κίνδυνος οπισθοδρόμησης σε*

παλιές διαδικασίες μάθησης και μετατροπής των σχολείων σε έναν γραφειοκρατικό μηχανισμό, με αποτέλεσμα να αλλοιωθεί ο χαρακτήρας και η φυσιογνωμία των σχολείων, να χαθεί η καινοτομία και να επιστρέψουν τα Σ.Δ.Ε. προς την τυποποιημένη διαδικασία μάθησης, με αποτέλεσμα να σχολειοποιηθούν.» (Λύτσιου, 2016, σελ.126). Επισημαίνεται από όλους ότι η ουσιαστική επιμόρφωση αποτελεί σημαντικό παράγοντα και είναι πολύ περισσότερο αναγκαία για τους εκπαιδευτικούς που στελεχώνουν ένα πρωτοποριακό, καινοτομικό και εναλλακτικό σχολείο όπως το Σ.Δ.Ε. Η επιτυχία του προγράμματος των ΣΔΕ είναι σε συνάρτηση με την κατάλληλη εκπαίδευση και κατάρτιση του διδακτικού προσωπικού. Επίσης όπως διαφαίνεται από τις απόψεις των συμμετεχόντων, οι ιδιαιτερότητες των Σ.Δ.Ε επιβάλλουν την απασχόληση έμπειρου και εξειδικευμένου εκπαιδευτικού προσωπικού που πέραν της ακαδημαϊκής και θεωρητικής του κατάρτισης, θα πρέπει να μπορεί να αντιλαμβάνεται τις ανάγκες των εκπαιδευομένων και να εφαρμόζει ενεργητικές τεχνικές μάθησης στοχεύοντας στην ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος με στόχο την ενεργή συμμετοχή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία. (βλ.κεφ.2.4 .σελ.28).

4.6.9 Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Εξετάζοντας τα παραπάνω δεδομένα συμπεραίνουμε ότι σαφέστατα υπάρχει υψηλός βαθμός αντιστοίχισης με τα δικά μας ερευνητικά ευρήματα . Καταλήγουμε λοιπόν στο ότι, αναμφισβήτητα η ένταξη της αισθητικής εμπειρίας στην εκπαιδευτική διεργασία έχει πολλαπλά οφέλη τόσο για τους εκπαιδευόμενους όσο και για τους εκπαιδευτές. Η αισθητική εμπειρία οξύνει την κριτική σκέψη, ενεργοποιεί το συναίσθημα, ενισχύει την φαντασία και οδηγεί στην ουσιαστική κατάκτηση της γνώσης. Επίσης σε ψυχολογικό επίπεδο ενισχύεται η αυτοεκτίμηση των εκπαιδευομένων και η θετική διάθεση για μάθηση. Απαραίτητη προϋπόθεση όμως είναι οι εκπαιδευτές να δημιουργήσουν το κατάλληλο εκπαιδευτικό κλίμα και να προετοιμάσουν κατάλληλα την ομάδα των εκπαιδευομένων. Τα βασικά εμπόδια τα οποία κατέγραψε η δική μας έρευνα είναι κυρίως ότι οι εκπαιδευόμενοι δεν είναι εξοικειωμένοι με τέτοιες τεχνικές καθώς περιμένουν το παραδοσιακό δασκαλοκεντρικό μοντέλο και επιπλέον το μορφωτικό και κοινωνικό τους υπόβαθρο καθώς και η χαμηλή τους αυτοεκτίμηση δυσκολεύουν την όλη προσπάθεια. Στην πλειοψηφία τους όμως αντιδρούν θετικά και αποδέχονται ότι πρόκειται για μαθησιακή διεργασία και όχι για κάποιο παιχνίδι αν και έχουν υπάρξει και αρνητικές αντιδράσεις. Μετασχηματισμός αρχικών ιδεών και απόψεων δεν επέρχεται εύκολα αλλά με την συστηματική επανάληψη της διαδικασίας καλλιεργούνται στάσεις και δεξιότητες και βελτιώνεται η συμπεριφορά τους σε επίπεδο κοινωνικών και διαπροσωπικών σχέσεων. Οι εκπαιδευτές θα πρέπει απαραίτητα να έχουν την κατάλληλη επιμόρφωση αλλά όπως καταδεικνύει η έρευνά μας και τη θετική διάθεση να εφαρμόσουν την εκπαίδευση μέσω της τέχνης, καθώς ορισμένοι εκπαιδευτικοί φοβούνται να πειραματιστούν και επιλέγουν την ασφάλεια του παραδοσιακού μοντέλου διδασκαλίας. Οι εκπαιδευτές μέσα από τη χρησιμοποίηση της τέχνης στην ερευνητική διαδικασία αποκτούν

και εκείνοι δεξιότητες και ενισχύουν το επαγγελματικό τους προφίλ, ενώ όπως επιβεβαιώνεται και από τη δική μας έρευνα επιλέγουν κυρίως μορφές τέχνης με τις οποίες είναι περισσότερο εξοικειωμένοι αν και δε φοβόνται να πειραματιστούν με κάτι λιγότερο οικείο σε αυτούς καθώς δεν αποτελεί προϋπόθεση να είναι ειδικοί στην τέχνη. Σχετικά με την αποτελεσματικότητα της μεθόδου η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας, συγκριτικά με τις παραδοσιακές μεθόδους διδασκαλίας, από την δική μας έρευνα προκύπτει ότι σαφέστατα ενισχύεται η ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευομένων, βελτιώνεται το μαθησιακό κλίμα, οι εκπαιδευόμενοι γίνονται πιο δεκτικοί απέναντι στη μάθηση, αγαπούν το σχολείο και παρατηρείτε εμφανή βελτίωση των μαθησιακών αποτελεσμάτων. Επιπλέον μέσα από την έρευνά μας καταδεικνύεται το πρόβλημα των βασικών ελλείψεων σε υλικοτεχνικές υποδομές που οφείλονται κυρίως στο ότι τα ΣΔΕ χρησιμοποιούν δανεικές κτηριακές υποδομές και υπάρχει έλλειψη ειδικά διαμορφωμένων χώρων καθώς και ελλιπής ηλεκτρονικός εξοπλισμός. Επίσης καταδεικνύεται το πρόβλημα της ορθής κατανομής των ωρών διδασκαλίας, διότι σαφέστατα για την ορθή εφαρμογή του συγκεκριμένου μαθησιακού μοντέλου απαιτείται χρόνος τουλάχιστον δύο συνεχόμενων διδακτικών ωρών και θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά την κατάρτιση του ωρολογίου προγράμματος.

4.6.10 Προτάσεις Βελτίωσης

Οι βασικές προτάσεις για την βελτίωση εφαρμογής της μεθόδου αλλά και για την περαιτέρω εδραίωσής της στο εκπαιδευτικό περιβάλλον των ΣΔΕ είναι :

- Οι επιμορφώσεις των εκπαιδευτών να έχουν ουσιαστικό και όχι διεκπεραιωτικό χαρακτήρα. Να γίνονται σε συστηματική βάση από επιμορφωτές που έχουν βαθιά γνώση του αντικειμένου. Οι επιμορφώσεις να έχουν διαδραστικό χαρακτήρα και να περιλαμβάνουν εφαρμογές στην πράξη, να μην περιορίζονται δηλαδή μόνο στο θεωρητικό πλαίσιο αλλά να υπάρχει και πρακτικό μέρος.
- Να δημιουργηθεί ένας οδηγός εφαρμογής ώστε να διευκολύνονται όσοι εκπαιδευτές επιθυμούν να εντάξουν τη μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας στα εκπαιδευτικά τους προγράμματα. Στον οδηγό θα συμπεριλαμβάνονται προτεινόμενα έργα τέχνης ανά θεματική ενότητα, ενώ παράλληλα θα εμπεριέχονται αναλυτικές οδηγίες συμβουλευτικού χαρακτήρα. Παράλληλα ο οδηγός θα περιέχει υπάρχουσες εμπειρίες αλλά θα υπάρχει δυνατότητα ο κάθε εκπαιδευτής να προσθέτει τις δικές τους ώστε να υπάρχει συνεχής βελτίωση.
- Να υπάρξει από την πλευρά της πολιτείας οικονομική πρόβλεψη για την προμήθεια του κατάλληλου ηλεκτρονικού εξοπλισμού αλλά και αναλώσιμων υλικών ώστε να διευκολύνεται το έργο των εκπαιδευτών.

- Να υπάρξει βελτίωση των κτηριακών υποδομών ή κάποιο πρόγραμμα στέγασης των ΣΔΕ σε ειδικά διαμορφωμένα κτίρια αποκλειστικής χρήσης.
- Να υπάρχει σχετική ευελιξία στη διαμόρφωση του ωρολογίου προγράμματος ώστε να εξασφαλίζεται αρκετός χρόνος σε όσους εκπαιδευτές θέλουν να εφαρμόζουν ενεργητικές τεχνικές μάθησης.

Γενικότερα είναι απαραίτητο να καλλιεργηθεί εκπαιδευτική πολιτική όπου θα προωθούνται καινοτόμες εκπαιδευτικές πρακτικές. Οι Διευθυντές των ΣΔΕ ειδικότερα θα πρέπει να συμβάλλουν στην διαμόρφωση ενός κλίματος όπου οι εκπαιδευτικοί θα ενθαρρύνονται να πειραματιστούν με την τέχνη και επίσης να διοργανώνουν συζητήσεις σε συστηματική βάση, ώστε μέσω της ανταλλαγής εμπειριών και απόψεων να εντοπίζονται τα θετικά και αρνητικά σημεία και να προωθείται η εξέλιξη της συγκεκριμένης μαθησιακής διεργασίας.

4.6.11 Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Μετά και την ολοκλήρωση της δικής μας έρευνας παρατηρούμε ότι προκύπτουν κάποιες ενδεικτικές προτάσεις σχετικά με την πραγματοποίηση μελλοντικών ερευνών σε σχέση με την εφαρμογή της μετασχηματίζουσας μάθησης μέσω της αισθητικής εμπειρίας στα ΣΔΕ.

Λόγω του περιορισμένου δείγματος της παρούσης ερευνητικής εργασίας θα ήταν καλό να διενεργηθεί νέα έρευνα με τους ίδιους ερευνητικούς στόχους αλλά με ποσοτική μεθοδολογική προσέγγιση, ώστε να καταστεί δυνατή η στατιστική επεξεργασία των δεδομένων και να δοθεί η δυνατότητα στον ερευνητή να απευθυνθεί σε ένα μεγαλύτερο δείγμα συμμετεχόντων ώστε να εξασφαλιστεί πλουραλισμός απόψεων και να επιτευχθεί ο εμπλουτισμός των ερευνητικών αποτελεσμάτων.

Η εφαρμογή δύο διαφορετικών μεθόδων ερευνητικής μεθοδολογίας, ενέχει το πλεονέκτημα της τριγωνοποίησης των αποτελεσμάτων, ενώ συμβάλλει και στην εξαγωγή συμπερασμάτων που είναι περισσότερο έγκυρα, αξιόπιστα, και μπορούν να γενικευτούν.

Επίσης θα παρουσίαζε ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον η διερεύνηση της ένταξης της αισθητικής εμπειρίας στα γνωστικά αντικείμενα που διδάσκονται στα ΣΔΕ και κατά πόσο είναι εφικτό να εφαρμοσθεί σε όλους του γραμματισμούς με γνώμονα τις απόψεις των εκπαιδευτικών που έχουν κάποια σχετική εμπειρία. Στόχος της έρευνας θα είναι η διατύπωση ολοκληρωμένων προτάσεων όπου θα ληφθούν υπόψη στη διαδικασία συγκρότησης εκπαιδευτικών προγραμμάτων για τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αναστασιάδης, Π. & Καρβούνης, Λ. (2009). *Απόψεις των μεταπτυχιακών φοιτητών της θεματικής ενότητας ΕΚΠ 65 «Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση» για το ρόλο και την αποστολή του Καθηγητή -Συμβούλου στο ΕΑΠ*. Πρακτικά, 5ου Διεθνούς Συνεδρίου για την Βεργίδης, & Α. Κόκκος (Επιμ.), *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Διεθνείς προσεγγίσεις και ελληνικές διαδρομές* (σ. 94-123). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Adorno, Th. (2000). *Αισθητική Θεωρία*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Βεργίδης, & Α. Κόκκος (Επιμ.), *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Διεθνείς προσεγγίσεις και ελληνικές διαδρομές* (σ. 94-123). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Bird, M. κ.ά. (1999). *Εγχειρίδιο μελέτης: Εκπαιδευτική Έρευνα στην Πράξη*. Πάτρα: ΕΑΠ.

Γιαννακοπούλου, Ε., (2014) *Οδηγός μελέτης για την πιστοποίηση της εκπαιδευτικής επάρκειας Εκπαιδευτών Ενηλίκων της μη τυπικής εκπαίδευσης*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Jarvis, P., (2003). *Συνεχιζόμενη εκπαίδευση και κατάρτιση. Θεωρία και πράξη*. Μτφ. Α. Μανιάτη. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Freire, P. (2006). *Δέκα Επιστολές προς εκείνους που τολμούν να διδάσκουν*. Μτφρ. Μ. Νταμπαράκης, Αθήνα: Επίκεντρο.

Freire, P. (1977). *Η αγωγή του καταπιεζόμενου*. Αθήνα: Ράππας.

ΕΑΠ. ΣΥΜΕΟΥ, Λ. (2007). *Εγκυρότητα και αξιοπιστία στην ποιοτική εκπαιδευτική έρευνα: Παρουσίαση, αιτιολόγηση και πράξη. Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδας "25 Χρόνια Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδας"* (Τομ. 2, σσ. 333-339). Θεσσαλονίκη: Α/φοί Κυριακίδη.

Καγιαβή, Μ. (2009). «*Η κοινωνική διάσταση της νόσου του AIDS: Ένα σεμινάριο βασισμένο στις θεωρίες των Mezirow, Freire και Perkins*», Εκπαίδευση Ενηλίκων, τ. 17, σ. 3-9.

Καρασιώτου Β., (2016). *Η συμβολή της τέχνης στην Εκπαίδευση Ενηλίκων. Συγκριτική μελέτη της σκέψης του Καστοριάδη και των θέσεων της Σχολής της Φραγκφούρτης*. (Διπλωματική Εργασία, Ε.Α.Π.) Πάτρα : 2010.

Κεδράκα, Κ.(2008). *Μεθοδολογία λήψης συνέντευξης*. Πάτρα : ΕΑΠ. Κόκκος, Α. (2011). *Μετασχηματίζουσα Μάθηση μέσα από την Αισθητική Εμπειρία*. Στο Α. Κόκκος και Συνεργάτες *Εκπαίδευση μέσα από τις Τέχνες*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σελ. 71-120.

Κόκκος, Α. (2010). *Κριτικός στοχασμός: Ένα κρίσιμο ζήτημα*. Στο: Δ. Βεργίδης, & Α. Κόκκος (Επιμ.), *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Διεθνείς προσεγγίσεις και ελληνικές διαδρομές* (σ. 65-93). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Κόκκος, Α. (2009). «*Η Αισθητική Εμπειρία στο πλαίσιο της Μετασχηματίζουσας μάθησης*». Εισήγηση στο 8th International Transformative Learning Conference, από το Columbia University στις Βερμούδες.

Κόκκος, Α. (2011). *Σύγχρονες Προσεγγίσεις της Εκπαίδευσης Ενηλίκων*. Πάτρα : ΕΑΠ

Κόκκος, Α. (2005). *Μεθοδολογία Εκπαίδευσης Ενηλίκων. Εκπαιδευτικές μέθοδοι*. Τόμος Β. Πάτρα: ΕΑΠ

Κόκκος, Α. (2005). *Μεθοδολογία Εκπαίδευσης Ενηλίκων. Θεωρητικό πλαίσιο και προϋποθέσεις μάθησης*. Τόμος Α. Πάτρα: ΕΑΠ.

Κόκκος, Α. & Ράικου, Ν. (2014). Αξιοποίηση της τέχνης στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών «Εκπαίδευση Ενήλικων»: *Μια καινοτομική πρακτική. Επιστημονικό εκπαιδευτικό περιοδικό «εκπ@ιδευτικός κύκλος»*, Τόμος 2, Τεύχος 2, 9-23.

Κουλαουζίδης, Γ., «*Αισθητική εμπειρία και μετασχηματισμός ή προσπαθώντας να συνδέσουμε μία εκπαιδευτική μεθοδολογία με τις θεωρητικές προσεγγίσεις της μετασχηματίζουσας μάθησης*», *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, τ. 35, σελ. 4-15.

Κυριαζή, Ν.(2002). *Η Κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση μεθόδων και πρακτικών*. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.

Λευθεριώτου, Π. (2010). *Ο ρόλος και η εκπαίδευση των εκπαιδευτών ενηλίκων στην Ελλάδα: ιστορική αναδρομή και σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα*. Στο: Δ. Βεργίδης, & Α. Κόκκος (Επιμ.), *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Διεθνείς προσεγγίσεις και ελληνικές διαδρομές* (σ. 271-305). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Λιντζέρης, Π. (2010). *Θεωρία της μετασχηματίζουσας μάθησης: Δυνατότητα για μια κριτική και χειραφετική στροφή στην πρακτική της εκπαίδευσης ενηλίκων*. Στο: Δ.

Λιντζέρης, Π. (2007). *Η σημασία του κριτικού στοχασμού και του ορθολογικού διαλόγου στη θεωρία του Jack Mezirow για τη Μετασχηματίζουσα Μάθηση*. Αθήνα: Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων, σ. 82-160 .

Cohen L. & Manion L., (1994). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Creswell, J. (2016) *Η Έρευνα στην Εκπαίδευση - Σχεδιασμός, Διεξαγωγή και Αξιολόγηση, Ποσοτικής και Ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα. Εκδοτικός Όμιλος Ίων.

Λύτσιου Α.,(2016). *Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας και η συμβολή της στην εφαρμογή του Προγράμματος Σπουδών και στη διαμόρφωση του προφίλ των εκπαιδευτικών*. (Διπλωματική Εργασία, Ε.Α.Π.) Πάτρα : 2016.

Μαλαφάντης, Κ. & Καρέλα, Γ. (2012). *Για μια ποιοτική Εκπαίδευση: Οι Τέχνες στην Εκπαίδευση και η έννοια της διαφορετικότητας μέσα από την Τέχνη*. Ανακοίνωση στο Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου, *Η Ποιότητα στην Εκπαίδευση: Τάσεις και Προοπτικές, 11-13 Μάη 2012*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, Αθηνών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αθήνα. τόμ. Α΄, 371-381.

Μανεσιώτης Π.,(2015). *Η συμβολή της μεθόδου “εκπαίδευση μέσα από την τέχνη” στο μετασχηματισμό των παραδοχών ενηλίκων εκπαιδευόμενων στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ) για τη χρήση των Τεχνολογιών Πληροφορικής & Επικοινωνιών (ΤΠΕ*. (Διπλωματική Εργασία, Ε.Α.Π). Πάτρα : 2015.

Μαρίνη Μ.,(2010). *Ο Ρόλος του Εκπαιδευτή Ενηλίκων στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας . «Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας ΑΡΓΩ»* . (Διπλωματική Εργασία, Ε.Α.Π). Πάτρα : 2010.

Μέγα, Γ. (2011). *«Η αξιοποίηση της αισθητικής εμπειρίας στην εκπαίδευση»* Επιμορφωτικό υλικό, Τόμος Α, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Νάτσιου Β.,(2017). *Διερεύνηση των απόψεων και αντιλήψεων των εκπαιδευτών για το ρόλο και το έργο τους ως εκπαιδευτές ενηλίκων στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας. Η περίπτωση του ΣΔΕ Λαμίας*. (Διπλωματική Εργασία, Ε.Α.Π). Πάτρα : 2017.

Μέγα, Γ., (2010). *Η ορατή σκέψη στην εκπαίδευση ενηλίκων: πρόταση μεθοδολογίας*. Στο Βεργίδης, Δ., & Κόκκος, Α., (επιμ.) (2010). *Εκπαίδευση Ενηλίκων, διεθνείς προσεγγίσεις και ελληνικές διαδρομές*. (σ.164-191). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Μέγα, Γ., (2011) *Η αξιοποίηση της αισθητικής εμπειρίας στην Εκπαίδευση, στο «Μείζον Πρόγραμμα Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών στις 8 Π.Σ., 3 Π.Σ.Εξ., 2 Π.Σ.Εισ.»*. βασικό επιμορφωτικό υλικό: τόμος α: γενικό μέρος, σελ.(62-79), Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

Mezirow, J. και Συνεργάτες (2007). *«Η Μετασχηματίζουσα Μάθηση»*, Αθήνα: Μεταίχμιο.

Μπίκα .Χ, (2015). *Η συμβολή της μεθόδου «Μετασχηματίζουσα Μάθηση μέσα από την Αισθητική Εμπειρία» στην ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού και το μετασχηματισμό των παγιωμένων αντιλήψεων των ενηλίκων: μια μετασύνθεση ερευνών*. (Διπλωματική Εργασία, Ε.Α.Π). Πάτρα : 2015.

Μπούντα Β.,(2016) *Απόψεις εκπαιδευτών ενηλίκων ως προς την αποτελεσματική αξιοποίηση της τέχνης κατά την άσκηση του διδακτικού τους έργου*. (Διπλωματική Εργασία, Ε.Α.Π. Πάτρα : 2016).

Παλιεράκη Κ.,(2017) *Η Ορατή Σκέψη στην Εκπαίδευση Ενηλίκων: Πιλοτική εφαρμογή μεθοδολογίας για την ενεργοποίηση του στοχασμού στο πλαίσιο του Γλωσσικού Γραμματισμού στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας Χανίων*. (Διπλωματική Εργασία, Ε.Α.Π. Πάτρα : 2017).

Παρασκευοπούλου-Κόλλια, Ε. (2016). *Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες και συνεντεύξεις. Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 4(1), 72-81

Πηγιάκη, Π. (2006). *Δημοκρατική -Κριτική -Εκπαιδευτική -Καινοτομία. Μαθήματα από το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας*. Αθήνα: Γρηγόρης.

Ράϊκου Α.,(2013). *Εκπαίδευση ενηλίκων και τριτοβάθμια εκπαίδευση: Διερεύνηση Δυνατότητας για ανάπτυξη κριτικού στοχασμού μέσα από την αισθητική εμπειρία σε εκπαιδευόμενους εκπαιδευτικούς*. (Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών) Πάτρα : 2013.

Race, Ph., (2001). *500 πρακτικές συμβουλές για την ανοικτή και ευέλικτη εκπαίδευση*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Rogers, A. (1999). *Η εκπαίδευση ενηλίκων*. Μτφρ. Μ. Παπαδοπούλου, Μ. Τόμπρου. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Φλεβάρη. Α.,(2015). *Η εφαρμογή της «Στοχαστικής Παρατήρησης» (Μοντέλο Perkins) σε εναλλακτικά περιβάλλοντα Τέχνης και η συμβολή της στον επαναπροσδιορισμό των απόψεων των εκπαιδευομένων για την Τέχνη και τον θεσμό του Μουσείου: Μία μελέτη περίπτωσης σε Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας (1ο ΣΔΕ Κορυδαλλού)* .(Διπλωματική Εργασία, Ε.Α.Π. Πάτρα : 2015).

Χατζηγεωργίου. Γ (2011). *Γνώθι το curriculum. Γενικά και ειδικά θέματα αναλυτικών προγραμμάτων και διδακτικής* .Αθήνα : Διάδραση.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Brookfield, St. (1987). *Developing Critical Thinkers*. San Francisco: Jossey-Bass.

Dewey, J. (1980). *Art as Experience*. USA: The Penguin Group. (Original work published 1934).

Gardner, H. (1973). *The arts and human development*. New York: Wiley. Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books.

Gardner, H. (1990). *Art Education and Human Development*. Los Angeles: The Getty Education Institute for the Arts.

Mezirow, J. (1991). *Transformative Dimensions of Adult Learning*. San Francisco: Jossey-Bass.

Perkins, D. (1994). *The Intelligent Eye*. Harvard Graduate School of Education

Ritchhart, R., & Perkins, D. N. (2008). *Making thinking visible. Teaching Students to Think*, 65(5), 57-61.

Ritchhart, R., Church, M., & Morrison, K. (2011). *Making thinking visible: How to promote engagement, understanding, and independence for all learners*. San Francisco: Jossey-Bass.

Tishman, S., & Palmer, P. (2007). *Works of art are good to think about: A study of the impact of the Artful Thinking program on students' and teachers' concepts 223 of art, and students' concepts of thinking. In Evaluating the Impact of Arts and Cultural Education*. Paris: Centre Pompidou, 89- 101.

Tishman, S. & Palmer, P. (2005). *Visible Thinking. Leadership Compass*, 2 (4), 1-3.

ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΑΔΥΚΤΙΟ

<https://edu4adults.wordpress.com/2010/03/09/%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%87%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%B6%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B1-%CE%BC%CE%B1%CE%B8%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%BC%CE%B5%CF%83%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CE%BF-%CF%84%CE%B7%CE%BD>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. Ερωτηματολόγιο συνεντεύξεων

Γενικές ερωτήσεις

Ηλικία :

Φύλο :

Σπουδές :

Επιμορφώσεις :

Ειδικότητα :

Εμπειρία στην Εκπαίδευση Ενηλίκων και στα ΣΔΕ :

Εμπειρία σε ενεργητικές τεχνικές μάθησης :

Εμπειρία σε ευάλωτες κοινωνικά ομάδες :

Πιστοποίηση Ε.Ο.Π.Π.Ε.Π-Ε.ΚΕ.ΠΙΣ

Άξονας πρώτος

Κεντρικό ερώτημα : Κατά πόσο οι Εκπαιδευτές στα ΣΔΕ γνωρίζουν και εφαρμόζουν ενεργητικές τεχνικές μάθησης ;

Υποερωτήματα :

- 1.Έχετε εφαρμόσει ενεργητικές τεχνικές μάθησης κατά την άσκηση του διδακτικού σας έργου;
- 2.Ποιες ήταν αυτές οι τεχνικές και ποια είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα;
- 3.Θεωρείται ότι η χρησιμοποίηση τέτοιων τεχνικών διευκολύνουν τη διδακτική σας προσέγγιση;
- 4.Έχετε προσπαθήσει να αξιοποιήσετε τις εμπειρίες και τις γνώσεις των εκπαιδευομένων προς όφελος της εκπαιδευτικής διεργασίας; Αν ναι με ποιο τρόπο;
- 5.Ποιες ήταν οι αντιδράσεις των εκπαιδευομένων;
6. Θα χαρακτηρίζατε ως επιτυχημένη την υλοποίηση της εκπαιδευτικής σας παρέμβασης με την αξιοποίηση έργων τέχνης;
7. Ποιες από τις παρακάτω μορφές τέχνης έχετε επιλέξει μέχρι σήμερα για την διδασκαλία σας στην εκπαίδευση ενηλίκων;
Κινηματογράφος , Μουσική, Ζωγραφική , Λογοτεχνία, Χαρακτική, Γλυπτική
8. Ποια είναι τα κριτήρια επιλογής ενός συγκεκριμένου έργου τέχνης

Άξονας δεύτερος

Κεντρικό ερώτημα : Ποια είναι τα οφέλη από την χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση των ενηλίκων ;

Υποερωτήματα :

1. Πιστεύεται ότι η εφαρμογή της μεθόδου της μετασχηματίζουσας μάθησης μέσα από την αισθητική εμπειρία συμβάλλει στην ενίσχυση της ενεργητικής συμμετοχής των εκπαιδευομένων και στην διαμόρφωση του κατάλληλου εκπαιδευτικού κλίματος;
2. Κατά πόσο διευκολύνει η εφαρμογή της μεθόδου την ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού στους ενήλικες εκπαιδευόμενους και στην ευκολότερη αλλαγή των παγιωμένων στάσεων και αντιλήψεών τους;
3. Πιστεύεται ότι η εισαγωγή της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία συμβάλλει θετικά στη γενική εκπαίδευση των ενηλίκων εκπαιδευομένων;
4. Θεωρείτε ότι οι εκπαιδευτές ενηλίκων πρέπει να δημιουργούν ένα μαθησιακό περιβάλλον που θα δίνει τη δυνατότητα στους εκπαιδευόμενους να έρχονται σε επαφή με έργα τέχνης και να τα προσεγγίζουν συναισθηματικά, διανοητικά και κριτικά;

Άξονας τρίτος

Κεντρικό ερώτημα : Ποια είναι τα εμπόδια και οι δυσκολίες που παρουσιάζονται κατά την εφαρμογή της μεθόδου;

Υποερωτήματα :

1. Ποια εμπόδια αντιμετωπίσατε μέχρι σήμερα στην προσπάθειά σας για την αξιοποίηση έργων τέχνης στην εκπαίδευση ενηλίκων στις σχολικές αίθουσες των ΣΔΕ;
2. Πώς θα χαρακτηρίζατε το μαθησιακό κλίμα που αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια εφαρμογής της συγκεκριμένης υλοποίησης της εκπαιδευτικής σας παρέμβασης;
3. Ποιοι ήταν οι παράγοντες που συνέβαλλαν στη διαμόρφωση ενός θετικού εκπαιδευτικού κλίματος στην ομάδα των ενηλίκων εκπαιδευομένων στο πλαίσιο της αξιοποίησης έργων τέχνης;
4. Ποιες προσπάθειες έγιναν από μέρους σας για την βελτίωση και διόρθωση του εκπαιδευτικού κλίματος σε περίπτωση που δεν ήταν το αναμενόμενο;

Άξονας τέταρτος

Κεντρικό ερώτημα : Ποια είναι τα αποτελέσματα από τη χρήση της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία; Έχετε να διατυπώσετε κάποιες προτάσεις βελτίωσης ώστε να διευκολύνονται οι εκπαιδευτές που επιθυμούν να εφαρμόζουν τέτοιες τεχνικές ;

Υποερωτήματα :

1. Πιστεύεται ότι η αξιοποίηση της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία συμβάλλει θετικά στην κατάκτηση της γνώσης στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων και στην αλλαγή των στάσεων των εκπαιδευομένων;
2. Ποιες δεξιότητες πιστεύετε ότι ανέπτυξαν οι ενήλικες εκπαιδευμένοι σε σχέση με την αξιοποίηση έργων τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία;
3. Ποιες στάσεις πιστεύετε ότι ανέπτυξαν οι ενήλικες εκπαιδευμένοι σε σχέση με την αξιοποίηση έργων τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία;
4. Θεωρείτε ότι η αισθητική εμπειρία είναι ιδιαιτέρως σημαντική και πρέπει να αποτελεί βασικό στοιχείο της μαθησιακής διαδικασίας στην εκπαίδευση ενηλίκων;
5. Σε σχέση με τα αποτελέσματα της αξιοποίησης της τέχνης στην εκπαίδευση ενηλίκων ποιες ήταν οι σημαντικότερες αλλαγές που έχετε επισημάνει μετά την συστηματική εφαρμογή σε σχέση με τις παραδοσιακές μεθόδους διδασκαλίας;
6. Έχετε ανταλλάξει απόψεις σχετικά με τα εκπαιδευτικά αποτελέσματα με άλλους συναδέλφους που εφαρμόζουν ενεργητικές τεχνικές μάθησης;
7. Με ποιους τρόπους θεωρείτε ότι η αξιοποίηση της τέχνης στην διδακτική διαδικασία μπορεί να γίνει περισσότερο αποτελεσματική στο πλαίσιο της εκπαίδευσης ενηλίκων και κυρίως στο εκπαιδευτικό περιβάλλον των ΣΔΕ;
8. Θα μπορούσατε να διατυπώσετε κάποιες προτάσεις βελτίωσης σχετικά με την εφαρμογή ενεργητικών τεχνικών μάθησης στα ΣΔΕ;

2. Απομαγνητοφώνηση Συνεντεύξεων

1. Φύλο Γυναίκα (Σ1,Σ2,Σ5,Σ6,Σ7,Σ8) ΑΝΔΡΑΣ Σ3 ,Σ4,

2. Ηλικιακή ομάδα 45-50(Σ1,Σ2) , Σ3(35-40) , Σ4 (40-45) Σ5,Σ6 (50-55), Σ7,Σ8(35-40)

3. Κύριες σπουδές –επιμορφώσεις

1Σ. Πτυχίο πληροφορικής , μεταπτυχιακό εκπαίδευση ενηλίκων στο ΕΑΠ , επιμορφώσεις στην εκπαίδευση ενηλίκων και στα ΣΔΕ . (Πιστοποίηση Ε.Ο.Π.Π.Ε.Π).

2Σ. Τμήμα φιλοσοφίας της παιδαγωγικής και ψυχολογίας του πανεπιστημίου Αθηνών
Μεταπτυχιακό στη θεωρία και πράξη στη διδασκαλία της αξιολόγησης και δυο

επιμορφώσεις στα ΣΔΕ διάρκειας 150 και 100 ωρών περίπου και διάφορες άλλες...
(Πιστοποίηση Ε.Ο.Π.Π.Ε.Π)

3Σ. Πτυχίο βιομηχανική πληροφορική, μεταπτυχιακό στην τεχνική νοημοσύνη, μεταπτυχιακό εκπαίδευση ενηλίκων, παιδαγωγική επάρκεια, επιμορφώσεις στην εκπαίδευση ενηλίκων. (Πιστοποίηση Ε.Ο.Π.Π.Ε.Π)

4Σ. Γεωπόνος – εδαφολόγος

5Σ. Φιλολόγος -Κοινωνιολογία - Διοίκηση Επιχειρήσεων -- επιμορφώσεις- πολλά σεμινάρια (Πιστοποίηση Ε.Ο.Π.Π.Ε.Π).

6Σ. Μεταπτυχιακό στις διαπολιτισμικές σπουδές & Εκπαίδευση Ενηλίκων -διδακτορικό στις Νεοελληνικές Σπουδές- (Πιστοποίηση Ε.Ο.Π.Π.Ε.Π)

7Σ. Φιλολόγος, μεταπτυχιακό στην παιδαγωγική ψυχολογία και στην εκπαίδευση ενηλίκων.

8Σ. Φιλοσοφική Αθηνών – Μουσικές Σπουδές – Μεταπτυχιακό Σπουδές στην Εκπαίδευση (Πιστοποίηση Ε.Ο.Π.Π.Ε.Π)

4. Ποια είναι η ειδικότητά σας ή το αντικείμενο διδασκαλίας σας στην εκπαίδευση ενηλίκων;

1Σ. Πληροφορική

2Σ. Φιλολόγος

3Σ. Πληροφορική

4Σ. Γεωπονική και σχετικά με το περιβάλλον

5Σ. Κοινωνιολόγος

6Σ. Φιλολόγος

7Σ. Φιλολόγος

8Σ. Μουσικός φιλόλογος

5. Πόσα χρόνια ασχολείστε με την εκπαίδευση ενηλίκων και στα ΣΔΕ;

1Σ. 10 χρόνια

2Σ. 3 χρόνια μόνιμη

3Σ. ωρομίσθιος από το 2005 στην εκπαίδευση και από το 2009 στα ΣΔΕ(9 ΈΤΗ)

4Σ. από το 1999

5Σ. Από το 2007

6Σ. Από το 1993 στην ενηλίκων και στα ΣΔΕ από το 2006

7Σ. Περίπου 5 χρόνια

8Σ. 12 χρόνια στην Εκπαίδευση Ενηλίκων και στα ΣΔΕ

6. Σε ποιες ηλικιακές ομάδες ενηλίκων έχετε διδάξει τον περισσότερο χρόνο;

1Σ.22-55

2Σ.22-55

3Σ. 22-55

4Σ. 20-55

5Σ. 20-55

6Σ. 20-78

7Σ. 20-50

8Σ. 20-55

7. Έχετε διδακτική εμπειρία σε ευπαθή, ευάλωτη ή κοινωνικά αποκλεισμένη ομάδα ενηλίκων και αν ναι σε ποια;

1Σ. Μόνο στα ΣΔΕ

2Σ. Σε πρώην χρήστες μέσα στο περιβάλλον των ΣΔΕ αλλά και έναν αποφυλακισμένο..

3Σ. Πρόσφυγες, μετανάστες, φυλακισμένους

4Σ. φυλακές, ομάδες με προβλήματα όρασης και παλιννοστούντες

5Σ. όχι μόνο σε ΣΔΕ αλλά υπήρχαν άτομα πρώην φυλακισμένοι και πρώην χρήστες

6Σ. ΣΔΕ Φυλακών, Πρόσφυγες, ναρκομανείς, παιδιά με ειδικές ανάγκες, ΑΜΕΑ βαριά ΑΜΕΑ

7Σ. Ναι σε μετανάστες και αλλοδαπούς

8Σ. Σε όλες τις ομάδες μέσα στα ΣΔΕ

Άξονας πρώτος

Κεντρικό ερώτημα : Κατά πόσο οι Εκπαιδευτές στα ΣΔΕ γνωρίζουν και εφαρμόζουν ενεργητικές τεχνικές μάθησης ;

Υποερωτήματα :

1.Έχετε εφαρμόσει ενεργητικές τεχνικές μάθησης κατά την άσκηση του διδακτικού σας έργου;

1Σ.Ναι κυρίως ενεργητικές μεθόδους, δεν προτιμώ την εισήγηση μου αρέσει ότι είναι συνεργατικό, με βολεύουν πολύ οι μελέτες περίπτωσης ίσως γιατί έχει να κάνει με το αντικείμενό μου , τις οποίες δουλεύουμε σε ομάδες , επίσης έχω επιχειρήσει και παιχνίδι ρόλων σε ορισμένα θέματα της πληροφορικής όπου είναι κάπως θεωρητικά.

2Σ.Ναι ομαδοσυνεργατική σε αρκετά μεγάλο βαθμό έχω κάνει και δραματοποίηση brain storming

3Σ. Καταιγισμό ιδεών , επίδειξη , προσομοίωση, παιχνίδι ρόλων

4Σ. Πολλές. Καταιγισμό ιδεών, παιχνίδι ρόλων, εκπαίδευση μέσω τέχνης – μετασχηματίζουσα μάθηση του Κόκκου

5Σ. Ναι έχω εφαρμόσει

6Σ. Ναι κάποιες φορές έχω εφαρμόσει αλλά λόγω ειδικότητας είναι περιορισμένος ο χρόνος να ασχοληθώ με την τέχνη και δεν το θέλουν και οι ενήλικες.. με την έννοια ότι θέλουν να μάθουν γλώσσα.... Εγώ για να βγάλω τον κριτικό στοχασμό πρέπει λίγο να ξεφύγω να διαφοροποιηθώ από το θέμα γλώσσα.... οπότε δεν είναι πολλές οι φορές που έχω την ευχέρεια να το κάνω..

7Σ. Ναι έχω εφαρμόσει

8Σ. Εφαρμόσει ενεργητικές τεχνικές δουλεύω μόνο με τεχνικές οι οποίες ενεργοποιούν τους εκπαιδευομένους να συμμετέχουν στην ενεργά στην εκπαιδευτική διαδικασία γιατί όλα αυτά τα χρόνια στα ΣΔΕ η εμπειρία έχει δείξει πως μόνο αυτές οι τεχνικές μπορούν να λειτουργήσουν ως όχημα ενεργοποίησης της συμμετοχής των ενηλίκων εκπαιδευομένων στη μαθησιακή διεργασία.

2.Ποιες ήταν αυτές οι τεχνικές και ποια είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα;

1Σ. Ναι θεωρώ ότι έχουν

2Σ. Ναι τις περισσότερες φορές πάνε καλά

3Σ. Όχι πάντα

4Σ.

5Σ. Παιχνίδι ρόλων , Συνέντευξη , εκπαίδευση μέσω της τέχνης με κινηματογράφο ..

6Σ. Εργασία σε ομάδες, παιχνίδι ρόλων, καταιγισμός ιδεών, και τέχνη αλλά την χρησιμοποίησα όταν υπήρχε κάποιο πρόβλημα δηλαδή ένα μετασχηματισμό ..δηλαδή έχω κάνει τις δοκιμές μου.. υπάρχουν κάποιες πληθυσμιακές ομάδες στα ΣΔΕ που θέλουν τον παραδοσιακό τρόπο ..έχουν αφήσει τα σχολεία κάποτε και θέλουν με αυτό τον τρόπο ...πετάγονται ..... και θέλω να δω αν με την τέχνη αν μπορεί αυτό να τους μαζέψει..να τους μετασχηματίσει.. ο μετασχηματισμός βέβαια είναι πάρα πολύ δύσκολος .. μπορεί να επέλθει προσωρινός μετασχηματισμός αλλά αυτό και μόνο αρκεί..

7Σ. Έχω εφαρμόσει πολλές φορές την εργασία σε ομάδες και την εκπαίδευση μέσω της τέχνης και τα επανέλαβα αρκετές φορές γιατί είδα ότι είχα αποτελέσματα σε σχέση με τις παραδοσιακούς μεθόδους.

8Σ. Χρησιμοποιούμε πάρα πολύ ομάδες εργασίας , μελέτη περίπτωσης , καταιγισμό ιδεών , παιχνίδι ρόλων, ενεργοποίηση του κριτικού στοχασμού των εκπαιδευομένων μέσω διαφόρων ερεθισμάτων , όπως μπορεί να είναι η τέχνη ή μπορεί να είναι ένα λογοτεχνικό κείμενο ή και μια ταινία. Η ακόμα και κάποια επίσκεψη σε κάποιο μέρος που θα λειτουργήσει ως έναυσμα για να επακολουθήσει ένας διάλογος που θα οδηγήσει σε κριτικό στοχασμό.

3.Θεωρείται ότι η χρησιμοποίηση τέτοιων τεχνικών διευκολύνουν τη διδακτική σας προσέγγιση;

1Σ. Από την πλευρά των αποτελεσμάτων μάθησης? **Ναι είναι δηλαδή ποιο εύκολο για σένα να διδάξεις τέτοιες τεχνικές ;ή είναι πιο εύκολη για σένα η εισήγηση ;** Επειδή προερχόμαστε από την τυπική έχουμε συνηθίσει όλοι την εισήγηση , αλλά εγώ δεν την

προτιμώ καθόλου, πιστεύω ότι οι άλλες μέθοδοι οι ομαδοσυνεργατικές κλπ έχουν πολύ περισσότερη δουλειά, δηλαδή να προετοιμάσεις έντυπα, φύλλα εργασίας κατάλληλα, να διαχειριστείς τις ομάδες, τις συγκρούσεις, να ξαναφέρεις τα αποτελέσματα στην ολομέλεια.. όλα αυτά έχουνε πολύ δουλειά και πολύ λεπτούς τρόπους διαχείρισης της ομάδας, αλλά είναι πάρα πολύ ενδιαφέρουσες και πολύ δημιουργικές εγώ τις προτιμώ πάνω απ' όλα..την εισήγηση την βαριέμαι εγώ η ίδια..

2Σ. Ναι γιατί είναι κάτι διαφορετικό το οποίο ας πούμε τους εμπλέκει πιο ενεργά γιατί νιώθουνε καλύτερα με το να συμμετέχουν από το να κάθονται ως παθητικοί θεατές σε μια μετωπική διδασκαλία

3Σ. Ναι όταν ο εκπαιδευόμενος θέλει να τις δεχθεί, όταν δεν είναι αφοσιωμένος σε ένα δασκαλοκεντρικό σύστημα εκπαίδευσης. Τους φαινόταν παιδικό ότι είναι ασχολίες για παιδιά και δε θέλουν να συμμετάσχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία. Παράδειγμα πρόσφατα όταν τους είπα για το συμβόλαιο μαθήματος και τι επιθυμούν και τι άλλο μπορούν να προσφέρουν στην ομάδα και τι φοβούνται, να μου πει ένας και να μου κάνει ολόκληρη σκηνή ότι δεν ήθελε να συμμετάσχει σε τέτοια πράγματα που είναι του δημοτικού και αυτός είναι σοβαρός άντρας και δεν ασχολείται με αυτά και μετά να μου λέει ακριβώς αυτά που ζητάγα στο χαρτί να μου τα λέει προφορικά ότι εμείς θέλουμε να κάνουμε αυτό και δε θέλουμε να κάνουμε αυτό και εκείνο και να σου φέρω αυτό να δεις πως ο κάναμε..**μα βρε αγόρι μου αυτά που μου είπες είναι αυτά που σου ζητάω γιατί δε μου τα γράφεις???** Εγώ αυτά δε μπορώ να τα καταλάβω εγώ είμαι άντρας...

4Σ. Ναι θέλει μια καλή προετοιμασία πριν από την αίθουσα...

5Σ. Πάρα πολύ γιατί βλέπω ότι το ενδιαφέρον τους είναι αμείωτο, το ένα είναι αυτό και το δεύτερο είναι ότι αλλάζει νοοτροπίες.. και αυτό θεωρώ ότι είναι το πιο σημαντικό κομμάτι γιατί έρχονται μετά και συζητάμε κάποια θέματα και βλέπω πόσο έχουν αλλάξει κάποια πράγματα πάνω σε ένα θέμα που ήτανε πολύ απόλυτοι..

6Σ. Ναι διευκολύνει πάρα πολύ ειδικά στα ΣΔΕ που δεν υπάρχει ύλη... Επειδή η ύλη είναι ελεύθερη δεν ακολουθούμε το πρόγραμμα του Υπουργείου Παιδείας διευκολύνει και αρέσει πολύ .. οι ενεργειακές τεχνικές αρέσουν πάρα πολύ στα ΣΔΕ..

7Σ. Πάρα πολύ ..ειδικά σε αυτές τις ομάδες ..ειδικά στους αλλοδαπούς ήταν δύσκολη και η προσέγγιση λόγω της γλώσσας ...οπότε μέσα από την τέχνη και τις βιωματικές μεθόδους τα αποτελέσματα ήταν καλύτερα .

8Σ. Διευκολύνεται η διδακτική προσέγγιση γιατί για παράδειγμα στις ομάδες εργασίας υπάρχουν εκπαιδευόμενοι που μπορούν να δουλέψουν και επιθυμούν να συμμετέχουν και έχουμε έτσι κάποια δυνατά σημεία και να βάλουμε μαζί τους κάποιον αδύνατο

εκπαιδευόμενο ο οποίος δεν επιθυμεί, είναι ντροπαλός ή δεν μπορεί να εκφράσει την άποψή του ή δεν πιστεύει στον εαυτό του και αυτό δεν τον διευκολύνει να συμμετέχει στην ομάδα, αν τον βάλουμε με εκπαιδευόμενους που θα τον βοηθήσουν μπορεί και αυτός να αισθανθεί διαφορετικά και να γίνει και αυτός ένα δραστήριο μέλος στην ομάδα, μετά οι μελέτες περίπτωσης μπορεί να χρησιμοποιηθούν ως έναυσμα για μια εποικοδομητική συζήτηση, μετά το παίξιμο ρόλων, αλλά πρέπει να υπάρχει ένα μαθησιακό κλίμα που να ευνοεί τη συμμετοχή και να αισθάνονται όλοι ασφαλείς και να μπορούν να πουν την άποψή τους μέσα σε μία ομάδα όπου δε θα τους επικρίνει δε θα τους κατακρίνει, δε θα τους κοροϊδέψει δε θα γίνουν αντικείμενο χλευασμού από τους άλλους, για αυτό θα πρέπει να υπάρχει ένα μαθησιακό κλίμα που να ευνοεί τέτοιες τεχνικές. Γενικά όλες αυτές οι τεχνικές βοηθούν τους ενήλικες στο να συμμετέχουν και σιγά -σιγά δειλά- δειλά να εκφράσουν και τις απόψεις τους ακόμα και εκείνοι οι εκπαιδευόμενοι που δεν θέλουν να εκδηλώσουν τον εαυτό τους και να μιλήσουν στο μάθημα να εκφραστούν ελεύθερα.

4.Έχετε προσπαθήσει να αξιοποιήσετε τις εμπειρίες και τις γνώσεις των εκπαιδευομένων προς όφελος της εκπαιδευτικής διεργασίας; Αν ναι με ποιο τρόπο;

2Σ. Ναι γιατί στην ομαδοσυνεργατική λένε την δική τους άποψη στην οποία πατάω επάνω εκεί για να συμπληρώσω κάποια στοιχεία πιο επιστημονικά ..τους αφήνω πάντα να καταθέτουν το δικό τους το βίωμα...πάντα το κάνω αυτό δεν τους δίνω γνώσεις του στυλ αυτό είναι και κάντε το γαργάρα..

3Σ. Πάντα με αξιοποίηση των γνώσεών τους και των ενδιαφερόντων τους μέσα στην εκπαιδευτική διαδικασία και στο να καταλάβω τις εκπαιδευτικές τους ανάγκες.

4Σ. Ενοείται.... και πολλές φορές προσπαθώ να μου βρουν εκείνοι την τέχνη που θα χρησιμοποιήσω ..είτε είναι πίνακας ή ένα άλλο προκειμένου να το βάλουμε μέσα στην τάξη... και να μου λένε γιατί το επέλεξαν είτε είναι στίχος είτε πίνακας κλπ..

5Σ. Ναι μέσα στην τάξη κυρίως μέσω συζήτησης και κυρίως μέσω του παιχνιδιού των ρόλων .. εντάξει όχι πάντα όμως δεν είναι πάντα τόσο εύκολα τα πράγματα.. φέρνουν τις αντιρρήσεις τους .. ανάλογα και σε ποια ομάδα τα κάνεις ..αν υπάρχει μια ομάδα που δεν έχει καλές σχέσεις εκεί τα πράγματα είναι λίγο πιο δύσκολα..

7Σ. Ναι πολύ συχνά γιατί διαφορετικά δεν γίνεται ..τους προσεγγίζω καλύτερα έτσι..

5.Ποιες ήταν οι αντιδράσεις των εκπαιδευομένων;

1Σ. Εγώ τώρα και σα διοικητικό στέλεχος του ε εξηγώ ότι αυτές οι μέθοδοι απευθύνονται σε ενήλικες και ότι έτσι είναι πολύ καλύτερο για να μάθουν και για να αισθανθούν πιο δυνατοί, τους το λέω αυτό και τους προετοιμάζω, αν το δούμε λίγο από μακριά, συνήθως οι ενήλικοι

εκπαιδευόμενοι , φοβούνται , διστάζουν ..νομίζουν ότι δε θα τα καταφέρουν.. και προτιμούν κλασσικές μεθόδους όπως η εισήγηση γιατί κρύβονται πίσω από αυτήν....ό εκπαιδευτής μπλα μπλα μπλα λέει και αυτοί ξεκουράζονται κοιμούνται δεν αγχώνονται ...ωστόσο όταν εφαρμόζεις ενεργητικές μεθόδους βλέπεις ότι αυτό τελικά τους αρέσει γιατί τους κινητοποιεί , γιατί συμμετέχουν , γιατί ξυπνάνε, γιατί λένε μέσα στις μικρές ομάδες τις απόψεις τους , εκεί δε φοβούνται γιατί δεν είναι ολομέλεια και αρχίζουν σιγά σιγά και λένε τι ωραία και είναι ευχαριστημένοι... απλά στην αρχή μπορεί έναν άπειρο εκπαιδευτή να τον τουμπάρουν με την εισήγηση... πάντως βλέπω ότι είναι πολύ ευχαριστημένοι και ψυχολογικά όχι μόνο γνωστικά ..

2Σ.Ναι το έβλεπαν πάντα θετικά ..λιγάκι ναι μπορεί να τον ξενίζει αλλά με λίγη καθοδήγηση μετά δουλεύουν μια χαρά

3Σ.Συνήθως οι αντιδράσεις ήταν θετικές και ειδικά όταν ήταν πράγματα από τα οποία εκπορεύονταν τα δικά τους θέματα είχαμε τη δυνατότητα να αξιοποιήσουμε ακόμα περισσότερο το δυναμικό το οποίο είχαμε αναπτύξει.

4Σ. Τους αρέσει ιδιαίτερα... αντίδραση μπορώ να έχω μόνο ως αναφορά το θέμα.. που θίγεται και συγκεκριμένα μου είχε τύχει με τον ναρκισσισμό..

5Σ. Ναι επειδή τα αποτελέσματα ήταν πάρα πολύ θετικά, υπήρχε δηλαδή φοβερή ανταπόκριση, θέλω να σου ομολογήσω ότι το έχω μετανιώσει που δεν χρησιμοποιώ και άλλου είδους τέχνη ...και μάλιστα έχω μετανιώσει που δεν έχω χρησιμοποιήσει άλλου είδους τέχνη.. δηλαδή πάνω στη ζωγραφική δεν είμαι ειδικός και δε θέλω να χρησιμοποιώ θέματα που δεν τα γνωρίζω πάρα πολύ καλά.. ενώ ο κινηματογράφος μου αρέσει γιατί έχει πολλά κοινωνικά θέματα που έχει σχέση με την ειδικότητά μου και μπορώ να το διαχειριστώ..

6Σ. Έχουν μάθει το δασκαλοκεντρικό ειδικά οι πρωτοετείς .. στους πρωτοετείς βλέπουμε ότι περιμένουν να δουν το παραδοσιακό και δε θέλουν να διαβάζουν να μην έχουν ύλη να μην έχουν δουλειά για το σπίτι .. αυτό αναμένουν οι πρωτοετείς ..έχουν παραδοσιακές αντιδράσεις έχουν το δάσκαλο ψηλά.. σιγά σιγά όμως έρχεται μια εξοικείωση ... στη αρχή σε λένε με το επίθετο.. από σεβασμό.. δηλαδή βλέπεις ότι τον έχει πολύ ψηλά το δάσκαλο..

7Σ. Αρχικά ήταν πολύ μαζεμένοι διστακτικοί γιατί ήταν κάτι που δεν το είχανε ξαναδεί και δε θεωρούσαν ότι αυτό που κάνουν είναι μάθημα ότι κάτι θα τους προσφέρει ..από τη δεύτερη όμως Τρίτη συνάντηση που είδαν ότι και κάτι μαθαίνουν και είναι πιο ευχάριστη η όλη διαδικασία ε το ζητούσαν... από μόνοι τους

8Σ. Οι εκπαιδευόμενοι σίγουρα όταν έρχονται στα σχολεία αυτά δεν περιμένουν ότι θα αντιμετωπιστούν με το συγκεκριμένο τρόπο έχουν στο μυαλό τους το συμβατικό σχολείο και το συμβατικό εκπαιδευτικό σύστημα , γιατί αυτά είναι τα βιώματά τους και οι εμπειρίες τους

, όμως εκπλήσσονται, αγαπούν το σχολείο , το προσέχουν το σχολείο και γίνονται θερμοί οπαδοί του σχολείου και σε αυτό συμβάλλουν πάρα πολλά πράγματα . Συμβάλλει το γεγονός ότι το μάθημα γίνεται με μια διαφορετική εκπαιδευτική διαδικασία που όχι μόνο τους αρέσει , όχι μόνο τους ενεργοποιεί , όχι μόνο ότι τους βάζει σε μια διαδικασία να σκεφτούν ότι υπάρχει και μια εναλλακτικού τύπου μάθηση , εναλλακτικού τύπου προσέγγιση της μάθησης, αλλά μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία με τον τρόπο που γίνεται γίνεται αγαπητό το σχολείο γίνεται συμβατό με τα δικά τους δεδομένα.

6. Ποιες από τις παρακάτω μορφές τέχνης έχετε επιλέξει μέχρι σήμερα για την διδασκαλία σας στην εκπαίδευση ενηλίκων;

1Σ. Κυρίως έχω επιλέξει ζωγραφικούς πίνακες , διότι είμαι κοντά σε κάτι τέτοιο επειδή ζωγράφιζα ..με ενδιέφερε η ζωγραφική κλπ επειδή όμως είμαι άτομο που θέλω να πειραματίζομαι έχω χρησιμοποιήσει και μικρά αποσπάσματα ταινιών και μουσική μία προσπάθεια και λογοτεχνία έχω χρησιμοποιήσει σε διαθεματική διδασκαλία στο πλαίσιο της μεθόδου της μετασχηματίζουσας μάθησης , μαζί με φιλόλογο.

2Σ.Κυρίως έχω επιλέξει ζωγραφικούς πίνακες και λογοτεχνία

3Σ.Μουσική και ζωγραφική , ζωγραφική σύγχρονη γκράφιτι είτε παραδοσιακή ..πάντα όμως μιλάμε για αναγνωρισμένους καλλιτέχνες των οποίων τα έργα είχαν δεύτερο ή τρίτο επίπεδο ανάγνωσης... α και λογοτεχνία .

4Σ. Πίνακες , στίχους σύγχρονων και παραδοσιακών δημιουργών

5Σ. Κινηματογράφο

6Σ. Λογοτεχνία ..και ειδικότητά μου είναι η τέχνη γιατί είμαι ιστορικό τέχνης ...και μου αρέσουν τα έργα τέχνης να τα δουλέψω.. και μουσική αλλά έχω λίγο χρόνο και δεν προλαβαίνω .. έχω περιορισμένο χρόνο γιατί είμαι ωρομίσθια..

7Σ. Μουσική , πίνακες ζωγραφικής και κινηματογράφο κυρίως βουβό..Σαρλώ....

7. Ποια είναι τα κριτήρια επιλογής ενός συγκεκριμένου έργου τέχνης

1Σ .Να είναι ένα έργο τέχνης που έχει να πει πράγματα, δηλαδή να έχει πολλαπλές αφηγήσεις, δε θα έλεγα και υψηλής αισθητικής αξίας , γιατί εγώ θα έλεγα κάποια που είναι λαϊκά ή έστω και εμπορικά μπορούν να χρησιμοποιηθούν ...σίγουρα να είναι συναφές με το θέμα, δηλαδή να έχουν να πουν κάτι για το θέμα και τα ερωτήματα που εξετάζουμε και από

την άλλη να ανοίγει πόρτες σκέψης ....να έχει πολλαπλές αναγνώσεις και από την άλλη διαλέγω έργα που να είναι αντισυμβατικά... δηλαδή δε θα διάλεγα ένα πίνακα της αναγέννησης αλλά θα προτιμούσα ένα Νταντά .....πάντως να είναι υψηλής αισθητικής αξίας.... Κοίταξε ακόμα και ταινίες μικρού μήκους που δοκιμάσαμε μαζί με τη φιλόλογο.... ήταν βέβαια βραβευμένες σε φεστιβάλ όπως της Δράμας .....και έχω σκεφτεί και γκράφιτι.. δεν έχω σκεφτεί αν θα δοκίμαζα μια πολύ εμπορική ταινία αν θα άλλαζε κάτι.. ίσως μια εμπορική ταινία λίγο χειραγωγεί .αλλά δεν ξέρω..

2Σ. Να είναι κάτι κατανοητό σε αυτούς να μην είναι ιδιαίτερα περίπλοκο να σχετίζεται με κάποιο θέμα το οποίο να τους ενδιαφέρει προκειμένου για ποιήματα να είναι κάτι κοινωνικού προβληματισμού το οποίο να είναι έτσι ώστε με αφορμή αυτό να ξεκινήσουμε μια συζήτηση δηλαδή να συνδέεται με κάποιο προβληματισμό και δικό τους και αυτό να είναι η αφορμή να ξεκινήσει μια συζήτηση ..το ίδιο και για τους πίνακες ..να είναι και κατανοητό να μην είναι κάποιο δυσνόητο λογοτεχνικό κείμενο ή κάποιος πίνακας περίεργος ας πούμε.. δε θα τους έβαζα Πικάσο για παράδειγμα ποτέ κάτι πιο προσιτό..

3Σ.Να μη σοκάρει τους μαθητές από άποψη των δικών τους ηθικών περιορισμών , που θα μπορούσε να δημιουργήσει προβλήματα στην εκπαιδευτική διαδικασία, να είναι ένα έργο το οποίο να μην είναι εύκολο.. να μην σου δίνει κατευθείαν μια απάντηση να μην έχει δηλαδή ένα τρόπο ανάγνωσης σαν έργο και επίσης να μπορεί να δημιουργεί και περεταίρω προβληματισμό στον ίδιο τον εκπαιδευόμενο.

4Σ. Ανάλογα με το φυτό που παρουσιάζω σχετικά με την ιστορία του τη μορφολογία του εδάφους και που έχει χρησιμοποιηθεί αυτό το φυτό... κυρίως σε σχέση με το διδακτικό αντικείμενο ..**έχεις διαλέξει κάποιο πίνακα ποιο δυσνόητο που να είναι πιο δύσκολο να αποκρυπτογραφηθεί...**; Κυρίως πάλι σε σχέση με το διδακτικό μου αντικείμενο σχετικά με τη μυθολογία που μπορεί να υπάρχει γύρω από ένα φυτό ή ένα δένδρο ..

5Σ. Επειδή ο κινηματογράφος μου αρέσει πάρα πολύ και πάντα ασχολούμουν με τον κινηματογράφο από πριν την εφηβεία 12-13 ετών , και επειδή έχει διάφορα θέματα και επειδή έχει σχέση με μένα μπορώ να το αναλύω και να το διαχειρίζομαι καλύτερα..

6Σ. Το κοιτάζω και προσπαθώ να σκεφτώ πως θα μπορούσε αν αναπτύξει κάποιο κριτικό τρόπο σκέψης .. τι θα μπορούσε να προξενήσει το ενδιαφέρον... πως θα μπορούσε κοινωνικά να το ταιριάζει κάποιος , πως μπορεί να το εμβαθύνει μέσα στη ζωή του, και δεν έχουν όλα τα ΣΔΕ τις υποδομές για να προβάλλουμε κάτι, εγώ φέτος δεν έχω χρησιμοποιήσει ποτέ προτζέκτορα.. εγώ πάω δυο ώρες την ημέρα στα ΣΔΕ και δεν ξέρω τι να πρωτοκάνω..

7Σ. Κατ αρχήν κοιτάω να είναι κάτι κλασσικό για να είναι αποδεκτό απ όλους ..και μετά κοιτάζω το περιεχόμενο να ανταποκρίνεται στο στόχο που εγώ έχω.. ας πούμε για τον Σαρλώ

που είχα επιλέξει το κοινό που είχα δε γνώριζε καλά Ελληνικά και ήθελα να δείξω την επικοινωνία πως μπορεί να γίνει με τις κινήσεις και τις εκφράσεις ..δηλαδή κάτι κλασσικό που ανταποκρινόταν στη θεματική μου..

8Σ. Για μένα δεν υπάρχει κριτήριο επιλογής , δεν υπάρχει ένα συγκεκριμένο κριτήριο επιλογής κάθε φορά το κριτήριο μπορεί να αλλάζει , ανάλογα με την εκπαιδευτική ομάδα που έχουμε . Σίγουρα δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι στα ΣΔΕ οι εκπαιδευόμενοι δηλαδή το εκπαιδευτικό επίπεδο είναι συγκεκριμένο δηλαδή είναι απόφοιτοι Δημοτικού , μην ξεχνάμε ότι είναι άνθρωποι οι οποίοι έχουν πολλαπλά προβλήματα , έχουν διανύσει μια πορεία ζωής η οποία δεν τους έχει επιτρέψει να έρθουν σε επαφή ούτε με έργα τέχνης , ούτε με πολιτιστικά δρώμενα , ούτε με κοινωνικά δρώμενα , ούτε γενικότερα με την πολιτιστική πολιτική κοινωνική ζωή του τόπου, άρα για να τους προσεγγίσεις πρέπει να χρησιμοποιήσεις έργα τέχνης από τα οποία θα προκύπτουν ερωτήσεις οι οποίες θα είναι κοντά σε αυτό που θέλουν να μάθουν , που επιθυμούν , σίγουρα στην αρχή θα τους ξενίσει ένα έργο τέχνης γιατί είναι ανοίκειο σε αυτούς δεν είναι κάτι το οποίο βλέπουν στην καθημερινότητά τους και θα τους ξενίσει.. εκεί λοιπόν θα πρέπει ο εκπαιδευτής να έχει τον τρόπο ώστε να τους προσεγγίσει και να τους κάνει αυτό έργο τέχνης να γίνει το εφαλτήριο , το όχημα για να μιλήσουν, δηλαδή ο εκπαιδευτής θα πρέπει να έχει την δυνατότητα και την ικανότητα να χρησιμοποιήσει ένα έργο τέχνης , γιατί το καλύτερο έργο τέχνης να χρησιμοποιήσουμε και το πιο στοχευμένο ανάλογα με το κριτικό ερώτημα που θέλουμε να διερευνήσουμε , αν ο εκπαιδευτής ενηλίκων δε μπορεί να το διαχειριστεί τότε η εκπαιδευτική διαδικασία δε θα έχει τα αναμενόμενα αποτελέσματα ...

Άξονας δεύτερος

Κεντρικό ερώτημα : Ποια είναι τα οφέλη από την χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση των ενηλίκων ;

1Σ. Πιστεύω κατά αρχήν ότι ανοίγει τα μυαλά... δηλαδή οι εκπαιδευόμενοι μπροστά σε ένα έργο τέχνης δε φοβούνται να πουν τις απόψεις τους ..εγώ λέω ότι πάντα ένα έργο τέχνης μιλάει μέσα στην ψυχή μας.. και δίνει ίσως διαφορετικά μηνύματα οπότε δεν υπάρχει κάποιο σωστό και λάθος.. εκδηλώνονται πιο εύκολα ..χαλαρώνουν.. παρατήρησα πολύ έντονα ότι ..και εγώ και άλλοι συνάδερφοι ..ότι αυτούς που λέμε αδύναμους εκπαιδευόμενους αυτοί που διστάζουν να συμμετέχουν στις εκπαιδευτικές διεργασίες και φοβούνται μήπως κάνουν λάθος και δεν πολυμιλάνε δεν πολυσυμμετέχουν όταν χρησιμοποιούμε έργα τέχνης ..πρωτοστατούν ..δηλαδή λένε απόψεις, μιλάνε πολύ.. μου έχει κάνει πολύ εντύπωση.. είχα κάποια περίπτωση αρνητικής αντίδρασης ; Εγώ δεν έχω δει τέτοιες αντιδράσεις ίσως γιατί

όταν το παρουσιάζουμε πρώτα απ όλα ενθαρρύνουμε την ομάδα ότι είναι μια δημιουργική ομάδα και θέλαμε μέσα από την τέχνη να ακούσουμε τι έχει να πει ..οπότε το βλέπουν θετικά από την αρχή ..Επίσης τους ενθαρρύνουμε πολύ λέγοντας ότι δεν υπάρχει σωστό και λάθος και πολλές φορές του λέμε ότι είναι μέθοδοι καινοτόμοι και το πλαίσιο μας είναι καινοτόμο και αυτό βοηθάει στην εκπαιδευτική διαδικασία ..δεν έχω αρνητικές αντιδράσεις ίσα ίσα που μου λένε αχ ευχαριστούμε πολύ τι ωραία που ήταν κλπ.. πότε θα το ξανακάνουμε και διάφορα τέτοια..

2Σ. Νομίζω ότι η εκπαιδευτική διαδικασία γίνεται πιο προσιτή πιο βιωματική αποκτά ένα ζωντανό χαρακτήρα εεε.. **δηλαδή ενισχύει και τα μαθησιακά αποτελέσματα ;** Ναι θα το έλεγα..

3Σ. Το βασικό είναι ότι έρχεται ο εκπαιδευόμενος σε επαφή με έργα τα οποία δεν τα ήξερε το δεύτερο είναι ότι ο εκπαιδευόμενος αρχίζει να αναλύει ένα έργο τέχνης , ενώ πριν μπορούσε να το έχει απορίψει η να το προσπερνούσε να το βλέπει με ένα καινούριο τρόπο τον οποίο δεν είχε ξαναδεί παλιότερα...Πιστεύει ότι έτσι ενεργοποιείτε ευκολότερα η κριτική τους σκέψη..

4Σ. Πάντοτε μιλάω για το δικό μου το κομμάτι το γεωπονικό για παράδειγμα μπορούν να κατανοήσουν πάρα πολύ καλά την φυσιολογία του φυτού και τα χαρακτηριστικά του το που φύεται , πως φύεται κτλ..και από εκεί πέρα μπορούν να καταλάβουν πάρα πολύ καλά και για το φυτό τη σημαντικότητα του φυτού ..σχετικά με το πόσο χρήσιμο ή πόσο επικίνδυνο μπορεί να είναι .. **Σχετικά με τον κριτικό στοχασμό αν έχεις κάνει κάποιο μάθημα να τους κάνεις να σκεφτούν λίγο παραπάνω... όχι σε σχέση με το διδακτικό σου αντικείμενο..** άπειρες φορές ..κυρίως σε σχέση με το παράλογο γύρω από ένα φυτό..

5Σ. Πρώτα απ όλα ενεργούν οι ίδιοι είναι ενεργητική η δράση τους και μέσα από γεγονότα και εμπειρίες εμπλέκονται και οι ίδιοι και έχουν μια άποψη πάνω στα συγκεκριμένα θέματα και νιώθουν ότι είναι πολύ χρήσιμοι με αποτέλεσμα να τους ανατρέπει και κάποιες δικές τους απόψεις

7Σ. Κατά αρχήν το μάθημα γίνεται πιο ενδιαφέρον έχει ζωντάνια , παραστατικότητα . Οι εκπαιδευόμενοι θεωρώ ότι μπορούν και κατακτούν καλύτερα αυτό που εμείς έχουμε να τους μεταφέρουμε.. και γενικά νομίζω ότι αλλάζει η οπτική τους για την μαθησιακή διαδικασία ..ξεπερνάει δηλαδή αυτό το κλασικό το μάθημα και αλλάζει η οπτική τους ότι μπορώ να μάθω και με άλλο τρόπο..

Υποερωτήματα :

1.Πιστεύεται ότι η εφαρμογή της μεθόδου της μετασχηματίζουσας μάθησης μέσα από την αισθητική εμπειρία συμβάλλει στην ενίσχυση της ενεργητικής συμμετοχής των εκπαιδευομένων και στην διαμόρφωση του κατάλληλου εκπαιδευτικού κλίματος;

1Σ. Πολύ συμβάλλει σίγουρα.. ίσως το κλίμα δηλαδή το έργο τέχνης δεν είναι κάτι το οποίο είναι για την ελίτ ..ότι δε θα μπορούν να το προσεγγίσουν..το έργο μπορεί να μιλήσει στον καθένα στην ψυχή του καθενός.. οπότε.. ξεκλειδώνονται.

2Σ. Πιστεύω πως ναι..

3Σ. Και ναι και όχι ..πιστεύω ότι συμβάλλει στην ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευομένων αλλά όχι απαραίτητα στη δημιουργία του κατάλληλου κλίματος...

4Σ. Ναι συμβάλλει ιδιαίτερα ....κυρίως στο δικό μου γνωστικό αντικείμενο γιατί έχω ακούσει απόψεις και από άλλα αντικείμενα το οποίο δε λειτουργεί ιδιαίτερα

Πως το ορίζουμε δηλαδή το κατάλληλο κλίμα?/...να υπάρχουν δηλαδή κάποιες ιδανικές συνθήκες μάθησης ..να είναι ο κατάλληλος χώρος , να είναι το κατάλληλο κλίμα εκπαιδευτικό ..να επιθυμούν όλοι να συμμετάσχουν... αλλά αυτό το να επιθυμούν όλοι να συμμετάσχουν δεν επιτυγχάνετε πάντα.. μάλιστα κάποιοι είναι ιδιαίτερα αρνητικοί

5Σ. Ναι φυσικά συμβάλλει και σου λέω ότι νιώσει ότι μετανιώνω που δεν έχω χρησιμοποιήσει και άλλα είδη τέχνης περισσότερο ...

6Σ. Ναι σίγουρα γιατί κατ αρχάς με αυτή τη μέθοδο δεν ασχολείται με τον ανταγωνισμό με τον διπλανό του γιατί τελευταία παρατηρούνται και πολλά θέματα κόντρας και ανταγωνισμού μέσα στο τμήμα.. θεωρώ ότι η τέχνη τους παρασύρει μέσα σε ένα έργο και ασχολούνται με το τι βλέπουνε , είτε είναι έργο τέχνης είτε είναι ταινία ή οτιδήποτε.. θεωρώ ότι τους ταξιδεύει με ένα τρόπο ..

7Σ. Ναι σίγουρα κατά αρχήν όλοι γίνονται μια ομάδα ουσιαστικά συμμετέχουν ενεργά , φεύγει αυτό το κομμάτι της εισήγησης ουσιαστικά οι ίδιοι εκμεβούν τη γνώση οι ίδιοι μέσα από αυτά βλέπουν αλλάζουν την σκέψη τους, αλλάζουν αντιλήψεις που μπορεί να είχαν και οδηγούνται σε κάτι καινούριο ...

8Σ. Κατ αρχήν είναι μια ευκαιρία για διάλογο επομένως μπορεί να γίνει ένα μέσο για την ενεργοποίηση του κριτικού στοχασμού μέσω του διαλόγου , επομένως μπορεί να αποτελέσει μια ενεργητική εκπαιδευτική τεχνική , ωστόσο για να είναι εποικοδομητική αυτή η ενεργητική τεχνική θα πρέπει να υπάρχει ένα κατάλληλο μαθησιακό κλίμα , δηλαδή η ομάδα θα πρέπει να είναι έτοιμη να απαντήσει στις ερωτήσεις που θα κάνει ο εκπαιδευτής , δεν μπορεί να το κάνει από την πρώτη ή δεύτερη συνάντηση , γιατί δεν αισθάνονται ασφαλείς και δεν ξέρουν το σχολείο , θα πρέπει να δημιουργηθεί μια ομάδα που να νιώθει ασφαλής

και να αφήνεται στα μονοπάτια που τους οδηγεί ο εκπαιδευτής, δεύτερον θα πρέπει να μπορούν να πουν την άποψή τους να μη φοβούνται ότι κάποιος θα τους επικρίνει για αυτά που θα πουν τρίτον για να λειτουργήσει αυτή η τεχνική θα πρέπει ο εκπαιδευτής να ξέρει πως θα την χρησιμοποιήσει, να μην εστιάζουμε στα χαρακτηριστικά του πίνακα, τα οποία αυτοί δεν μπορούν να τα εντοπίσουν γιατί δεν έχουν την ειδική γνώση, δηλαδή δεν μπορείς να τους ρωτήσεις κάτι πιο τεχνικό σε σχέση με την τεχνική του ζωγράφου .. θα πρέπει να εστιάσει ο εκπαιδευτής στο τι απλά βλέπουν, γιατί αυτό μπορούν να απαντήσουν απλά τι βλέπουν....

2. Κατά πόσο διευκολύνει η εφαρμογή της μεθόδου την ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού στους ενήλικες εκπαιδευόμενους και στην ευκολότερη αλλαγή των παγιωμένων στάσεων και αντιλήψεών τους;

1Σ. Εγώ κοίτα επειδή έχουμε κάνει πολλές τέτοιες διδασκαλίες και το έχουμε δει και λίγο ερευνητικά πιστεύουμε ότι είναι ένα πολύ καλό εργαλείο για την ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού ακριβώς γιατί μέσα από αυτό μπορούν να ξεκινήσουν συζητήσεις και να εκφρασθούν σκέψεις και ιδέες ..να υπάρχουν και διαφορετικές απόψεις που μπορούν να συζητηθούν ..δηλαδή δεν είναι ένα παγιωμένο μήνυμα κατευθυνόμενο που να χειραγωγεί ώστε να δημιουργήσει αντίδραση στους εκπαιδευόμενους ...οπότε μέσα απ όλη αυτή τη συζήτηση τους βοηθάει να δουν πιο εύκολα και την δική σου άποψη ..να πιστεύω αυτό αλλά μπορεί να έχεις δίκιο και εσύ που λες αυτό.. μπορεί να συμβαίνει.. **άρα προβληματίζονται δηλαδή κατά κάποιο τρόπο μπορεί να υπάρξει και κάποιος μετασχηματισμός...** Εγώ θεωρώ ότι μπορεί να υπάρξει μετασχηματισμός πιο εύκολα από μια καθ έδρας διδασκαλία.. δηλαδή να τους πεις για τα στερεότυπα τι είναι τα στερεότυπα... μιλάμε για ένα κοινωνικό γραμματισμό ποια είναι τα στερεότυπα και δεν είναι πολύ καλό να έχουμε αυτά τα στερεότυπα.. έ τότε τους έχεις χάσει.. ενώ αν τους δώσεις ένα λογοτεχνικό κείμενάκι που αναφέρεται σε μια ιστορία και τους λες πως αισθάνεται ο ήρωας .. το περιβάλλον πως τον αντιμετωπίζει ή είστε εσείς ο ήρωας.. ζωγραφίσαμε μια γυναίκα και βάλαμε να γράφουμε τις σκέψεις της γυναίκας και τις σκέψεις του περίγυρου... και αυτό τους βοήθησε πολύ πιο έντονα να ξανασκεφτούν στερεοτυπικές αντιλήψεις που είχαν μέσα τους από το αν μπαίναμε εμείς και να λέγαμε τι είναι τα στερεότυπα κλπ....

2Σ . Εντάξει διευκολύνει για μεν τον κριτικό στοχασμό σίγουρα διευκολύνει... αλλά για να αλλάξει μια παγιωμένη στάση δεν είναι τόσο εύκολο και θέλει μια σε βάθος δουλειά έχει βάθος χρόνου γιατί συνήθως οι ενήλικες έρχονται με πολύ παγιωμένες αντιλήψεις και δεν είναι δεκτικοί πάντα σε αλλαγές ..δηλαδή αυτό το κομμάτι πρέπει να το δουλεύεις ξανά και ξανά.. τώρα ότι αναπτύσσει την κριτική σκέψη την αναπτύσσει σίγουρα

3Σ. Ελάχιστα... μπορεί να γίνει συζήτηση μέσα στην τάξη ..δηλαδή να υπάρξουν κάποιες τοποθετήσεις που είναι πιο κοντά σε αυτό που περιμένουμε να απαντήσουν οι εκπαιδευόμενοι χωρίς όμως να τους κατευθύνουμε εμείς.. αλλά βλέπεις ότι προσπαθούν να απαντήσουν με τρόπο διεκπαιρεωτικό έχοντας στο νου τους τι θα ήθελε να ακούσει ο καθηγητής ..ή τι είναι το σωστό ..όταν μετά από μέρες πας να συζητήσεις το ίδιο θέμα ελάχιστα θα έχουν τροποποιήσει τις απόψεις τους... οι περισσότεροι μπορεί να τις σκέφτονται αλλά μέχρι εκεί...

4Σ. Αρκετά συμβάλλει.

5Σ. Κοίτα να δεις τώρα μέσα από τον κινηματογράφο και κάποια συγκεκριμένα έργα που έχουμε δει μέσα από την πλοκή και τα συγκεκριμένα γεγονότα , βλέπουμε να το βιώνουν αυτό άνθρωποι και τι επιπτώσεις είχανε κάποια θέματα όπως ας πούμε ο ρατσισμός.. επειδή το βλέπουν το βιώνουν υπάρχει το οπτικό και δεν είναι μόνο η θεωρία .. αυτό είναι πολύ θετικό ώστε να σπάσουν οι παγιωμένες απόψεις σε ένα θέμα.. μέσα από τον διάλογο και την αντίδραση που μπορεί να έχει κάποιος συνεκπαιδευμένος τους να γίνει συζήτηση και μέσα από αυτή την πολυπλοκότητα να βγει κάτι θετικό ..μέσα από την άρνηση που μπορεί να έχουν κάποιοι... εγώ αυτό δηλαδή έχω δει.. συμβάλλει θετικά

6Σ. Θεωρώ πως ναι αλλά εξαρτάται και ποιος το κάνει αυτό .... Καλύτερα ένας εκπαιδευτής να μη ασχοληθεί καθόλου αν είναι να μην γνωρίζει το αντικείμενο .. θεωρώ όμως ότι ο εκπαιδευτής που το γνωρίζει μπορεί να αξιοποιήσει ένα έργο τέχνης για την ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού και την ανάπτυξη της κριτικής και δημιουργικής σκέψης.. βέβαια καλό είναι να γίνεται βήμα βήμα.. να πατάς εκ του ασφαλούς..

7Σ. Εντάξει είναι κάτι που δε γίνεται με την πρώτη εφαρμογή , θέλει αρκετές φορές γίνεται σταδιακά , αλλά νομίζω ότι κάθε φορά μια μικρή αλλαγή συμβαίνει.. γιατί μπαίνουν στη διαδικασία να σκεφτούν , σκέφτονται μέσα από την τέχνη και όχι μέσα από μια στείρα συζήτηση ..τουλάχιστον εγώ έχω παρατηρήσει ότι στο τέλος κάθε φορά κάτι έχει αλλάξει ..έχουν μπει στη διαδικασία να σκεφτούν..

8Σ. Η αλλαγή στάσεων και αντιλήψεων είναι ένα μεγάλο κομμάτι το οποίο δεν προσεγγίζεται εύκολα δηλαδή δε μπορούν οι εκπαιδευόμενοι να δουν 5 έργα τέχνης ή 10 και να αλλάξουν στάση απέναντι στη ζωή.. το μόνο που μπορούμε να κάνουμε είναι να τους ενεργοποιήσουμε τον κριτικό στοχασμό και να τους βάλουμε στη διαδικασία να σκεφτούν ότι υπάρχει και μια εναλλακτική πρακτική ...τώρα για να οδηγηθούμε σε μετασχηματίζουσα μάθηση που σημαίνει δράση είτε σε επικοινωνιακό είτε σε εργαλειακό επίπεδο θα πρέπει αυτή η μέθοδος να συνδυαστεί και με άλλα πράγματα , να συνδυαστεί δηλαδή και με εκπαιδευτικές επισκέψεις που θα τους εγείρουν κάποια ερωτήματα, να συνδυαστεί ίσως με λογοτεχνικά κείμενα ίσως με μελέτες περίπτωσης , ίσως με κινηματογραφικές ταινίες , να

επακολουθήσει μετά συζήτηση, δηλαδή δεν μπορούν με μια φορά και με μια φορά που θα δουν ένα έργο τέχνης να αλλάξουν στάση. Η αλλαγή στάσης είναι κάτι το οποίο ούτε είναι μετρήσιμο δεν μπορούμε να το μετρήσουμε, μπορούμε όμως να δούμε μια αλλαγή, ότι σκέφτονται πλέον ότι έχουν μια εναλλακτική προοπτική στο τρόπο που σκέφτονται, μπορούμε αυτό να το δούμε αλλά για να γίνει αλλαγή στάσης είναι κάτι που χρήζει διερεύνησης, χρειάζεται εξάσκηση τριβή με αυτό που δεν μπορεί να γίνει ούτε μέσα σε μια ώρα ούτε σε δύο ούτε σε τρεις που θα εφαρμόσουμε την μετασχηματίζουσα μάθηση με τη χρήση έργων τέχνης, θα πρέπει δηλαδή να γίνει σταδιακά και να υπάρχει εμπλοκή των εκπαιδευομένων σε ένα διάλογο ο οποίος διάλογος θα πρέπει συνεχώς να γίνεται και να οδηγεί σε εναλλακτικούς τρόπους σκέψης, ειδικά για τους εκπαιδευομένους στα ΣΔΕ που έχουν τόσα χρόνια συγκεκριμένες στάσεις και συγκεκριμένα βιώματα, συγκεκριμένες εμπειρίες είναι κάτι το οποίο είναι ελκυστικό για ένα εκπαιδευτή να δούμε δηλαδή κατά πόσο αυτοί οι άνθρωποι με το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό επίπεδο και τις συγκεκριμένες εμπειρίες μπορούν να αλλάξουν και βέβαια αυτοί οι άνθρωποι για να έρθουν στο σχολείο έχουν περάσει από ένα κάποιο στάδιο μετασχηματίζουσας μάθησης..υπάρχει κάτι το οποίο τους έχει ωθήσει..

3. Πιστεύεται ότι η εισαγωγή της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία συμβάλλει θετικά στη γενική εκπαίδευση των ενηλίκων εκπαιδευομένων;

1Σ.Ναι πιστεύω ότι συμβάλλει και πιστεύω ότι θα συνέβαλε πολύ και στην τυπική εκπαίδευση και στα νέα παιδιά..

2Σ. Ναι νομίζω ότι είναι κάτι που τους αρέσει και είναι κάτι που μπορεί να εξασκεί και είναι και κάτι πιο ελεύθερο οπότε νομίζω ότι βοηθάει..

3Σ.Να όταν γίνεται συστηματικά κα με κάποιον τρόπο και κάθε ευκαιρία.. ακόμα και ο ενδοιασμός που θα έχει κάποιος επάνω στις πρώτες που είχε ζήσει ..διευκολύνουν πάρα πολύ στο να επέλθει κάποιος μετασχηματισμός είτε νοητικός είτε γενικότερος του εκπαιδευόμενου...

5Σ. Συμβάλλει θετικά 100%

6Σ. Συμβάλλει θετικά οπωσδήποτε γιατί του βγάζει το κριτικό πνεύμα, σκέφτονται βαθύτερα, εμβαθύνουν στο θέμα, παρατηρούν, δηλαδή βγαίνουν στοιχεία του εαυτού τους που ίσως πρωτύτερα δεν τα είχαν αξιοποιήσει.. εντάζει κριτική έχουμε συνήθως για να κατηγορούμε.. τώρα βγαίνει το κριτικό τους πνεύμα μέσα από την παρατήρηση ενός έργου... αυτό τους βγαίνει θετικά..

7Σ. Ναι από αυτά που έχω δει στα τμήματά μου συμβάλλει πολύ θετικά σε αυτούς..

8Σ. Ναι πιστεύω ότι είναι ένας εποικοδομητικός τρόπος προσέγγισης των ενηλίκων εκπαιδευομένων και εναλλακτικός τρόπος και η τέχνη πάντα ήτανε ένας τρόπος να εκφράσει κάποιος τη φαντασία του το συναίσθημά του επομένως η χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση βοηθάει μπορεί να βοηθήσει πάρα πολύ , μπορεί να βοηθήσει στην έκφραση του συναισθήματος , μπορεί να χρησιμοποιήσουμε τη φαντασία κάποιου και μπορεί να οδηγήσει και στη δημιουργικότητα η χρήση της τέχνης να δημιουργήσει μια δημιουργική διάθεση στον άνθρωπο και να ξεφύγουμε έτσι από τα τεχνοκρατικά δεδομένα που διδασκόμαστε όλοι στην εκπαίδευση , αλλά δυστυχώς η τέχνη στην εκπαίδευση είναι παραγκωνισμένη και την θυμόμαστε μόνο σε κάτι εορτές .....για να επέλθει η εξέλιξη στην εκπαίδευση πρέπει κάπως την τέχνη να τη χρησιμοποιούμε σωστά και να τη χρησιμοποιούμε με κάποιο τρόπο δελεαστικό γιατί είναι κάτι ανοίκειο για τους εκπαιδευόμενους στα ΣΔΕ ...και για τους εκπαιδευτές και για τους περισσότερους εκπαιδευτές για αυτό χρειάζεται μια μαθητεία η οποία δεν εξαντλείται σε δυο τρία σεμινάρια..

4. Θεωρείτε ότι οι εκπαιδευτές ενηλίκων πρέπει να δημιουργούν ένα μαθησιακό περιβάλλον που θα δίνει τη δυνατότητα στους εκπαιδευόμενους να έρχονται σε επαφή με έργα τέχνης και να τα προσεγγίζουν συναισθηματικά, διανοητικά και κριτικά;

1Σ. Ναι πιστεύω πάρα πολύ σε αυτό και πιστεύω επίσης ότι η εκπαίδευση ενηλίκων σε δομές όπως τα ΣΔΕ έχει ένα εκπαιδευτικό πλαίσιο που μπορεί να σηκώσει τέτοια πράγματα δηλαδή εγώ προσθώ συνεργασίες με συναδέλφους μου έτσι ώστε να εντάσσουμε εργαλεία όπως η τέχνη ώστε να βγάζουν την δημιουργική τους σκέψη και να αναπτύσσουν τον κριτικό στοχασμό οι εκπαιδευόμενοι....

2Σ. Ναι διευκολύνει αυτό την εκπαιδευτική διαδικασία μάλιστα είχαμε κάνει και διαθεματική και είχαμε ενσωματώσει και πίνακες και κείμενα ..δηλαδή δουλεύουμε και πήγε καλά τους άρεσε.. ήταν ωραίο

3Σ. Εγώ το επιβάλλω αυτό σε μένα.. επιβάλλω πάντα να υπάρχει δεύτερη και τρίτη προέκταση επειδή το μάθημά μου είναι αρκετά στεγνό σαν πληροφορική ..εξάλλου το μάθημα έτσι είναι πολύ πιο ενδιαφέρον.. εντάξει εγώ δεν είμαι τόσο μεζιργ εγώ είμαι του Freire .....xaxaxa Αλλά κοιτάω να τους ενεργοποιήσω να μην είναι αυτό το παθητικό ...που βλέπουμε στις τηλεοράσεις..

4Σ. Αν δίνεται η δυνατότητα εννοείται..

5Σ. Ναι γιατί πιστεύω ότι μέσα από αυτή τη διαδικασία ξεδιπλώνονται και μπορούν πράγματα τα οποία ήταν και θαμμένα μέσα τους στο υποσυνείδητο ..μέσα από την τέχνη έρχονται στο προσκήνιο και αρχίζουν και τα συζητάνε νιώθουν ότι και άλλοι μπορεί να βιώνουν την ίδια κατάσταση και αυτό τους κάνει να νιώθουν πάρα πολύ καλύτερα.. συμμετέχουν .. δηλαδή η συμμετοχή σε κάτι τέτοιο τους κάνει να νιώθουν χρήσιμοι.. το έχω δει πάρα πολύ έντονα στους εκπαιδευόμενους ..

6Σ. Ναι θα πρέπει οπωσδήποτε οι εκπαιδευτές ενηλίκων να τους φέρνουν σε επαφή με τα έργα τέχνης βέβαια...

7Σ. Ναι γιατί όπως είπα και πριν τα οφέλη είναι πάρα πολλά όχι μόνο για τους εκπαιδευόμενους αλλά και για τους εκπαιδευτές και τελικά ο στόχος είναι αυτός να αναπτύξουν την κριτική τους σκέψη να μετασχηματίσουν τις απόψεις τους , να κατακτήσουν τη γνώση ..νομίζω ότι μέσα από την τέχνη και τις ενεργητικές μεθόδους αυτό μπορεί να συμβεί.. αλλά και οι εκπαιδευτές πρέπει να δημιουργούν το κατάλληλο περιβάλλον ..κατ'αρχήν πρέπει να κάνουν τους εκπαιδευόμενους να νιώσουν οικεία με αυτές τις διαδικασίες .. να υπάρχει μια προετοιμασία πάνω σε αυτό γιατί δεν είναι όλοι εξοικειωμένοι ..και σιγά σιγά να δομήσουν πάνω εκεί την διδασκαλία τους..

Τρίτος Άξονας

Κεντρικό ερώτημα : Ποια είναι τα εμπόδια και οι δυσκολίες που παρουσιάζονται κατά την εφαρμογή της μεθόδου;

Υποερωτήματα :

1. Ποια εμπόδια αντιμετωπίσατε μέχρι σήμερα στην προσπάθειά σας για την αξιοποίηση έργων τέχνης στην εκπαίδευση ενηλίκων στις σχολικές αίθουσες των ΣΔΕ;

1Σ . Ένα εμπόδιο είναι ότι πολλοί εκπαιδευτές δεν αισθάνονται πολύ σίγουροι για το ποιο έργο τέχνης θα διαλέξουν και αν οι ίδιοι έχουν σχέση με την τέχνη που αυτό ουσιαστικά δεν είναι και τόσο βαρύ ας πούμε ... έχω δει εκπαιδευτές να επιλέγουν εκείνες τις μορφές τέχνης στις οποίες είναι πιο κοντά... κινηματογράφο λογοτεχνία κλπ.... Επίσης άλλο εμπόδιο είναι ο χρόνος ,για να εφαρμόσεις αυτό δεν μπορείς να το κάνεις σε μια ώρα που δεν είναι ούτε 40 λεπτά.. γιατί πρέπει να χαλαρώσει ο άλλος να πει τις απόψεις του να συγκρουστεί , να συζητήσει να ξαναδεί κάποια πράγματα, δηλαδή όλες οι εφαρμογές μας είναι τουλάχιστον δύοωρες διδασκαλίες που για να ολοκληρώσουμε μια παρέμβαση μπορεί να είναι τέσσερις δύοωρες διδασκαλίες , δυο δύοωρες διδασκαλίες.. αλλά σε καμία περίπτωση δε μπορεί να βγει σε μια διδακτική ώρα.. **Έχεις αντιμετωπίσει κάποιο εμπόδιο σχετικά με το επίπεδο των εκπαιδευομένων ;** κοίτα εγώ πιστεύω ότι το έργο τέχνης μιλάει στον καθένα δε χρειάζεται

να είναι κάποιος εξοικειωμένος ούτε με τα μορφολογικά χαρακτηριστικά ούτε με κάποιο κίνημα τέχνης ..ότι ίσα ίσα το έργο τέχνης μπορεί να βγάλει από τον άλλον πολλά πράγματα ..μου έχει κάνει εντύπωση άτομα τα οποία θεωρούνται «αδύνατα» και αναλφάβητα που έχουν κάνει καταπληκτικές παρατηρήσεις ..και έχουμε μείνει με το στόμα ανοιχτό... γιατί υποθέταμε ότι ένας άνθρωπος που δυσκολεύεται να γράψει και να διαβάσει και του κάνουμε και εξατομικευμένες διδασκαλίες για αυτό βλέπει μια ταινία ή ένα πίνακα ζωγραφική και οι παρατηρήσεις του είναι καταπληκτικές...

2Σ . Κατά αρχάς επειδή θέλει τεχνικό εξοπλισμό μπορεί να μην υπάρχει στον απαραίτητο βαθμό .. δηλαδή θέλεις προτζέκτορα θέλεις υπολογιστή είναι ανάλογα σε κάθε σχολείο σε τι βαθμό τα διαθέτει όλα αυτά ..αν υπάρχει ένας και αν τον θέλει κάποιος συνάδερφος εκεί μπορεί να υπάρχει θέμα... μετά είναι και θέμα διάθεσης του εκπαιδευτή να ψάξει και να βρεί .. **και ως αναφορά το επίπεδο των εκπαιδευομένων δεν υπάρχει κάποιο πρόβλημα;** Ναι αλλά δε θεωρώ ότι είναι ανυπέρβλητο γιατί συνήθως κινητοποιούνται και οι πιο άσχετοι ας πούμε.. ειδικά με την ζωγραφική .. εντάξει στη λογοτεχνία μπορεί κάποιος να είναι διστακτικός να μιλήσει αλλά με την ζωγραφική κινητοποιούνται σε μεγαλύτερο βαθμό ...

3Σ. Γιατί έχουν συνηθίσει σε ένα σύστημα δασκαλοκεντρικό γιατί πιστεύουν ότι είναι ένα σύστημα για φλώρους .....μου το έχουν πει επί τόπου και έχουν φύγει από την τάξη..κάποιοι άλλοι θέλουν μόνο στεγνό μάθημα όχι απαραίτητα δασκαλοκεντρικό αλλά απλό μάθημα.. αισθάνονται πολύ ανασφαλείς όταν αρχίζουν να εκδηλώνονται και να εκφράζουν τις δικές τους απόψεις.. είναι κάτι ξένο για αυτούς

4Σ. Το ένα είναι ότι χρειάζεται ιδιαίτερη προετοιμασία από τον εκπαιδευτή , άλλο εμπόδιο είναι ότι θα πρέπει να υπάρχει ένας σχετικός εξοπλισμός και αναλώσιμα υλικά ώστε να γίνει κάτι ποιο ολοκληρωμένο.. γιατί από την στιγμή που ο εκπαιδευτικός φορέας δε βοηθάει σε αυτό ..το επιβαρύνεται ο εκπαιδευτής και αυτό το κόστος είναι σημαντικό ...και από την άλλη είναι μια μέθοδος την οποία πρέπει να έχεις αρκετό χρόνο να την εφαρμόσεις δεν βγαίνει σε μια ώρα ή δυο..

5Σ. Εγώ πιστεύω ότι ένα πρόβλημα που μπορεί να προκύψει είναι η επιλογή της ομάδας .. Εμείς ας πούμε εκεί που είμαστε δεν έχουμε καλό ίντερνετ wi fi , ή επειδή είμαστε μαζί με άλλο σχολείο πρέπει να στήνουμε και να ξεστήνουμε.. είναι μια αίθουσα και ο χρόνος είναι πάρα πολύ μικρός το διάλλειμα , δεν έχουμε πολλούς χώρος και δεν πρέπει να συμπίπτουν αυτά τα θέματα με άλλο καθηγητή.. και εννοείται ότι έχουμε εμπόδια σχετικά με τον χρόνο.. επίσης υπάρχει διαφορά στο επίπεδο των εκπαιδευμένων ..δηλαδή εμείς έχουμε άτομα που δεν ξέρουν καλά την γλώσσα ..επομένως είναι ένα πολύ μεγάλο θέμα και πως αντιμετωπίζουν την εκμάθηση της γλώσσας ..γιατί κάνουμε εμείς και ενισχυτικές .. από τη

μια έχουμε το πρόβλημα της γλώσσας και από την άλλη υπάρχουν άτομα που έχουν μεγαλύτερη ευχέρεια στη χρήση του λόγου.. κάποιο είναι πολύ απόλυτοι κάποιοι έχουν θρησκευτικές διαφορές.. δημιουργούνται τέτοια θέματα .. επομένως όταν σχηματίζεις μια ομάδα αυτά θα πρέπει να τα προσέξεις και στην αρχή τουλάχιστον θα πρέπει να κάνεις μια επιλογή με κάποια κριτήρια που θα βάλεις και ύστερα συνεχίζεις...

6Σ. Χρόνος , υλικοτεχνική υποδομή , άρνηση γιατί φεύγουμε από το τετριμμένο δηλαδή να μάθουν τα ρήματα, με ένα έργο τέχνης δεν είναι εύκολο να τους μάθεις τα ρήματα και τις αντωνυμίας , οπότε είναι κάποιοι που θέλουν τον παραδοσιακό τρόπο ακόμα και με ενεργητικές τεχνικές προσπαθείς να τους δώσεις το αντικείμενό σου.. στην γλώσσα είναι δύσκολο να κάνεις μάθημα με την τέχνη..

7Σ. Εμπόδια είναι ότι πολλοί εκπαιδευόμενοι δεν είναι εξοικειωμένοι είναι πολύ διστακτικοί γιατί έχουν συνηθίσει με άλλες μεθόδους διδασκαλίας και δεν εμπιστεύονται την όλη διαδικασία .. και κάποιες φορές δεν υπάρχει η κατάλληλη υλικοτεχνική υποδομή για να το στηρίξει όλο αυτό και επίσης άλλες φορές η πίεση του χρόνου και της ύλης δεν το επιτρέπει να το εφαρμόζουμε πάντα..

8Σ. Αυτό που είπαμε πριν ότι η τέχνη είναι κάτι το οποίο είναι ξένο για αυτούς είναι κάτι το οποίο μπορεί να μην το θεωρούν χρήσιμο , είναι κάτι το οποίο το προσεγγίζουν τελείως επιφανειακά και την προσεγγίζουν περισσότερο έτσι για να διασκεδάσουν δεν μπορούν να εισέρθουν σε πιο ειδικά θέματα για την τέχνη για αυτό είπα πριν ότι θα πρέπει οι εκπαιδευτές ενηλίκων να εστιάζουν στο τι βλέπουν ..και όχι σε ειδικά στοιχεία... υπάρχουν εμπόδια υλικοτεχνικής υποδομής αλλά ένας καλός εκπαιδευτής ενηλίκων μπορεί να τα λύσει.....

2. Θα χαρακτηρίζατε ως επιτυχημένη την υλοποίηση της εκπαιδευτικής σας παρέμβασης με την αξιοποίηση έργων τέχνης;

1Σ. Ναι εγώ θεωρώ ότι έχω αποτελέσματα παραπάνω και από αυτά που προσδοκούσα..

2Σ. Ναι σε μεγάλο βαθμό

3Σ. Σε κάποιες περιπτώσεις ναι ειδικότερα σε θέματα αρνητισμού απέναντι στην πληροφορική , υπήρχε ψηφιακός αναλφαριθμητισμός, υπήρχε δηλαδή μια μεγάλη τεχνοφοβία...η οποία υπάρχει και σε άτομα μεγάλα αλλά και σε άτομα πανεπιστημιακού επιπέδου..ειδικά στους φιλόλογους ..χαχαχα

4Σ. Ναι για αυτό και την ακολουθώ..

5Σ. Εγώ θεωρώ ότι όσες φορές το έχουμε κάνει είτε διαθεματικά είτε μεμονωμένα ήταν αρκετά επιτυχημένη

6Σ... Όποτε την έχω δουλέψει στην τάξη είναι επιτυχημένη και τους αρέσει και έχουν βγει πράγματα .. βρίσκω ότι το κοιτάνε δεύτερη φορά.. μετασχηματισμός δεν ξέρω αν θα συμβεί , στο παλιό τμήμα που είχα ένιωθες το μετασχηματισμό υπήρχε..

7Σ. Στα πρώτα στάδια δε μπορώ να πω ότι ήταν επιτυχημένη γιατί ήτανε πειραματικό στάδιο και από μένα.. οι εκπαιδευόμενοι ήταν κάτι καινούριο για αυτούς δεν το γνώριζαν ..στη συνέχεια όμως που είχε δημιουργηθεί και το κατάλληλο κλίμα μέσα στην τάξη νομίζω ότι πέτυχα αρκετούς στόχους από αυτούς που είχα θέσει...

8Σ. Εγώ τη θεωρώ επιτυχημένη γιατί βλέπω τον ενθουσιασμό των εκπαιδευομένων όταν μπαίνουν στο σχολείο πως μπαίνουν και πως φεύγουν.. βλέπω πως μπαίνουν διστακτικά και πως βγαίνουν εκπαιδευόμενοι οι οποίοι είναι θερμοί υποστηρικτές της εκπαίδευσης ενηλίκων και ειδικότερα των ΣΔΕ... και σε μένα προσωπικά έρχονται ξανάρχονται τόσα χρόνια έχουμε μια πιο δημιουργική σχέση υπάρχει μια αλληλεπίδραση μεταξύ μας θετική , θεωρώ ότι και μέσω της παρέμβασης με την τέχνη έχω συμβάλλει στο μετασχηματισμό ..τόρα δεν ξέρω αν είναι μόνο αυτό..

3. Πώς θα χαρακτηρίζατε το μαθησιακό κλίμα που αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια εφαρμογής της συγκεκριμένης υλοποίησης της εκπαιδευτικής σας παρέμβασης;

2Σ. Ζωντανό ..δηλαδή υπήρξε αυξημένη συμμετοχή υπήρχε καλή διάθεση εκ μέρους τους και διάθεση να μιλήσουν και νομίζω ότι συνέβαλε στην κινητοποίησή τους δηλαδή η μεγάλη πλειοψηφία είχαν κάτι να πουν είχαν κάτι να καταθέσουν..

3Σ. Λίγο σοκαρισμένοι ήτανε που είχαν ένα τέτοιο τρόπο προσέγγισης ..ήταν αρκετά σφιγμένοι το πώς θα αντιμετωπιστούν από τους υπόλοιπους μέσα στην τάξη , παρόλο που δεν υπήρχε θέμα κριτικής από τους υπόλοιπους για κάθε έκφραση , έγινε κατανοητό απ όλους ότι ήτανε εύλογο να εκφρασθεί κάθε είδους άποψη , παρόλο αυτά οι ίδιοι φοβόντουσαν να εκφραστούν ελεύθερα σκεφτόμενοι τι μπορούσε να ειπωθεί αργότερα, φοβόντουσαν ότι θα αυτοεκτεθούν μέσα από την κριτική τους για το έργο τέχνης... γιατί θα κατέθεταν προσωπικά τους στοιχεία

4Σ. Είναι πολύ συνεργατικό για άτομα τα οποία δε γνωρίζει ο ένας τον άλλο..

5Σ. Ήταν το κατάλληλο αλλά ήμασταν τυχεροί γιατί ήταν θετικοί οι εκπαιδευόμενοι .. σε άλλες περιπτώσεις αλλά όχι μέσω της τέχνης , επειδή υπήρχαν άτομα τα οποία ήταν έντονα ρατσιστές δηλαδή εντονότατα ρατσιστές ...δηλαδή να φτάσει σε ένα σημείο μέσα στην τάξη μόνο που δεν πιάστηκαν στα χέρια..

6Σ. Το κλίμα ήταν πάρα πολύ θετικό του άρεσε πάρα πολύ..

7Σ. Υπήρχε κλίμα συνεργασίας εμπιστοσύνης είχαν τη διάθεση όλοι να εκτεθούν να εκθέσουν τις απόψεις τους ..μόνο σε αυτές τις περιπτώσεις είχαν επιτευχθεί οι στόχοι μου όταν υπήρχε ένα συνεργατικό κλίμα ..

4. Ποιοι ήταν οι παράγοντες που συνέβαλλαν στη διαμόρφωση ενός θετικού εκπαιδευτικού κλίματος στην ομάδα των ενηλίκων εκπαιδευομένων στο πλαίσιο της αξιοποίησης έργων τέχνης;

1Σ. Κατ αρχήν θεωρώ ότι η ομάδα πρέπει να αισθάνεται ασφάλεια , δηλαδή ότι δε θα κοροϊδεύσει κάποιος κάποιον δηλαδή δε θα θεωρήσει ότι λέει σαχλαμάρες ..γιατί δεν υπάρχουν σαχλαμάρες.. ο καθένας λέει την άποψή του , μετά πιστεύω ότι οι εκπαιδευτές πρέπει από μέσα τους βαθιά να αισθάνονται και να μην υποτιμούν κανέναν από τους εκπαιδευόμενους και να αισθάνονται ότι βαθιά μέσα του ο άλλος έχει να του πει πράγματα .....αυτό το διαισθάνονται οι εκπαιδευόμενοι και αισθάνονται μια θερμή και συμμετέχουν ... εάν εγώ θεωρώ ότι έχω πάει στο Παρίσι ενώ αυτοί πουλάνε πράγματα στη λαϊκή και έχω ένα τέτοιο πνεύμα και να το πω , αν το φέρω στο κεφάλι μου θα υπάρχουν αντιστάσεις δε θα κυλίσει καλά..

2Σ. Επίσης είναι σημαντικό να υπάρξει ένα φιλικό κλίμα ένα θερμό κλίμα.. Ναι ένα φιλικό κλίμα και μεταξύ τους ..να πούμε τις απόψεις μας να συζητήσουμε ότι δεν υπάρχει σωστό και λάθος , ένας αμοιβαίος σεβασμός ότι δεν υπάρχει μια περίεργη άποψη κλπ ο καθένας μιλά ...

3Σ. Το κλίμα το οποίο είναι αρκετά φιλικό ..δηλαδή σε φάση ελάτε να το συζητήσουμε τώρα να δούμε τι θα μας βγει και τι μπορούμε να καταλάβουμε από ένα έργο τέχνης βγάζοντας το φόρμαλ μέσα από την προσέγγιση λειτουργώ πολλές φορές σαν ψυχαγωγητής παρά σας εκπαιδευτής..

7Σ. Κατ αρχήν είχε προηγηθεί η γνωριμία με τους εκπαιδευόμενους είχαν προηγηθεί και άλλες δραστηριότητες εκπαιδευτικού χαρακτήρα , οπότε αυτό έκανε τους εκπαιδευόμενους να νιώσουν και εμπιστοσύνη σε σχέση με μένα ότι δε θα τους εκθέσω σε κάτι ..αλλά και σε σχέση με τους συναδέλφους τους.

8Σ. Κατά αρχήν η ενθάρρυνση, η ενίσχυση , να τους ενθαρρύνεις να τους ενισχύσεις , να τονίζεις τα θετικά τους σημεία ε.. να χρησιμοποιήσεις την εμπειρία τους ως μέσο για να αναπτύξουν τον κριτικό στοχασμό να τους αντιμετωπίσεις ως ενήλικες με εμπειρία οι οποίοι έχουν μια πορεία ζωής και έχουν βιώσει πράγματα και ίσως και εσύ έχεις τη διάθεση να τα μάθεις, να μη νομίζεις ότι είσαι αυθεντία και ως ο καθηγητής ο οποίος όλα τα γνωρίζει και τους υποτιμάς .. μετά η ομάδα να υπάρχει αλληλεπίδραση στην ομάδα θετική , να υπάρχει

σεβασμός, να δίνεις σημασία και στα αδύναμα μέλη της ομάδας, τα δυνατά μέλη της ομάδας τα εντάσεις έτσι στην ομάδα ώστε να βοηθούν τους αδύναμους ..

5. Ποιες προσπάθειες έγιναν από μέρους σας για την βελτίωση και διόρθωση του εκπαιδευτικού κλίματος σε περίπτωση που δεν ήταν το αναμενόμενο;

1Σ. Χρειάστηκε κάποια φορά να επέμβεις ώστε να διορθώσεις το εκπαιδευτικό κλίμα.... Εμένα δε μου έχει τύχει αυτό γιατί εγώ σέβομαι και όλοι σεβόμαστε και ειλικρινά τουλάχιστον στις παρεμβάσεις που έχω κάνει με την τέχνη δεν έχω δει κάποιος να φέρεται άσχημα σε κάποιον άλλον βέβαια όλο αυτό τον καιρό στα ΣΔΕ υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις που οι εκπαιδευόμενοι μπορούν να ξεφύγουν αλλά νομίζω ότι ο εκπαιδευτής είναι σε θέση να το χειριστεί και να του κάνει να αισθανθούν θετικά όλοι.. ο ένας βοηθάει τον άλλο .. αλληλεγγύη ..

2Σ. Εκείνη τη στιγμή ή αργότερα; Γιατί αν το πάμε στο αργότερα θα προσπαθούσα να επιλέξω κάτι πιο κοντά στην αντιληπτική τους ικανότητα η στα ενδιαφέροντά τους .. θα προβληματίζομαι πάνω στο υλικό το οποίο διάλεξα ήταν ίσως πιο δύσκολο ..τόρα εκείνη τη στιγμή εντάξει προφανώς κάνω και εγώ κάποιες παρεμβάσεις επεξηγηματικές να δω ότι δυσκολεύονται προκειμένου να τους το απλοποιήσω ..**Πάντως κάποιος άλλος συνάδερφος μου είπε ότι είχε αρνητικές αντιδράσεις ότι του έλεγαν αυτά είναι χαζά και είναι για φλώρους κλπ...** όχι σε μας έχει πάει πολύ καλά ...αν και μπορεί ..καμιά φορά είναι και θέμα ..γιατί έρχονται και νομίζουν ότι το μάθημα θα γίνει όπως όταν πήγαιναν σχολείο.. αλλά εάν ένα ΣΔΕ συχνά πυκνά κάνει τέτοια πράγματα και εμείς κάνουμε.. και κάνουμε τακτικά και διαθεματικά κλπ και να χρησιμοποιούμε και τέχνη κλπ νομίζω ότι μετά το συνηθίζουν και εντάξει δεν αντιδρούν άσχημα..... και αν υπάρχει και διάθεση από τους συναδέλφους διαθεματικά.. **δηλαδή τους προετοιμάζετε κατά κάποιο τρόπο ώστε να το δεχθούν αυτό;** Ακριβώς έτσι..

3Σ. Η κατανόηση της λογικής της μεθόδου , η δημιουργία του φιλικού κλίματος που είπαμε πριν , η κατανόηση από μέρους όλων των εκπαιδευομένων ότι οποιαδήποτε άποψη είναι δεκτή και κατανοητή , είναι αυτό ακριβώς που επιθυμούμε να ακουστεί οποιοδήποτε είδος άποψης όλες οι ιδέες οικοδομούν ένα συνολικό κτίσμα μέσα στην εκπαιδευτική μας ομάδα...

4Σ. Δεν τις έκανα εγώ τις έκανε η ομάδα.. μόνο μια φορά χρειάστηκε..

5Σ. Πρώτα απ όλα συζητάμε το θέμα με κάποια γεγονότα τα οποία είναι υπαρκτά είτε μέσω του διαδικτύου είτε μέσω εφημερίδων είτε μέσω θεμάτων που έχουν οι ίδιοι , αλλά και φυσικά παίζει πολύ μεγάλο ρόλο η συνέντευξη που παίρνουμε στην αρχή στους εκπαιδευόμενους και τους αναφέρουμε πιο είναι το κλίμα μέσα στο σχολείο και ο σεβασμός

απέναντι στο άλλο .. τουλάχιστον όταν μιλάει να σταματήσει και μετά να φέρει τις δικές του αντιρρήσεις ... γιατί κάποιοι δε θα μιλάνε καθόλου..

6Σ. Δεν μου έχει συμβεί ποτέ .. δηλαδή άρεσε πάρα πολύ.. τώρα πιστεύω ότι αν δω ότι το κλίμα δεν είναι το ανάλογο μπορεί και να διακόψω αυτό το μάθημα με την τέχνη , άλλα δε μου έχει συμβεί να υπάρχει εχθρικό και ανταγωνιστικό περιβάλλον , δηλαδή από την τέχνη δημιουργείται το ανάλογο περιβάλλον....

7Σ. Έγιναν ώστε να παρακινήσω όλους τους εκπαιδευόμενους να συμμετάσχουν να τους επιβραβεύσω ε.. να συζητήσουμε όλοι μαζί πάνω σε κάποιο συγκεκριμένο θέμα και όχι μόνο μέσα στην τάξη .. και κάποιες φορές κατ'ιδίαν.. με κάποιους που είχαν ένα ιδιαίτερο θέμα και γενικά δεν υπήρχε πίεση πάνω σε αυτό, όποτε ένιωθε ο καθένας έτοιμος να συμμετάσχει μπορούσε να το κάνει στην επόμενη δραστηριότητα

8Σ. Πάντα κάνει ο εκπαιδευτής ενέργειες για να βελτιώσει το μαθησιακό κλίμα κατ'αρχήν ο εκπαιδευτής ενηλίκων πρέπει να αφοουγκράζεται το μαθησιακό κλίμα αν δεν αφοουγκράζεται το μαθησιακό κλίμα δε μπορεί να σταθεί στην τάξη ειδικά με ενήλικες...

Άξονας Τέταρτος : Αποτελέσματα και προοπτικές

Υποερωτήματα :

1. Πιστεύεται ότι η αξιοποίηση της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία συμβάλλει θετικά στην κατάκτηση της γνώσης στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων και στην αλλαγή των στάσεων των εκπαιδευομένων;

1Σ. Αναπτύσσουν πολύ την κριτική σκέψη , αλλάζουν τις στάσεις τους πολύ πιο ομαλά, ίσως θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι δεξιότητα το ότι παρατηρούν πιο βαθιά τα πράγματα προσπαθούν να εξηγήσουν αυτό που θέλουν να πουν πιο οργανωμένα και ίσως επιμένουν να το που δεν το αφήνουν, προσπαθούν να εξηγήσουν...

2Σ. Ναι βέβαια σου λέω η στάση δεν αλλάζει εύκολα θέλει πολύ δούλεμα ...δηλαδή για να αλλάξει μια στάση πρέπει να δουλέψεις ένα θέμα σε επίπεδο χρόνου έτους. Ξανά και ξανά γιατί δεν μπορείς να πεις ότι με τέτοιες παρεμβάσεις μία ή δυο έγινε και κάτι.. θα πρέπει να κάνεις ένα προγραμματισμό και σε κάθε δυο βδομάδες π.χ πρέπει να το δουλεύεις αυτό για να δεις αποτελέσματα σε κάποιους μήνες..

3Σ. Συμβάλλει αρκετά στην έναρξη κάποιας κριτική σκέψης , όχι απαραίτητα και στην αρχή της δράσης ..μετασχηματισμός δε γίνεται 100%..είναι δύσκολο να γίνει κάτι τέτοιο.. αλλά αυτό δε μας αποτρέπει γιατί βάζει τον εκπαιδευόμενο στην λογική του να σκέφτεται πάνω σε κάτι , να σκέφτεται να το αλλάξει και να μπαίνει στη λογική να το συζητήσει είναι ένα θετικό βήμα

4Σ. Θεωρώ πως ναι ..πάντοτε μέσα από τη διδασκαλία μου σε σχέση με το γνωστικό μου αντικείμενο θίγω κοινωνικά και πολιτιστικά θέματα ..επειδή έχει να κάνει το φυτό και ο πολιτισμός συνδέονται απόλυτα όπως είναι τα σιτηρά τα οποία είναι ή βάση του πολιτισμού , δεν μπορείς να έχεις ξέχωρα το πολιτιστικό ή το κοινωνικό κομμάτι ..επομένως πάντοτε θίγονται θέματα πολιτιστικά κοινωνικά και πολλά άλλα... η το σχετικά με το ταξίδι των φυτών πως ήρθαν στην Ελλάδα.. **επιτυγχάνετε εύκολα κάποιος μετασχηματισμός ;** Βλέπω ότι τον απελευθερώνει τον εκπαιδευόμενο γιατί ακούγονται διάφορες απόψεις , θίγονται και διάφορα θέματα ταμπού τα οποία τα κουβεντιάζει για πρώτη φορά και αποδέχονται το τι περίεργο μπορεί να υπάρχει .και αρχίζουν και να τα αναθεωρούν..

5Σ. Ναι αυτό στο είχα πει από τη αρχή ..είμαι κάθετη σε αυτό γιατί υπάρχει το αντικείμενο στη μέση.. υπάρχει η εμπειρία , υπάρχει η εικόνα, υπάρχει δράση , αυτό είναι πάρα πολύ έντονο και πέρα την τέχνη .. πχ εγκληματολογία που έχουμε πιάσει κάποια θέματα που είναι πραγματικά .. κάποιες αποκλίνουσες συμπεριφορές που είναι πάρα πολύ έντονες ... να πω ένα παράδειγμα μετά από συζήτηση που είχαμε για τη θανατική ποινή.. μέσα από την συζήτηση και κάποια γεγονότα βλέπουμε να αλλάζουνε δειλά – δειλά κάποια πράγματα και κάποιες στάσεις...

6Σ. Ναι και στην αλλαγή των στάσεων όπως είπα και πριν , συμβάλλει, οι ενεργητικές τεχνικές συμβάλουν και πόσο μάλλον η τέχνη, μετά εμβαθύνουν παρατηρούν, και τον πιο δύσκολο μαθητή αυτό τον εξιτάρει.

7Σ. Ναι συμβάλλει θετικά γιατί είναι κάτι που τους κάνει να αναπτύξουν την κρίση τους το στοχασμό τους , οπότε σκέφτονται πάνω σε αυτό και σιγά σιγά οι γνώση ουσιαστικά έρχεται μέσα από τους ίδιους γιατί καταλήγουν σε ένα συμπέρασμα βλέποντας ένα πίνακα ζωγραφικής και κατακτούν έτσι τη γνώση καλύτερα γιατί το βιώνουν οι ίδιοι , όταν είναι κάτι παραστατικό και βιωματικό το κατακτούν καλύτερα..

2. Ποιες δεξιότητες πιστεύετε ότι ανέπτυξαν οι ενήλικες εκπαιδευμένοι σε σχέση με την αξιοποίηση έργων τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία;

1Σ. Αναπτύσσουν πολύ την κριτική σκέψη , αλλάζουν τις στάσεις τους πολύ πιο ομαλά, ίσως θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι δεξιότητα το ότι παρατηρούν πιο βαθιά τα πράγματα

προσπαθούν να εξηγήσουν αυτό που θέλουν να πουν πιο οργανωμένα και ίσως επιμένουν να το που δεν το αφήνουν, προσπαθούν να εξηγήσουν...

2Σ. Σίγουρα την κριτική σκέψη ..την φαντασία γιατί καλούνται να ερμηνεύσουν οι ίδιοι γίνονται πιο .. οξύνουν την αισθητική τους το αισθητήριο της τέχνης..

3Σ. Πρώτο να κατανοούν ότι μπορούν να διαβάζουν και να αποκτήσουν εμπιστοσύνη ότι η τέχνη δεν είναι κάτι που θα τους καταπιεί επειδή δεν έχουν κάποια ιδιαίτερη μόρφωση κλπ ειδικά αν μιλάμε για τα ΣΔΕ φοβόντουσαν την τέχνη βλέποντας όμως ότι μπορούσαν να βρουν μέσα από την τέχνη με τη συζήτηση με την περαιτέρω ερμηνεία των έργων με την προσωπική τους κατάθεση , πράγματα οποία τα οποία αρνούνταν να τα σκεφτούνε, δηλαδή δεν είχαν διαανοηθεί ποτέ ότι θα μπορούσαν να εκφράσουνε ,αργότερα η όλη αυτή η προσέγγιση τους έκανε να αισθάνονται πολύ πιο άνετα απέναντι σε ένα έργο τέχνης και πιο αποδεκτοί στο να ασκήσουν μια κριτική σε αυτό.

4Σ. Δεξιότητες ναι ..αν μπω στη λογική που τους αφήνω να ψάξουν και να σκεφτούν τις αναπτύσσουν.. ιδιαίτερα κριτικό στοχασμό

5Σ. Πρώτα πρώτα την κριτική ..τη δεύτερη σκέψη ..την μείωση της απολυτότητας ..

6Σ. Πνευματικές δεξιότητες , ετοιμότητα, η δεξιότητα του εμβαθύνειν, είναι ανάλογα και το αντικείμενο σε μένα είναι περισσότερο πνευματικές

7Σ. Μπορούν να παρατηρούν καλύτερα , να αναγνωρίζουν καλύτερα πράγματα ,να συγκρίνουν , να κρίνουν , να εκφράζουν καλύτερα τις απόψεις τους να μπορούν να συζητούν , να συνεργάζονται..

8Σ. Κατ αρχήν ενεργοποιείτε η φαντασία τους , ενεργοποιείτε η παρατήρηση , μετά μαθαίνουν ότι υπάρχουν και εναλλακτικοί τρόποι προσέγγισης των πραγμάτων, συμμετέχουν σε μια συζήτηση γίνονται συνομιλητές , γίνονται και ακροατές επίσης , που ακούνε και δίνουν και την άποψή τους , επιχειρηματολογούν, μετά αρχίζουν να σκέφτονται και αυτά τα οποία βλέπουν ή ακούν αρχίζουν να τα συσχετίζουν με τη δική τους εμπειρία με τη δική τους ζωή .. να σκέφτονται ας πούμε και τα δικά τους βιώματα από πού έχουν προέλθει και κατά πόσο ας πούμε αυτά μπορούν να τους βοηθήσουν για να πάνε παραπέρα ...συνεργατικότητα , επικοινωνία, το συναίσθημα , αρχίζει και δονείται το συναίσθημα το οποίο συναίσθημα στη μαθησιακή διαδικασία έχουν γίνει ολόκληρες έρευνες πάνω σε αυτό στη αξιοποίηση του συναισθήματος στην εκπαιδευτική διαδικασία ..εε .και η φαντασία όπως είπαμε..

3. Ποιες στάσεις πιστεύετε ότι ανέπτυξαν οι ενήλικες εκπαιδευμένοι σε σχέση με την αξιοποίηση έργων τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία;

1Σ. Πιστεύω ότι εάν οι παρεμβάσεις είναι μακροχρόνιες ειδικά για πολύ σκληρά ζητήματα όπως είναι θέματα ρατσισμού ..μπορείς να μετασχηματίσεις ή τουλάχιστον να τους κάνεις να σκεφτούν κάποια πράγματα ..

2Σ. Γίνονται πιο δεκτικοί πιο συμμετοχικοί μμ ίσως πιο συνεργατικοί.. **και ίσως πιο θετικοί απέναντι στη μάθηση ;** Ναι πιο... συμμετοχικοί πιστεύω και πιο δεκτικοί ας πούμε είναι κάτι που δεν το έχουν συνηθίσει

3Σ. Να είναι περισσότερο θετικοί απέναντι στην τέχνη..

4Σ. Στάσεις ναι ιδίως σε κοινωνικά θέματα που προκύπτουν μέσα από αυτή την διαδικασία..

5Σ. Του ενεργού πολίτη.. νομίζω ότι αυτό είναι κατά συνέπεια μείωση της παθητικότητας ...είναι η συνεργασία γιατί είναι πολύ βασικό η συλλογικότητα , η μείωση της ατομικότητας ..τόρα είναι αυτά που μου έρχονται τώρα στο μυαλό..

6Σ. Θεωρώ ότι τους βοηθάει να αναπτύξουν την εμπάθυνση ίσως , καμιά φορά στα στερεότυπα που έχουν να μπορέσουν να δουν και την άλλη πλευρά ότι καμιά φορά δεν είναι έτσι... ότι μπορούν ίσως να σταθούν σε ένα πίνακα και να τον κριτικάρουν που αυτό το είχαν για πολύ ψηλά το είχαν για τους κριτικούς τέχνης , θεωρούσαν ότι ήταν αγράμματοι και δε μπορούσαν να το κάνουν.... μετά στα κινηματογραφικά έργα το ίδιο, καταλαβαίνω ότι βήμα βήμα αρχίζουν αν μπορούν να κριτικάρουν το οτιδήποτε από το έργο που θα δουν και πιστεύουν ότι μπορούν να το κάνουν και χωρίς την παρουσία του εκπαιδευτή στη ζωή τους...

7Σ. Ότι μπορούν και αποδέχονται πιο εύκολα το καινούριο, το διαφορετικό, σκέφτονται ότι μπορούν να αλλάξουν μια παλιά τους αντίληψη , είναι πιο δεκτικοί σε καινούρια πράγματα..

4. Θεωρείτε ότι η αισθητική εμπειρία είναι ιδιαιτέρως σημαντική και πρέπει να αποτελεί βασικό στοιχείο της μαθησιακής διαδικασίας στην εκπαίδευση ενηλίκων;

1Σ. Ναι θεωρώ ότι είναι πάρα πολύ σημαντική γιατί έχει αποτελέσματα σαν παρέμβαση πολύ καλύτερα από τεχνικές που είναι συμβατικές ..

2Σ. Ναι θεωρώ ότι είναι σημαντική γιατί τους λείπουν οι εμπειρίες στους περισσότερους και όχι μόνο μέσα στην τάξη αλλά και έξω από αυτήν .. δηλαδή ακόμα και οι επισκέψεις σε μουσεία ... μπορεί μετά να τους αναθέσεις και μια μικρή εργασία δηλαδή όχι μόνο παρακολούθηση έτσι σαν ένα μίνι πρόζεκτ ..πιστεύω ότι είναι χρήσιμο... και είναι και κάτι που τους έχει λείψει δεν το έχουνε γνωρίσει... πολλοί ας πούμε δεν έχουν πάει σε μουσείο .. νομίζω ότι τους αρέσει π.χ πήγαμε στο αρχαιολογικό και ήταν ενθουσιασμένοι.. **και στα εκπαιδευτικά αποτελέσματα βοηθάει ;** ναι βοηθάει πάρα πολύ βέβαια... **αν και υπάρχουν κάποιοι που πάνε στα ΣΔΕ για διαδικαστικούς λόγους ..** ναι υπάρχουν και αυτοί .. **αλλά**

ακόμα και σε αυτούς τους ξυπνά το ενδιαφέρον; Ναι **ναι** και κάτι τους μένει στο κάτω κάτω.. εδώ θέλω να πω κάτι από την εμπειρία μου ότι κάποιοι που έχουν το στίγμα έλλειψης καλλιέργειας με την αισθητική εμπειρία με το να πάνε σε ένα μουσείο νιώθουν ότι τους ανεβάζει επίπεδο και νομίζω ότι αυτό τους αρέσει το ότι μπορούν και συζητούν για την τέχνη για ένα μουσείο ανεβαίνουν ψυχολογικά με αυτό...

3Σ. Θεωρώ ότι πρέπει να αποτελεί βασικό στοιχείο σε κάθε είδους εκπαίδευση ..είτε ενηλίκων είτε ανηλίκων..

4Σ. Ναι αλλά μόνο αν έχει ο εκπαιδευτής την ικανότητα να το κάνει αυτό και τις γνώσεις για να μπορέσει να το στηρίξει πάρα πολύ καλά και να μπορεί να το ελέγχει.. και να ξέρει ότι υπάρχει συγκεκριμένος δρόμος να το οδηγήσει εκεί ..αν δεν έχει την ικανότητα ως εκπαιδευτής θα αποτύχει και θα αποτύχει παταγωδώς.. πρέπει να μπορεί να το κουμαντάρει όλο αυτό..

5Σ. Ναι αλλά να είναι τέλος πάντων τα σχολεία πιο σωστά..να μην είναι όλα στο φιλότιμο του καθηγητή , υπάρχουν κάποια προβλήματα με τις κατάλληλες υποδομές.. πχ δεν υπάρχει καθαρίστρια στο σχολείο και τα κάνουμε εμείς....

7Σ. Ναι γιατί έχει πολλά οφέλη , θεωρώ ότι είναι πολύ σημαντικό και πια είναι καιρός να αλλάξει η εκπαιδευτική διαδικασία και να προχωρήσουμε λίγο παρακάτω.. νομίζω ότι είναι η εξέλιξη αυτή ....

8Σ. Πιστεύω ότι είναι πολύ σημαντικό στοιχείο αρκεί να ξέρουμε πότε θα χρησιμοποιήσουμε και αρκεί να ξέρω σε ποια ομάδα θα το χρησιμοποιήσουμε ..δηλαδή θα πρέπει να υπάρχουν και οι συνθήκες να χρησιμοποιηθεί , δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε ομάδα που δεν υπάρχει δέσιμο ,σε μια ομάδα που δεν εμπιστεύεται τον εκπαιδευτή , πρέπει δηλαδή να χρησιμοποιείται σε μια ομάδα εκπαιδευομένων που θα υπάρχει θετική αλληλεπίδραση και θετικό μαθησιακό κλίμα ...

5.Σε σχέση με τα αποτελέσματα της αξιοποίησης της τέχνης στην εκπαίδευση ενηλίκων ποιες ήταν οι σημαντικότερες αλλαγές που έχετε επισημάνει μετά την συστηματική εφαρμογή σε σχέση με τις παραδοσιακές μεθόδους διδασκαλίας;

1Σ. Έχω δει καλύτερα μαθησιακά αποτελέσματα , έχω δει το κλίμα της ομάδας να γίνεται πιο θετικό , έχω δει ότι ή ίδια η ομάδα αποκτά καλύτερη συνοχή , συνεργάζεται καλύτερα ..

2Σ. Ανεβαίνουν ψυχολογικά δεν ήξεραν από πίνακες και μιλάνε για τέχνη για μουσεία για ποιήματα ..

4Σ. Ναι γίνονται πολύ πιο δεκτικοί απέναντι στην μάθηση και πιο δεκτικοί στο να ακούνε και τις διάφορες απόψεις που μπορεί να υπάρχουν

5Σ. Πρώτα απ όλα ο χρόνος μπορεί και να ήμασταν και τρεις ώρες μέσα που δεν ήμασταν.. κυλούσε πολύ πιο δημιουργικά ήτανε πιο ευχάριστα , άλλαζαν οι στάσεις πιο εύκολα μετά από συζήτηση και επειδή ήταν η γνώση πολλές φορές περισσότερη ακόμα και μέσα από μια εικόνα σου δινόταν η ευκαιρία να αναφέρεις πιο πολλά πράγματα ή να αναφέρουν οι ίδιοι κάποια πράγματα και κάποιες εμπειρίες ήταν η αλλαγή των στάσεών τους.. εγώ επιμένω σε αυτό

7Σ. Ότι ήτανε για μένα πιο εύκολο να πετύχω τους στόχους που είχα κάθε φορά στη διδασκαλία μου σε σχέση με ένα παραδοσιακό τρόπο διδασκαλίας , τα αποτελέσματα ήταν εμφανή άμεσα εκείνη την στιγμή , ότι ήταν κάτι που προκαλούσε το ενδιαφέρον των εκπαιδευομένων και οι ίδιοι πια το ζητούσαν στις επόμενες συναντήσεις η διδασκαλία να γίνεται με αυτό τον τρόπο .

8Σ. Ενεργοποιείται η φαντασία τους , ενεργοποιείτε στοχασμός τους , ενεργοποιείτε η δημιουργικότητα τους , ενεργοποιείτε η κρίση τους , αρχίζουν και συσχετίζουν βιώματα, αρχίζουν και σκέφτονται ποιες είναι οι απόψεις τους για ένα θέμα και αν μπορούν να τις αλλάξουν...

6.Εχετε ανταλλάξει απόψεις σχετικά με τα εκπαιδευτικά αποτελέσματα με άλλους συναδέλφους που εφαρμόζουν ενεργητικές τεχνικές μάθησης;

1Σ. Ναι κυρίως με συναδέλφους οι οποίοι είναι στην ίδια ειδικότητα με μένα γιατί το έχουμε εφαρμόσει ξεχωριστά όλοι μαζί και έχω ανταλλάξει απόψεις με συναδέλφους άλλων ειδικοτήτων που κάνουμε μαζί διαθεματικές διδασκαλίες ..φιλόλογοι κοινωνιολόγοι κλπ

2Σ. Ναι σίγουρα και μετά καθόμαστε και συζητάμε αν πήγε κάτι καλά και τι ή όχι.. και συνήθως τα καταγράφουμε για την επόμενη φορά ..

3Σ .Ναι και κάποιοι είναι ενάντια στο να εφαρμόσουν την τέχνη με αυτόν τον τρόπο στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι ενάντια στο μετασχηματισμό και στο mezirow .θεωρούν ότι υπάρχει μια δυνατότητα για κοινωνικοπολιτική προέκταση του μετασχηματισμού και όχι με τον τρόπο που το κάνει ο Mezirow, υποκοινούνται πιο πολύ από Μπορντιέ και Φρέιρε ...

4Σ. Ναι έχω μιλήσει με διάφορες ειδικότητες είτε είναι της πληροφορικής είτε είναι φιλόλογοι μαθηματικά κλπ ... πολλοί από αυτούς το αποφεύγουν γιατί θεωρούν ότι δε δουλεύει ιδιαίτερα καλά η δεν έχει κάτι να προσθέσει στην εκπαίδευση ..εγώ είμαι αντίθετος με αυτό και επιμένω ότι στο γνωστικό αντικείμενο ενδείκνυται να κάνεις κάτι τέτοιο απλώς πρέπει να είσαι ικανός εκπαιδευτής.. και να έχεις και την κατάλληλη επιμόρφωση..

5Σ. Περισσότερο μέσα στο ΣΔΕ Πειραιά και όταν κάναμε διάφορα σεμινάρια μιλάγαμε μεταξύ μας.. δεν έχω συναντήσει κάποιους που να είναι αρνητικοί απέναντι στη μέθοδο.. όλοι ήταν θετικοί..

6Σ. Έχω ρωτήσει και δεν το εφαρμόζουν συχνά .. δηλαδή.. δεν το εφαρμόζουν συχνά το φοβούνται ..και όχι μόνο και το φοβούνται η αλήθεια είναι δεν υπάρχει και υποδομή .. όταν έχεις μια ώρα μάθημα και σου λέει ότι δεν μπορώ να σου δώσω δώρο δεν μπορώ να το κάνω σε τρία τέταρτα.. και λέω σε παρακαλώ είμαι φιλόλογος και θέλω να κάνω κάτι πιο διαδραστικό ..αλλά μου λένε δε γίνεται ..για 6 ώρες πάω τρεις φορές τη βδομάδα ..αυτό δε βοηθάει στην τέχνη... δεν μπορείς να κάνεις τίποτα..

7Σ. Ναι αρκετές φορές.. όσοι είχαν ασχοληθεί με το κομμάτι αυτό δηλαδή είχαν επιμορφωθεί και γνώριζαν πώς να το εφαρμόσουν και είχαν θετικές εμπειρίες , όσοι δε γνώριζαν τον τρόπο αυτό και είχαν αποφασίσει απλά να εντάξουν ένα έργο τέχνης στον τρόπο διδασκαλίας τους είχε φανεί πολύ δύσκολο και δεν είχαν πετύχει τους στόχους τους.

8Σ. Ναι ναι και όλοι τη θεωρούν θετική ως ένα θετικό και χρήσιμο εργαλείο στην μαθησιακή διαδικασία ..

7. Με ποιους τρόπους θεωρείτε ότι η αξιοποίηση της τέχνης στην διδακτική διαδικασία μπορεί να γίνει περισσότερο αποτελεσματική στο πλαίσιο της εκπαίδευσης ενηλίκων και κυρίως στο εκπαιδευτικό περιβάλλον των ΣΔΕ;

2Σ. Η τέχνη θα μπορούσε να διαπερνά όλους τους γραμματισμούς ας πούμε όπως τους λέμε στα ΣΔΕ δηλαδή ακόμα και τον αριθμητικό γραμματισμό... θα μπορούσε να είναι κομμάτι όλων των γραμματισμών γιατί πραγματικά συνδέετε με όλους και από εκεί και πέρα να είναι πιο πολλά τα ερεθίσματα και εκτός του σχολείου όχι μόνο εντός ..

3Σ. Η Συστηματική χρήση της τέχνης με κάθε τρόπο και μέσο , ακόμα και μέσα σε εργαστήρια μέσα σε μαθήματα , με επισκέψεις σε μουσεία, η ενεργοποίηση των μαθητών σε θέματα τέχνης και κουλτούρας

4Σ. Αυτό που διδάχθηκα στα σεμινάρια και όλα αυτά είναι με την έννοια ότι πας εσύ με έτοιμες προτάσεις και αυτό είναι καλό να το προετοιμάσεις με το έργο τέχνης ..αλλά είναι πιο ωραίο και ακόμα πιο χρονοβόρο να τους αφήσεις την ελευθερία να ψάξουν αυτοί το έργο τέχνης ..βέβαια αυτό απαιτεί περισσότερες ώρες.. να ψάξουν δηλαδή εκείνοι για το θέμα αλλά αυτό απαιτεί επίσης ένα εκπαιδευτή με ικανότητες... αλλά είναι καλό να σκεφτεί ο εκπαιδευμένος τι μπορεί να στηρίξει και να το διαπραγματευτεί με τους άλλους με την ομάδα δηλαδή.. αλλά είπαμε αυτό απαιτεί περισσότερο χρόνο..

5Σ. Εγώ θα ήθελα καλύτερη εκπαίδευση η ίδια .. περισσότερη επιμόρφωση...πάνω σε αυτό το κομμάτι ..

6Σ. Χρόνος , υλικοτεχνικές υποδομές, νομίζω ότι θα πρέπει περισσότερες ώρες, όποιος θέλει να κάνει πάνω στην τέχνη θα πρέπει να δίνονται περισσότερες ώρες , να υπάρχει μια ελαστικότητα και στο πρόγραμμα.. δηλαδή να καταλαβαίνουν και οι άλλοι συνάδερφοι ότι αυτό πρέπει να γίνεται με αλληλεπίδραση και σε αυτούς να αλλάζει όλο το πρόγραμμα δηλαδή για να γίνει αλληλεπίδραση και ίσως να εφαρμόζεται και σε όλο το σχολείο .. ίσως να υπήρχε μια ανταπόκριση σε όλο το σχολείο.. να βοηθάει και το σχολείο .. και να γίνει πολλαπλασιαστής και για τους νέους συναδέλφους σε όλο το σχολείο..

7Σ. Ότι θα πρέπει να καθιερωθεί να ενταχθεί να παγιωθεί δηλαδή αυτός ο τρόπος διδασκαλίας αν όχι κάθε φορά, ανά τακτά χρονικά διαστήματα , να υπάρχει προετοιμασία για τους εκπαιδευόμενους , οι εκπαιδευτές επίσης να είναι κατάλληλα προετοιμασμένοι και καταρτισμένοι για αυτό ... να υπάρχει η κατάλληλη υλικοτεχνική υποδομή ίσως και εκπαιδευτικό υλικό , γιατί είναι χρονοβόρο αυτό για τους εκπαιδευτές να προετοιμάζουν αυτές τις διδασκαλίες.

8.Θα μπορούσατε να διατυπώσετε κάποιες προτάσεις βελτίωσης σχετικά με την εφαρμογή ενεργητικών τεχνικών μάθησης στα ΣΔΕ;

1Σ. Θεωρώ ότι αυτό έχει να κάνει με τις επιμορφώσεις των εκπαιδευτικών δηλαδή να γνωρίσουν την μέθοδο , να μην φοβούνται και αυτοί να την εφαρμόσουν , να πειραματίζονται ..και επίσης η ηγεσία οι Διευθυντές τελικά να δημιουργούν το κλίμα ώστε να τους σπρώχνουν να πειραματιστούν με τέτοιες μεθόδους ..και μετά δεν ξέρω αν το ίδιο το εκπαιδευτικό πλαίσιο θα πρότεινε ως μπόσουλα... γιατί αναλυτικά προγράμματα εμείς δεν έχουμε αλλά μέσα στα παραδείγματα κάποιων εφαρμογών να μας λένε πως θα χρησιμοποιήσεις ένα έργο τέχνης στο δικό σου γραμματισμό ... **Και να γίνουν και περισσότερες επιμορφώσεις ...** Α καλά τις επιμορφώσεις τις θεωρώ πολύ σημαντικές..πάρα πολύ σημαντικές .. **Δηλαδή να υπάρξει μια πολιτική βούληση από την ηγεσία να δοθεί περισσότερη έμφαση στην εφαρμογή ενεργητικών τεχνικών μάθησης ..** Ναι σίγουρα δηλαδή είναι και θέμα εκπαιδευτικής πολιτικής ότι βοηθάει στα εκπαιδευτικά αποτελέσματα και να σπρώξει τέτοιες ενέργειες..

2Σ. Δηλαδή πιστεύεις ότι και οι εκπαιδευτικοί χρειάζονται μια περαιτέρω επιμόρφωση ή μια διαρκή επιμόρφωση; Κάποιοι συνάδερφοι μπορεί να μην έχουν σχέση με την τέχνη ή με τον τρόπο και κάποια επιμόρφωση θα μπορούσε να βοηθήσει πάνω σε αυτό... και κάποιοι είναι διστακτικοί ..και προτιμούν την εύκολη διδασκαλία οπότε θέλει λίγο οργάνωση...όταν συμμετέχουν και οι εκπαιδευόμενοι ενεργά είναι αλλιώς..

3Σ. Θα πρέπει στα ΣΔΕ να πηγαίνουν άτομα τα οποία έχουν ασχοληθεί με τέτοια θέματα , δηλαδή βλέπω να πηγαίνουν άτομα που μου λένε δεν μας έχει δείξει κάποιος πώς να συστηνόμαστε μεταξύ μας , δεν γνωρίζουμε για κάποιο συμβόλαιο με τους εκπαιδευομένους ..δηλαδή να έχουν κάνει σεμινάρια εκπαίδευσης ενηλίκων.

4Σ. Ναι σίγουρα χρειάζεται περαιτέρω επιμόρφωση ..δε χρειάζεται να είναι ειδήμονες στην τέχνη απλά να γνωρίζουν καλά το γνωστικό τους αντικείμενο..

5Σ. Να είναι τα σχολεία περισσότερο επανδρωμένα, δηλαδή να φέρνει ο άλλος διάφορα πράγματα από το σπίτι του να κουβαλάει.. αυτά δυσχεραίνουν το έργο.. να είχαμε το δικό μας σχολείο ..όλα τα ΣΔΕ συστεγάζονται... να έχεις τάξεις αναδιάρθρωσης (ονειρεύομαι) δηλαδή να έχεις την ειδικότητά σου και την τάξη σου ..από την μια μεριά είναι η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών γιατί έχω δει πόσο καλό κάνει νιώθω ότι είμαι ελλιπής για να χρησιμοποιήσω κάποια είδη τέχνης και από την άλλη η υλικοτεχνική υποδομή των σχολείων.

6Σ. Εννοείται περισσότερες επιμορφώσεις αλλά οι επιμορφώσεις γίνονται από λίγους καλούς , έχουν μπει στο πλαίσιο των επιμορφώσεων πάρα πολλοί που δεν αγγίζουν όλη την τέχνη .. είναι πολλοί λίγοι οι άνθρωποι που ξέρουνε για να επιμορφώσουν πάνω στην τέχνη... δηλαδή εγώ έχω κάνει άπειρα σεμινάρια και δεν είναι όλοι καλοί δεν κάνουν όλοι με την τέχνη..δηλαδή μπορεί να είναι καλοί επιστήμονες αλλά δεν το αγγίζουν γιατί δεν είναι εύκολο ..θέλει πολύ δουλειά να βγει το σωστό αν κάποιος δεν προλαβαίνει καλύτερα να το αφήσει δεν μπορεί να κάνει ένα ξεπέτο στην τέχνη..

7Σ. Ναι κυρίως αυτό , μας περιορίζει πολύ ότι δεν έχουμε τα μέσα για να τις εφαρμόσουμε , ότι είναι χρονοβόρο για να τα συνθέσουμε εμείς όλα αυτά , ίσως ένα εκπαιδευτικό υλικό για παράδειγμα για την Νεοελληνική γλώσσα ας πούμε , τη λογοτεχνία , που εκεί μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε έργα τέχνης πολλά και από τον κινηματογράφο... ανάλογα με τη θεματολογία κάποιες προτάσεις δηλαδή που εμείς θα χτίσουμε εκεί πάνω.... να υπάρχει ένας οδηγός τον οποίο εμείς μπαίνοντας να μπορούμε να τον συμβουλευτούμε να τον επεκτείνουμε και να δημιουργήσουμε και άλλες διδασκαλίες.. αλλά να υπάρχει ένας βασικός οδηγός...

8Σ. Να είναι επιμορφωμένοι οι εκπαιδευτές που θα την εφαρμόσουν , να υπάρχει συνεχής επιμόρφωση , να μην υπάρχει μόνο η θεωρία δηλαδή η επιμόρφωση μόνη της, να υπάρχει και πράξη , πρέπει να την εφαρμόσεις στην πράξη , να δεις μετά ως εκπαιδευτής ενηλίκων να αναπτύξεις ο ίδιος κριτικό στοχασμό και να σκεφτείς κατά πόσο αυτή η διαδικασία ήταν η αναμενόμενη , δηλαδή θα πρέπει να εντοπίσεις εσύ τα λάθη σου και τα δυνατά σου σημεία ώστε να τα ενισχύσεις , θα πρέπει δηλαδή ο ίδιος να είσαι κριτικά σκεπτόμενος ...

Θα έπρεπε η πολιτεία να κάνει μια παρέμβαση ώστε να το ενισχύσει ; Αυτό είναι μια εκπαιδευτική τεχνική αν θα πρέπει να γίνει παρέμβαση θα πρέπει να γίνει παρέμβαση στο γεγονός ότι θα πρέπει οι εκπαιδευόμενοι να χρησιμοποιούν ενεργητικές τεχνικές μεθόδους όπως αυτό.. θα πρέπει να υπάρχει σίγουρα υλικοτεχνική υποδομή , αν υπάρχει ένα περίγραμμα σπουδών που σου δίνει κάποιες ελευθερίες όπως είναι τα ΣΔΕ ο εκπαιδευτής ενηλίκων θα βρει τον χρόνο και τον τρόπο να το κάνει αν είναι τώρα ένα συμβατικό πλαίσιο εκπαίδευσης που εκεί θα πρέπει να τελειώσει ή ύλη σε συγκεκριμένα πλαίσια εκεί ας πούμε δεν υπάρχει ο χρόνος να γίνει στην τάξη μια τέτοια μέθοδος , όμως τα ΣΔΕ δίνουν τη δυνατότητα εφαρμογής καινοτομικών μεθόδων γιατί υπάρχει μια ανοιχτότητα , υπάρχει μεν ένα περίγραμμα σπουδών, αλλά ο εκπαιδευτής έχει την ελευθερία να διαμορφώσει μαζί με τους εκπαιδευόμενους και τις εκπαιδευτικές ενότητες και το μαθησιακό υλικό οπότε έχει τη δυνατότητα ένα εκπαιδευτής ενηλίκων αν γνωρίζει την εκπαιδευτική τεχνική να την χρησιμοποιήσει στην πράξη. Εμένα όλη μου η ένσταση είναι η επιμόρφωση θα πρέπει να είναι επιμορφωμένοι οι εκπαιδευτές ενηλίκων για να χρησιμοποιήσουν τέτοιες μεθόδους και να είναι στοχαστικά σκεπτόμενοι. Τα σεμινάρια να είναι ουσιαστικά και να υπάρχει σύνδεση της θεωρίας με την πράξη δηλαδή οι ίδιοι συμμετέχοντες να βιώσουν οι ίδιοι ένα μετασχηματισμό , τότε ίσως να το κάνουνε πράξη τα σεμινάρια αυτά να είναι βιωματικά .

Κωνσταντίνος Καλαθάς, «Η εφαρμογή της μεθόδου η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας σε Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας. Οι απόψεις των εκπαιδευτών ΣΔΕ, αποτελέσματα, εμπόδια και προοπτικές»